

Jordisk gods

Arv, kjønn og familiestrategi i norske testamenter 1810-1854

Inger Hilde Killerud



Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier

UNIVERSITETET I OSLO

Våren 2006

Forord

Jeg vil rette den største takken til min veileder, førsteamanuensis Hilde Sandvik. Hun har gitt god faglig veiledning og sikre råd. Men ikke minst skal hun takkes for stort engasjement, tett oppfølging og oppmuntring i hele prosessen. I den forbindelse vil jeg også takke deltakerne på Hilde Sandviks torsdagskollokvier for viktige innspill i prosessen, både på de store tingene og de litt mindre.

Videre vil jeg takke professor Dag Michalsen ved Offentlig rett (UiO), for tips om rettshistoriske kilder og gode råd om den juridiske delen av oppgaven. Bibliotekar Karen Danbolt ved Rettshistorisk samling skal ha stor takk for at jeg fikk sitte og arbeide ved kontoret hennes, mens hun fant fram stort og smått av interesse for problemstillingene mine. Takk til Osloforskning for stipend, som for det første ga meg mulighet til å fordype meg helt og fullt i arbeidet det siste semesteret, og for det andre ga meg oppmuntring fordi dere hadde tro på prosjektet.

Linda og Anders fortjener en stor takk for at de arrangerte skriveseminar på Manglerud i februar. Tusen takk til Trine og Gerd Irene som leste gjennom alt jeg hadde skrevet til da og som ga meg viktig tilbakemelding. Gerd Irene skal videre takkes for å ha vært en kjemperessurs som har hjulpet meg (og mange andre) med datafinesser og tilbakemeldinger også seinere i prosessen. Takk til Jan Haakon for hjelp med tabellene. Takk til Arvid for at han torde å gi meg både ros og ris for oppgaven, til Linda som raskt og sikkert leste korrektur og til Hanne som på kort varsel leste gjennom deler av oppgaven. Jardar fortjener særlig stor takk, både for å ha lest gjennom oppgaven og gitt grundig tilbakemelding to ganger, og også fordi han ga meg de viktige rådene jeg ikke ba om.

Takk til redaksjonen i Fortid. Det morsomme arbeidet med tidsskriftet gjorde at også mye av fritida mi ble brukt til noe ”fornuftig”, og det har vært en fin erfaring å ta med seg videre. Til slutt vil jeg takke alle de gode historievennene mine for ei fin tid – både faglig og ikke minst sosialt – for turer, fester, knising på lesesalen, kaffepauser på arkivet og i kantina på NHA, arrangementer og komitéarbeid, og mange gode minner.

Blindern, 1. mai 2006

Inger Hilde Killerud

Innhold

| | |
|---------------------|-----------|
| FORORD | II |
|---------------------|-----------|

| | |
|----------------------|------------|
| INNHold | III |
|----------------------|------------|

| | |
|---|----------|
| 1. ARV, KJØNN OG FAMILIESTRATEGI I NORSKE TESTAMENTER 1810-1854..... | 1 |
|---|----------|

| | |
|---|----|
| INNLEDNING OG PROBLEMSTILLING..... | 1 |
| AVGRENSNING AV TIDSROMMET 1810-1854..... | 3 |
| UNDERSØKELSESMRÅDET AKERSHUS AMT MED CHRISTIANIA..... | 3 |
| TESTAMENTET – ”KONTRAKT” FOR DE GAMLE ELLER ”GAVE” TIL DE UNGE? | 4 |
| DEBATTEN OM NY ARVELOV: ØSTLANDSBØNDENE SOM PÅDRIVERE FOR LIK ARV | 7 |
| KJØNN PÅ 1800-TALLET: ENDRING ELLER KONTINUITET? | 9 |
| KJØNN OG LOVVERK – TEORETISK UTGANGSPUNKT | 10 |
| TESTAMENTENE SOM KILDE | 11 |
| ANDRE KILDER..... | 14 |
| UNDERSØKELSESMETODE | 14 |
| AVGRENSNING OG OMFANG | 15 |
| BEGREPERNE FAMILIESTRATEGI, GAVE OG KJØNN | 15 |
| DISPOSISJON | 17 |

| | |
|---|-----------|
| 2. LOV OG KJENNSKAP TIL ARVERETTSREGLER..... | 18 |
|---|-----------|

| | |
|---|----|
| REGLENE FOR ARV OG TESTAMENTE I NORGE FØR 1854 | 18 |
| REFORMENE I ARVELOVGIVNINGEN 1854..... | 21 |
| HVOR ”UMYNDIGE” VAR KVINNENE? | 22 |
| ARVERETT, AVTALER OG TESTASJON I ENGLAND OG SVERIGE | 24 |
| ALLMENN KUNNSKAP OM KONTRAKTSINNGÅELSE GENERELT OG TESTAMENTER SPESIELT | 26 |
| AVSLUTNING..... | 28 |

| | |
|--|-----------|
| 3. EN UNDERSØKELSE AV AKTØRER OG ØKONOMISKE OVERFØRINGER I TESTAMENTENE | 29 |
|--|-----------|

| | |
|---|----|
| HVA KAN TESTAMENTENE FORTELLE? | 29 |
| VERDIENE | 30 |
| TESTATORER OG ØKONOMISK SIKT | 32 |
| DE GJENSIDIGE TESTAMENTENE | 35 |
| TESTATORENES KJØNN OG SIVILSTATUS | 37 |
| PAR SOM TESTATORER | 40 |
| ARVINGENE | 41 |
| SLEKTSKAP OG NETTVERK | 44 |

| | |
|---|-----------|
| HVEM ARVA HVA? EIENDOMSTYPER OG KJØNN | 45 |
| AVSLUTNING..... | 48 |
| 4. TESTAMENTET I FAMILIESTRATEGI | 49 |
| FAMILIESTRATEGIER | 49 |
| ARV SOM KONTRAKT..... | 52 |
| UTJEVNING AV RESSURSER MELLOM KJØNN | 55 |
| AVSLUTNING..... | 57 |
| 5. ”TIL LIGE DEELING, UDEN FORSKJELD TIL KJØN” – LIK ARV SOM FAMILIESTRATEGI I TESTAMENTENE? | 58 |
| PROBLEMER KNYTTA TIL Å BRUKE TESTAMENTENE SOM KILDE TIL SYNET PÅ LIK ARV | 59 |
| EN NORSK FARs TESTAMENTE | 61 |
| ”FOLKEMENINGA” SOM ARGUMENT I ARVEDEBATTEN | 63 |
| ”DOG MED FORSKJELD AF KJØN” – KVINNER SKAL ARVE HALVPARTEN AV MENN | 67 |
| ”TIL LIGE DEELING, UDEN FORSKJELD TIL KJØN” | 69 |
| TENDENSER I MATERIALET FOR ØVRIG – TESTATORER SOM IKKE EKSPLISITT TAR STILLING TIL SPØRSMÅLET .. | 71 |
| GENERELT OM FORDELING MELLOM ARVINGER AV ULIKT KJØNN I TESTAMENTENE..... | 73 |
| HVEM VAR TESTATORENE SOM GIKK INN FOR LIKEDELING? | 74 |
| FORDELING TIL FORDEL FOR ”AGTVÆRDIGE UFORSØRGEDE UGIFTE FRUENTIMMERE” | 75 |
| HVILKE HENSYN KUNNE LIGGE BAK FORDELING AV ARV? | 77 |
| FANTES DET ET ALTERNATIVT LIKEDELINGSIDEAL? | 79 |
| FLERE TILFELLER AV LIKEDELING FRAM MOT ARVELOVENS INNFORING?..... | 83 |
| AVSLUTNING..... | 84 |
| 6. KONTRAKT FOR DE GAMLE? AVTALESTRATEGI OG BETYDNINGEN AV KJØNN OG EIENDOM I BYGD OG BY | 86 |
| BARNLØSE OG OMSORG I BYGD OG BY..... | 88 |
| KONTRAKTSMESSIGE TESTAMENTER..... | 91 |
| ENIGHET MELLOM TESTATOR OG ARVING OM AVTALEN | 91 |
| TESTAMENTET SOM ENSIDIG, SKRIFTLIG AVTALE MED VILKÅR FOR ARV OG UTVALGTE ARVINGER | 93 |
| MINDRE KLARE AVTALER: TAKKNEMLIGHET, BELØNNING OG FORVENTNINGER I TESTAMENTENE | 94 |
| HVA SLAGS FORVENTNINGER HADDE TESTATORENE?..... | 98 |
| TESTATORS ULIKE FORVENTNINGER TIL KVINNELIGE OG MANNLIGE ARVINGER..... | 100 |
| DEN OPTIMALE LØSNINGEN – DET KOMPLETTE HUSHOLDET | 102 |
| DET NEST BESTE ALTERNATIVET. ENSLIGE ARVINGERS KJØNN OG TESTATORS KJØNN | 103 |
| FORHANDLINGER. ARVEN ETTER ENKEN ELEN MATHEA BØRRESDATTER..... | 105 |
| PLANLEGGING OG HASARDSPILL..... | 109 |
| NORMER OG FORPLIKTELSER, INTERESSE OG INDIVIDUALITET | 111 |
| AVSLUTNING..... | 113 |

| | |
|---|------------|
| 7. KONKLUSJON OG AVSLUTNING | 114 |
| TRYGGING AV DE GAMLE | 115 |
| FORDELING MELLOM ARVINGER AV ULIKT KJØNN | 116 |
| HVLKE HENSYN VAR DE VIKTIGSTE FOR TESTATORENE? | 117 |
| ENDRINGSTID – BETYDNINGA AV KJØNN OG ØKONOMI..... | 117 |
| AVSLUTTENDE KOMMENTARER OM FORDELING AV ARV OG KVINNERS MYNDIGHET | 121 |
| KILDER OG LITTERATUR | 123 |

Tabeller og figurer:

| | |
|--|----|
| Tabell 3.1: Kvinnelige testatorer og sivilstand i de ikke-gjensidige testamentene..... | 38 |
| Tabell 3.2: Arvinger og kjønn (arvinger etter gjensidige testamenter unntatt). | 42 |
| Tabell 3.3: Kvinnelige arvinger med kjent sivilstand (arvinger etter gjensidige testamenter unntatt)..... | 42 |
| Figur 4.1: Avtaler om arv: | 54 |
| Figur 4.2: Uttrykk for testators takknemlighet, belønning for tjenester arving har utført og testators forventninger til arving | 55 |
| Figur 4.3: Andre begrunnelser for arv | 55 |

1. Arv, kjønn og familiestrategi i norske testamenter 1810-1854

...til samtlige mine Broder og Søster Børn, dog saaledes, at min afdøde Søsters Børn erholder lige Lod med mine Brodersbørn og at Pigebørn skal arve lige med Drengbørn, saa at enhver Arving erholder en lige Stor Lod...¹

(Fra Thorer Enersen Hages testamente, godkjent i 1827).

...til paa den ene Side ydermere Opmuntring som Forvisning for bemelte Hans Jensen til omsider at kunde see dette sit Gode Forhold som fortjent paaskjønnet og belønnet, som paa Vores Side ved Ham at kunde vorde betrygget om et Lykkeligt Liv, udi de øvrige Leve-Dage, den Naadige Gud endnu maatte forunde os...²

(Fra ekteparet Hans Jacob Larsen og Kari Hansdatters testamente, godkjent i 1811).

Innledning og problemstilling

Økonomiske overføringer mellom generasjoner har hatt en dobbel funksjon. Tanken på den neste generasjon har stått sentralt, men også behovet for å sørge for den eldre generasjon. Sitatene overfor illustrerer ulike vektlegginger av denne doble funksjonen. Hvordan ordninger for økonomiske overføringer har blitt praktisert, har variert både med tid og sted. I de seinere år har en rekke historikere interessert seg for kvinners plass ved slike overføringer.³

Denne oppgaven vil undersøke holdninger til arv ved å se på de økonomiske overføringene som skjedde ved testamentsarv – et marginalt fenomen, men interessant fordi arvelater i slike tilfeller ikke var pålagt å fordele i henhold til de generelle arvebestemmelsene. Hvordan disponerte folk sine eiendeler og sitt gods når de kunne prioritere fritt? Hvilke hensyn ble tillagt mest vekt, og hvilke implikasjoner kunne den doble funksjonen ved slike økonomiske overføringer ha for holdninger til kjønn og økonomi?

Forholdet mellom lovverket og praksis vil ha en sentral plass i oppgaven. Undersøkelsen vil dreie seg om norske forhold i ei tid der lovverket, blant annet arveretten, var i stor endring. Fram til 1854 var gjeldende rett at kvinner skulle arve det halve av menn.

¹ t. e Thorer Enersen Hage og Broder Niels Enersen, Aas (1827), pk. 38.

² t. e Hans Jacob Larsen og Kari Hansdatter (1811), pk. 31.

³ Se for eksempel Erickson, Amy L.: *Women & Property in Early Modern England*, London/New York 1995, Ågren, Maria: *Contracts for the Old or Gifts for the Young? On the Use of Wills in Early Modern Sweden*, i *Scandinavian Journal of History* 2000, s. 197-218, Hommerstad, Marthe: *“Mand af Mand gaaer før Qvinde af Mand”. Farbrorretten og odelsjenter på slutten av 1700-tallet og frem til Odelsloven av 1821*, Oslo 2003.

Spørsmålet er i hvilken grad lovverkets generelle norm for fordeling av arv påvirka holdninger til kjønn og økonomi og kvinners adgang til eiendom. En hypotese er at arven først og fremst skulle legge et grunnlag for neste generasjon og at lovverket som forfordelte kvinner, som følge av dette ble forsøkt nøytralisert for å bedre de unge kvinnes utgangspunkt. Hvis det sentrale ved eiendomsoverføringa først og fremst handla om å skaffe den eldre generasjonen trygghet og hjelp i alderdommen, kan slike bestrebelser ha blitt prioritert lavere.

Hvilke familiestrategier ble tatt i bruk ved fordeling av arv i frie valgsituasjoner?

Dette er min hovedproblemstilling i undersøkelsen. Med familiestrategi mener jeg her en bevisst strategi som lå bak overføringa av verdier fra en generasjon til en annen. I analysen vil jeg konsentrere meg om strategier for å trygge den eldre generasjon og strategier som tok sikte på å utjevne levestandardene mellom kvinner og menn i den yngre generasjon. Hvor utbredt var disse to strategiene og hva var forholdet mellom dem? Disse strategiene er interessante i forhold til problemstillinger som er drøfta i tidligere forskning. Gjennom å kartlegge bruk av slike strategier ønsker jeg videre å belyse spørsmålet om holdninger til kjønn og økonomi i praksis i forhold til lovverket, og om disse holdningene var ulike mellom by og land, og mellom ulike sosiale sjikt i samfunnet. Hvilke holdninger til kjønn og økonomi gjenspeiles i bruken av slike familiestrategier?

Jeg vil forsøke å belyse disse problemstillingene gjennom en nærstudie av testamenter godkjent i perioden 1810-1854. Testamenter har knapt blitt benytta i norsk historieforskning tidligere.⁴ Hovedårsaken til dette er nok at testamenter var et uvanlig fenomen i Norge, hvor testasjonsretten var begrensa og de fleste arveoppgjør fulgte arvelovgivningas generelle bestemmelser. I hovedsak var det mennesker uten livsarvinger som hadde muligheten til å opprette testamente. Når jeg har valgt å undersøke testamentene, er det fordi personene som oppretta testamenter benytta seg av et handlingsrom der de fritt kunne velge hvordan de ville disponere sine eiendeler. Det er interessant å undersøke hvilke hensyn som ble prioritert i en slik valgsituasjon. Gjennom å opprette testamente fikk testatoren selv bestemme hvem som skulle arve og hvor mye hver enkelt skulle ha, og slik fordele midlene i henhold til egne begreper om rettferdighet. Tross manglende representativitet, kan testamentene, som uttrykk

⁴ Unntaket er Finn-Einar Eliassen og Katalin Szende, som har belyst eiendomsoverføring mellom generasjoner i norske byer gjennom analyse av testamenter oppretta mellom 1661-1784. Szende, Katalin og Eliassen, Finn-Einar: *The Urban*

for interesser hos menneskene som var fristilt fra regelverket, kobla med andre kilder og andre undersøkelser, kanskje antyde noe om mer allmenne holdninger og prioriteringer.

Avgrensninga av tidsrommet 1810-1854

I min undersøkelse har jeg gjennomgått 1142 konfirmerte (godkjente) testamenter fra Akershus amt i tidsrommet mellom 1810 og 1854. Undersøkelsen har på sett og vis avgrensa seg selv, dels av praktiske årsaker, dels på bakgrunn av det juridiske regelverket. For at et testamente skulle være gyldig, måtte det konfirmeres (godkjennes) og det måtte betales avgift til Kongen. Fra 1800 var det amtmannen som godkjente testamentene. Testamentene fra 1810 og til 1854 er arkivert på Riksarkivet, som innsendte regnskapsbilag fra Akershus stift og amt, i arkivet etter Revisjonsdepartementets 1. kontor.⁵ Undersøkelsens startpunkt i 1810 er altså praktisk motivert. Framstillinga har sitt naturlige endepunkt i 1854 av to grunner. For det første ble det vedtatt en ny arvelov dette året, der lik arverett for kvinner og menn ble innført. For det andre ble det med denne nye arveloven i hovedsak slutt på konfirmasjonssystemet; etter 1854 var det kun testamenter oppretta av mindreårige som trengte godkjenning. Konfirmasjonssystemet var resultat av en juridisk unntaksperiode fra eneveldets tid og fram til de klare reglene for arv og testasjon i den nye arveloven ble vedtatt. I praksis finnes altså ikke disse kildene tilgjengelige etter 1854. Innføringa av loven skapte naturlig nok også nye betingelser for testatorene, i den forstand at motivet om å utjevne forskjellene mellom kjønnene falt bort idet lik arverett ble innført.

Undersøkelsesområdet Akershus amt med Christiania

For å undersøke eventuelle ulikheter mellom holdninger i bymiljø og bondesamfunn, har mitt undersøkelsesområde vært Akershus amt, som etter 1815 i hovedsak besto av Christiania og jordbruksbygder ellers.⁶ Ved siden av testamenter fra amtet, er det noen spredte eksempler på testamenter sendt inn fra andre deler av Akershus stiftamt, særlig tidlig i perioden.⁷ Det er ikke gjort noe klart skille mellom bevillinger gitt av stiftet eller amtet.⁸ For perioden 1843-

Transmission. Family Cycles and Inheritance Customs in Medieval Hungarian and Early Modern Norwegian Towns, i Mats Berglund (red): *Sakta vi gå genom stan*, Stockholm 2005, s. 135-165.

⁵ Fra 1842 innsendt fra Kristiania stift/Akershus amt.

⁶ Fra 1815 hørte byer og ladesteder med under amtmannen. Felleskatalogen for Arkivverket, www.riksarkivet.no

⁷ Ved siden av Christiania, besto Akershus stiftamt av det som i dag er Akershus, Østfold, Vestfold, Telemark, Buskerud, Oppland og Hedmark. De omkringliggende amtenes bevillingsregnskaper med testamentene som vedlegg, er arkivert for seg: Smålenenes amt fra 1815, Hedemarkens amt fra 1807, Kristians amt fra 1813, Buskeruds amt fra 1813, Jarlsberg og Larviks amt fra 1813, Bratsberg amt fra 1815.

⁸ Arkivkatalogen for Revisjonsdepartementet II, nr. 1257/11, s. 11-12. Testamentene er sortert under "Akershus stift og amt" i perioden 1810-1842.

1854 er testamentene arkivert henholdsvis etter Kristiania stift og Akershus amt. Det er en overvekt av testamenter oppretta i byene i materialet, men undersøkelsesområdet har likefullt gitt meg muligheter for komparasjon mellom by og land.⁹ I arbeidet har jeg derfor systematisk sammenligna byområder, hovedsaklig Christiania og andre byer, med bygdene i Aker, Follo, Øvre og Nedre Romerike.

Testamentet – ”kontrakt” for de gamle eller ”gave” til de unge?

Det har blitt hevda at de motstridende funksjonene økonomiske overføringer mellom generasjoner har hatt, kan ha spilt en større rolle for utviklinga av rettsregler knytta til kjønn og eiendom enn ekteskapsideologi og kjønnsroller.¹⁰ Men mens det har vært vanlig å anta at det finnes en sammenheng mellom ulike familiestrukturer og eiendomsoverføring, er sammenhengene fortsatt uklare og problemstillingene lite belyst.¹¹

Problemstillingene har blitt undersøkt i engelsk og svensk forskning. Mye av litteraturen omhandler tidlig nytid. De to funksjonene som har vært søkt ivaretatt gjennom slike økonomiske overføringer og deres implikasjoner på forholdet mellom kjønn og eiendom, har blitt drøfta av Amy L. Erickson gjennom hennes undersøkelser av arv og familiestrategi i England på 1500- og 1600-tallet,¹² og av Maria Ågren gjennom hennes forskningsarbeid med studier av svenske forhold på 1600-tallet.¹³ Begge studiene har vært av stor metodisk og teoretisk interesse for min undersøkelse. Komparasjon med undersøkelser som skiller seg i tidsrom og geografi, belyser spesielt godt hvordan lovverkets innflytelse påvirka eiendomsoverføringene og aktørenes handlingsrom.

Amy L. Ericksons undersøkelse viser hvordan foreldre ved testamente søkte å utjevne forskjellen som lovverket skapte mellom barn av ulikt kjønn. Undersøkelsen omhandler “ordinary people”, definert som ”everyone who was neither very rich nor very poor - everyone who was not aristocratic or gentry on the one hand, nor in chronic poverty on the other”, en definisjon rundt 70-80 prosent av befolkninga ville falle innenfor.¹⁴ Erickson fant at vanlige folk hadde stor kjennskap til lovverket og innehadde stor juridisk kompetanse,

⁹ 55 prosent av materialet er oppretta i by, mot 45 prosent i bygdeområder.

¹⁰ Dölemeyer, Barbara i Dübeck, Inger: *Kvinder, familie og formue*, København 2003, s. 288-289.

¹¹ Szende og Eliassen 2005, s. 135-136.

¹² Erickson 1995.

¹³ Ågren 2000, s. 197-218.

¹⁴ Erickson 1995, s. 14.

hjulpet av blant annet formularbøker.¹⁵ Utstrakt bruk av testamenter og ektepakter førte til at kvinnene i praksis hadde en større deltakelse og større råderett over økonomiske midler enn det lovverket skulle tilsi. Prinsippene i lovverket omkring arv og manglende myndighet i ekteskapet passa ikke for dagliglivets utfordringer og ble tillempa gjennom strategier vanlige folk benytta seg av. Reglene ble også tillempa i rettsvesenet.¹⁶

Selv om foreldrene søkte å oppnå likedeling av arven, fikk døtre og sønner ofte ulike typer verdier. Der døtrene ikke arva jord, fikk de da større andel av løsøre som kompensasjon. Løsøret hadde stor verdi før masseproduksjonens tid.¹⁷ Bortsett fra i toppsjiktet, "the 'landed' classes", ble døtre også foretrukket som arvinger til jord framfor fjernere mannlige slektninger. Dette er forøvrig i tråd med Jack Goodys påpekning av at kvinner har blitt foretrukket framfor fjernere mannlige arvinger, og dermed historisk har fungert som formidlere av jord innenfor europeiske arvesystem, i motsetning til i for eksempel afrikanske samfunn.¹⁸

Maria Ågren har stilt spørsmålet om hvilke følger det har fått for familiestruktur og kvinners tilgang til eiendom, om testamentet som konstituerer eiendomsoverføringa, har blitt sett som *Contracts for the Old or Gifts for the Young*?¹⁹ Gjennom å undersøke testamenter som førte til rettstvister, har hun belyst hvilke ønsker den som testamenterte hadde for eiendomsoverføring, og derigjennom en forståelse for handlingsrommet den enkelte testator måtte forholde seg til. Hun fant at testamentets viktigste funksjon var å sørge for de gamle, noe som førte til at hensynet til å dele eiendommen likt mellom barna, ble nedprioritert.²⁰ Rettslig ble testamenter oppretta mellom ektefeller ansett som en kontrakt, noe som impliserer at lovverket tilkjente gifte kvinner kontraktsfrihet, i denne sammenhengen.²¹ Ågren hevder at testamenter ble ansett som en type kontrakt der eiendomsoverføring skjedde uten at det ble betalt penger, men at det ble forventet tjenester som skulle trygge den eldre generasjon.²² Barnløse kunne forsøke å bruke sine ressurser til å knytte til seg en arving som kunne utføre disse tjenestene. I denne sammenhengen var det ikke *kjønn* som var avgjørende

¹⁵ Erickson 1995, s. 21-24.

¹⁶ Erickson 1995, s. 223-225.

¹⁷ Erickson 1995, s. 64-67.

¹⁸ Goody, Jack: "Inheritance, property and women: some comparative considerations", i Goody, Thrisk og Thompson (red): *Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe 1200-1800*, Cambridge 1976, s. 10.

¹⁹ Ågren 2000.

²⁰ Ågren 2000, s. 216-218.

²¹ Ågren 2000, s. 207.

²² Ågren 2000, s. 199.

for hvem som ble valgt som arving, utvalgt ble den som kunne tilby noe i bytte for eiendomsoverføringa. For testatorene var det derfor mest attraktivt å knytte til seg et par, som best kunne oppfylle forpliktelsene.²³

Erickson og Ågren har undersøkt det samme fenomenet og belyst forskjellene mellom England og Sverige, hva gjelder hvilke hensyn som var viktigst for testatorene. Men begge legger vekt på at forskjellen mellom lovverk og rettspraksis står sentralt, og at de ulike rettsystemene ga ulike handlingsrom. Undersøkelsen av testatorenes handlingsrom og kartlegging av praksis som avvek fra den formelle arvelovgivninga vil stå sentralt i min studie.

Svensk forskning har avdekka store lokale variasjoner i sedvane omkring arv. Christer Winberg, som har kartlagt arvesedvane i Skaraborgs län i Sverige mellom 1810 og 1870, fant at i rundt hver fjerde familie med barn av begge kjønn fikk døtrene en mer generøs andel av arven enn det lovverket tilsa.²⁴ I svenske byer arva døtre og sønner likt før innføringa av lik arv i Sverige i 1845, slik de også gjorde det i Varend i Småland.²⁵ Det svenske lovverket var mindre enhetlig enn det norske, men lokale variasjoner kan også ha eksistert i Norge. Stein Tveite viser til flere tilfeller fra Vennesla der jenter gikk like i arv med sine brødre, og foreslår at slik praksis særlig kan ha forekommet i områder med egalitær samfunnsstruktur.²⁶

I sin avhandling om føderådsordningens historie i Norge, trekker Kjeld Helland-Hansen inn testamentet som en av flere avtale typer som ble brukt for å konstituere en avtale om underhold av gamle.²⁷ Han understreker at arv gjennom testament var en gave, men en gave i den forstand at motgave – i form av underhold av testator - var påkrevd. Testators garanti for at arvingens forpliktelse til pleie og underhold ble oppfylt, lå nettopp i det at eiendomsoverføringa ble fullstendig gjennomført først etter testators død.²⁸ Helland-Hansen hevder at føderådsinstitusjonen og lignende ordninger der underhold av eldre og eiendomsoverføring er kobla sammen, var så knytta til gården at ”når bonden flytter til byen, [...] glir begrepet mer eller mindre ut av hans bevissthet, og hans by-ætlinger får sjelden noen

²³ Ågren 2000, s. 216-218.

²⁴ Winberg, Christer: ”Familj och jord i tre västgöta socknar. Generationsskiftet bland självägande bönder ca 1810-1870”, i *Historisk Tidskrift* (sv.) 1981, s. 292-293, og 308-309.

²⁵ Ågren, Maria: ”Fadern, systemen och brodern. Makt- og rättsforskjutningar genom 1800-talets egendomsreformer”, i *Historisk tidskrift* (sv.) 1999/4, s. 696-700.

²⁶ Tveite, Stein: ”Kvinner i bondesamfunn og bondenæring”, i *Jord og gjerning 1988, Årbok for Norsk Landbruksmuseum*, Oslo 1988, s. 62-63, og *Vennesla. Bygda og folket*, Vennesla 1986, s. 89-90.

²⁷ Helland-Hansen, Kjeld: *Føderådsordningens historie i Norge*, Riksarkivaren Oslo 1997, s. 423-430.

²⁸ Helland-Hansen 1997, s. 425.

føling med ordet [føderåd] eller det det står for”.²⁹

Mens kåravtaler er noe som forbindes med bondesamfunnet, er ordninger for eldreomsorg i bymiljø i liten grad undersøkt. Kildematerialet som ligger til grunn for min undersøkelse, består blant annet av testamenter oppretta av gamle i Christiania, og kan derfor si noe om et lite belyst felt. Ann-Kristin Högmans studie av barnløse eldres levekår mellom 1830-1930 i den svenske byen Sundsvall gir interessante aspekter omkring hvordan ordninger for eldreomsorg kunne komme i stand.³⁰ Högman ser det som sannsynlig at bondesamfunnets tradisjonelle ordninger for eldreomsorg fortsatt øvde innflytelse i bymiljøene, og avdekker blant annet hvordan den gamles kjønn var en viktig faktor i alderdommen. Eldre kvinner så ut til å ha større sosialt nettverk og andre egenskaper å tilby, som gjorde at de lettere fikk innpass i et hushold på sine eldre dager.³¹ Jeg vil komme tilbake til hvordan forholdet mellom eldre barnløse og den yngre generasjonen kunne handle om makt, der parten med de største ressursene kunne legge føringer på ordninga.

Det eneste eksempelet på at testamenter har blitt brukt som kilde i norsk historieforskning tidligere, er i en undersøkelse av Katalin Szende og Finn-Einar Eliassen. I undersøkelsen blir testamentspraksis og eiendomsoverføring i ungarske byer i middelalderen sammenligna med praksis i norske byer, hovedsaklig på 1600- og 1700-tallet.³² Også i disse periodene var praksisen vanligst i bymiljø. Szende og Eliassen fant at selv om testasjon var et marginalt fenomen i de norske byene, var det en økning i antall oppretta testamenter i perioden. I undersøkelsen trekkes det også paralleller til føderådsordninga, og det blir vist til at slike avtaler kunne bli oppretta i bymiljøer, der hus ble overdratt istedenfor en gård.³³

Debatten om ny arvelov: Østlandsbøndene som pådrivere for lik arv

Endepunktet for min undersøkelse er 1854, året da lik arverett for kvinner og menn ble vedtatt i Stortinget. Debatten omkring arveretten pågikk på Stortinget i nesten hele undersøkelsens tidsrom 1810-1854. Forslaget om lik arverett for menn og kvinner kom første gang opp på Stortinget i 1815 (men da bare for sønner og døtre), og dette forslaget kom igjen

²⁹ Helland-Hansen 1997, s. 3.

³⁰ Högmans, Ann-Kristin: *Ageing in a Changing Society. Elderly Men and Women in urban Sweden 1830-1930*, Umeå 1999.

³¹ Högmans 1999, s. 137, 182-183, 195.

³² Szende og Eliassen 2005.

³³ Szende og Eliassen 2005, s. 152.

med jevne mellomrom: i 1830, 1833, 1836, 1842 og 1845.³⁴ Bonderepresentantene, og da særlig østlandsbøndene, var pådrivere i saken, både i den lange forslagsfasen og i behandlingsfasen i Stortinget. Motstanderne var først og fremst embetsmenn med Anton Martin Schweigaard i spissen. Debatten i Stortinget er interessant for en undersøkelse av familiestrategier og fordeling av arv, dels fordi stortingsmennene forsøkte å si noe om hva ”folkemeningen” om spørsmålet var, og dels fordi debatten avdekker ulike holdninger til kjønn og eiendom i perioden. For undersøkelsen av testamenter fra Østlandet er det spesielt interessant at østlandsbøndene var blant pådriverne i saken. Kan de ha gitt uttrykk for holdninger som var mer allment utbredt i østlandsbygdene?

Innføringa av loven om lik arv har blitt undersøkt av Ingeborg Fløystad, som særlig peker på to hovedlinjer i debatten; en ideologisk debatt omkring hvorvidt det var riktig å stille kvinnen likt med mannen, og en materiell debatt om mulige økonomiske konsekvenser ved lik arv.³⁵ Motstanderne var mest aktive i den praktiske og materielle debatten, der de sterkt advarte mot jordutstyking og kapitaloppsplitting. Kari Sørdsdal har i en retthistorisk studie undersøkt hvordan slike hensyn førte til endring i åseteslovgivninga i 1863.³⁶

Fløystad mener bøndene dels hadde økonomiske interesser i spørsmålet, idet de ønska å få mer kapital i omløp, og dels argumenterte de for det de mente var naturlige rettigheter. Denne gruppa var også i andre saker generelt mer positive til kvinners økonomiske råderett, antagelig fordi kvinner i bondesamfunnet tradisjonelt hadde mer familieøkonomisk ansvar og aktiv rolle i produksjonen. Bøndene anså dermed kvinnene som medeiere, i kraft av at de var medprodusenter, og derfor var også lik arv mest rettferdig.³⁷ Fløystad viser at mens bøndene argumenterte ut fra et likestillingsideal – det vil si likestilling innenfor familien, ikke samfunnet – argumenterte motstanderne, embetsmennene, ut fra et borgelig særstillingsideal.³⁸ Motstanderne var dels skeptiske fordi lik arv ville rokke ved eiendomsforholdene innad i familiene. De var klare på at kvinner og menn hadde ulike oppgaver i samfunnet - og at dette tilsa ulik arv. Menn hadde behov for større arv for deltagelse og investering i borgelig næring, og kapitaloppsplitting var uheldig for samfunnet.

³⁴ Sørdsdal, Kari: *Fra broderlodd til ”billig Taxt” (1854-1863). Om innføringen av lik arverett mellom kjønnene og den etterfølgende endring i åseteslovgivningen*, Oslo 1980, s. 4.

³⁵ Fløystad, Ingeborg: *Innføring av lik arv for kvinner og menn. Lov av 31/7 1854*, i *Historisk Tidsskrift* 1990, s. 547.

³⁶ Sørdsdal 1980.

³⁷ Fløystad 1990, s. 550.

³⁸ Fløystad 1990, s. 542-545.

De godtok heller ikke tilhengernes syn på arveretten som en naturrett. For dem var arvelovgivning et politisk styringsverktøy, og hensynet til samfunnets beste måtte gå foran rettighetene til den enkelte kvinne.

Bonderepresentantene på Stortinget stilte seg også positive til andre lovreformer som gjaldt kvinners rettigheter. Forslagene om lik arv ble kobla sammen med forslag om utvida myndighet for kvinner,³⁹ og forslaget om myndighet for ugifte kvinner som ble vedtatt i 1863, kom fra bondeopposisjonen.⁴⁰ De materielle og ideologiske uenighetene om eiendom og kjønn mellom representanter for ulike deler av samfunnet ser ut til å ha vært reelle nok. Disse lovdebattene var en del av testatorenes kontekst og kan ha påvirket testatorenes holdninger og disposisjoner. De ulike gruppenes argumentasjon i debatten kan antyde noe om hvilke holdninger som kunne ligge bak disposisjoner til fordel for kvinner.

Kjønn på 1800-tallet: Endring eller kontinuitet?

Hilde Sandvik har undersøkt debattene omkring formuesordninga i ekteskapet i forbindelse med arbeidet med utkastet til sivillovgivning som ble stansa i 1844, og fram til vedtaket om gifte kvinners myndighet i 1888.⁴¹ I disse debattene viste det seg, som i arvedebatten, at ulike samfunnsgrupper hadde svært ulike syn på eiendomsforholdene i familien og kvinners myndighet. Også her gikk skillet mellom bondeopposisjonen og embetsmennene, som hadde ulike erfaringsbakgrunn og ulike kvinne- og familieidealer. Mens bondesamfunnets kvinneideal var den økonomiske ansvarlige og aktive bondekona, var idealet hos embetsmennene særstilling og den forsørgede kvinnen.

I hvilken grad det borgelige familieidealet vant innpass i det norske samfunnet utover 1800-tallet er en sentral problemstilling i forhold til forskning på kjønn og eiendom. Idealet har dels blitt forklart med et økende skille mellom produksjonssfære og privatsfære. Davidoff og Hall viser hvor sentralt det å skape det trygge hjemmet med strenge skiller mellom det private og offentlige sto i oppbygginga av den engelske middelklassen mellom

³⁹ I forslag fra 1828, 1836 og 1842. St. Eft. 1814-33, 3. bind, forh for 1828, s. 615, St. Eft. 1836-54, 1. bind, forh for 1836, s. 228, og St. eft. 1836-54, 2. bind, forh 1842, s. 472.

⁴⁰ Forslagene som ble vedtatt ble begge framsatt høsten 1862. Det ene av odelstingsmedlem Ole Kristensen Walstad og det andre av Johan Sverdrup. S.F. 1862-63, 8. del, dok 7a og 7b. Walstad var østlandsbonde, og aktiv i bondeopposisjonen, men bevega seg i bondekonservativ retning da den gamle bondeopposisjonen ble sprengt på begynnelsen av 1850-tallet. Bull, Krogvig og Gran (red): *Norsk biogragisk leksikon*, Oslo 1923-1983, bind 18, s. 303-306.

⁴¹ Sandvik, Hilde: *Kvinnens rettslige handleevne på 1600- og 1700-tallet, med linjer fram til gifte kvinners myndighet i 1888*, Oslo 2002.

1780 og 1850.⁴² Det private, ”hjemmesfæren” ble kvinnes område, mens mennenes område ble den offentlige ”uteverdenen”. For Norge har Ida Bull antydning en lignende prosess for storborgerskapet i handelshusene i Trondheim fra begynnelsen av 1800-tallet, i det skillet ble skarpere mellom forretningsdrift og hushold.⁴³ Gro Hagemann understreker at det ikke egentlig var så store endringer i husholdssystemet utover 1800-tallet og at de virkelige endringene kom seinere, men at det likefullt var endringer i oppfatningene av kjønn – selv om ideal og virkelighet oftest sto langt fra hverandre.⁴⁴ Sandvik legger vekt på at mens mannens eiendomsrett hadde stor ideologisk betydning for det borgelige samfunnssynet, så var det kontinuitet i rettsoppfatninga hos vanlige folk om at samtykke fra kona var nødvendig når det gjaldt å disponere over eiendom.⁴⁵ I undersøkelser omkring kjønn og eiendom er det alltid viktig å ha klart for seg at holdningene aldri har vært ens. Oppfatninga av kjønn skilte seg fra by til land, mellom ulike sosiale sjikt – og idealet skilte seg fra virkeligheten.

Det borgelige familieidealet handla ikke bare om et nytt kvinneideal, men vel så mye om et nytt mannsideal, noe som kommer til syne i debattene omkring eiendomsforholdene i familien. Eiendom ble kobla til mannlighet, og ektemannen skulle være den ansvarlige forsørgeren som trengte midler for å investere og ta risiko.

Kjønn og lovverk – teoretisk utgangspunkt

Arvelovgivninga anerkjente at kvinner hadde arverett – men bare til halvparten så mye som menn. Maria Sjöberg anlegger et strukturelt perspektiv på kvinners rettslige underordning og understreker at variasjon i rettspraksis ikke påvirka lovgivninga i seg sjøl på noen avgjørende måte.⁴⁶ Sjöberg foreslår derfor at spørsmålet som bør belyses, ikke er *om* kvinner var underordna, men *hvordan* underordninga kom til uttrykk.⁴⁷ I den forbindelse knytter hun makt til arv av jord, som ble overført mellom generasjoner av menn. Selv om kvinner kunne inneha jordeiendom, hevder hun at bare menn hadde mulighet til å utnytte jordeiendommens

⁴² Davidoff, Leonore og Catherine Hall: *Family Fortunes. Men and Women of the English Middle Class 1780-1850*, London/New York 2002, s. 357-397.

⁴³ Bull, Ida: *De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*, Trondheim 1998, s. 203-206.

⁴⁴ Hagemann, Gro: ”De stummes leir? 1800-1900”, i Blom og Sogner (red): *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Oslo 1999.

⁴⁵ Sandvik 2002, s. 260-261.

⁴⁶ Sjöberg, Maria: ”Kvinnans sociala underordning – en problematisk historia. Om makt, arv och giftermål i det äldre samhället”, i Scandia 1997, s. 166.

⁴⁷ Sjöberg 1997, s. 167.

maktpotensial. Eiendom kunne være maktskapende bare i hendene på menn, mens kvinner bare kunne formidle makt mellom menn, gjennom arv og ekteskap. Sjöberg tillegger ekteskapslovgivninga større skyld enn arvelovgivninga for kvinnes strukturelle underordning.⁴⁸ Selv om kvinner hadde arva på like fot med menn, ville kvinners umyndige status i ekteskapet likevel føre til at bare menn kunne inngå i maktskapende sammenhenger i samfunnet. Ja, Sjöberg hevder til og med at kvinners rett til arv – om det så bare var det halve av menns – førte til at strukturen lettere kunne reproduseres. Ved kvinners arverett kunne strukturen reproduseres også selv om et ekteskap ikke ga sønner.

Om arvelovgivninga forfordelte kvinner, så tillot lovverket et visst handlingsrom i form av testasjon og en liberal forvaltningspraksis omkring konfirmasjon på testamentar. At et slikt system fantes, viser igjen den gamle lærdommen om at det er forskjell på lovverk og praksis – i dette tilfellet forvaltningspraksis. Dette modifierende rommet i lovverket er det jeg har ønska å undersøke. Det er viktig å ikke glemme strukturene – lovverket satte grenser for eiendomsoverføring og det fantes normer som tilsa at kvinner og menn burde arve ulike typer eiendom. Sjöberg har mange gode poenger, men et strukturelt utgangspunkt i undersøkelser av kjønn og eiendom ser ut til å egne seg best til å undersøke stabiliteten i systemet framfor endringene i det. Å undersøke aktørenes handlingsrom åpner imidlertid i større grad for å se variasjon og endring over tid. Holdninger til kjønn er ikke noe som ligger fast og uforandret, men kan også ses som en prosess, som gjenstand for stadig forhandling.⁴⁹ Jeg støtter forøvrig Sandvik i at spørsmålet om hvorvidt den rettslige diskrimineringa av kvinner var ”stor” eller ”mindre”, heller ikke er uvesentlig.⁵⁰

Testamentene som kilde

Kildene til undersøkelsen er i hovedsak testamentsavskrifter fra 1. Revisjonskontor, arkivert som pakkesaker på Riksarkivet i Oslo. Testamentar som ligger til grunn for legatar og stiftelser til ideelle formål, finnes også trykt i N. Nicolaysens oversiktsverk.⁵¹

Testamentene gir ofte opplysninger om verdier som skal bli overført ved arvefallet, om testators nettverk og begrunnelser for disposisjonene, og kan derfor brukes for å belyse familiestrategier ved eiendomsoverføringer. Som normative framtidsretta utsagn kan

⁴⁸ Sjöberg 1997, s. 174.

⁴⁹ Davidoff og Hall 2002, s. 29.

⁵⁰ Sandvik 2002, s. 208.

⁵¹ Nicolaysen, N: *Norske Stiftelser: Samling av Fundatser, Testamentar og Gavebreve, samt historisk-statistiske*

testamentene ikke si noe om hvorvidt arvingene faktisk fikk arven sin. Det å studere slike normative tekster som testamentene, er således en studie av god vilje og et *ønske* om overføring av eiendom.

Testamentene er oftest ført i form av at testatoren kommer med en erklæring om sin vilje. Vi ønsker så gjerne å høre testators egen stemme, og formen på testamentene kan gjerne forlede oss til å tro at det nettopp er det vi gjør. Imidlertid var testatorene svært sjelden skrivekyndige nok til å skrive ned sin siste vilje selv, og formularbruk var utbredt.⁵² Winberg peker på dette problemet: ”När de själva tycks komma till tals – i arvsskiften, köpobrev etc –är det vanligen genom någon annan, särskilt skrivkunnig persons förmedling, och det sker i mycket stereotypa ordalag”.⁵³ Amy L. Erickson refererer til hvordan tilliten til kona som forretningspartner kom til uttrykk i ektemenns testamenter. ”[T]he adjectives were formulaic, but they nonetheless suggest affection and trust.”⁵⁴ Hun fastholder altså at valg av formularer kan være uttrykk for reelle følelser og holdninger. Hvor stor del av testamentene som er formularer og i hvor stor grad det er mulig å komme fram til en kjerne av mening i dokumentene som er genuint testatorens, er vanskelig å avgjøre. Jeg har funnet det nødvendig å ha en fleksibel tilnærming til denne metodiske problemstillingen.

Gjennom å undersøke formularbøkene og ikke minst gjennom å foreta en prøveregistrering av kildene før den systematiske registreringen, har jeg fått kunnskap om hva som var vanlig uttrykksmåte og hva som skiller seg ut. Forøvrig støtter jeg Erickson i at valg av formularer også kan anses å ligge nært opp til hva som var testators reelle holdning. Det fantes flere ulike formularer å velge blant, og testator skulle godkjenne testamentet, etter at det var lest opp langsomt og tydelig.⁵⁵ Jeg har sett at det særlig er de gjensidige testamentene⁵⁶ som er prega av formularbruk. Bruk av slike testamenter var mest utbredt og opprettelsen av slike testamenter var det som i størst grad kunne gå ”på rutine”. Den skrivekyndige, ofte presten, kan ha brukt tidligere testamenter som forelegg.

Det er vanskelig å anslå hvor stor andel testamentene jeg har registrert utgjør av det totale antallet som ble oppretta i dette området i perioden. Jeg har undersøkt testamenter som

Efterretninger, vedkommende milde Stiftelser i Kongeriget Norge, 5. bind, Christiania 1858-1894.

⁵² De fleste testamentene er underskrevet med påholden penn av testatorene.

⁵³ Winberg 1981, s. 287.

⁵⁴ Erickson 1995, s. 157.

⁵⁵ Hallager, Fr.: *Den norske Arveret*, Christiania 1862, s. 94-95.

⁵⁶ Gjensidige testamenter er testamenter oppretta av to testatorer som gjensidig innsetter hverandre som arvinger. Slike testamenter ble i hovedsak oppretta mellom ektefolk.

ble sendt inn og godkjent. Testamenter som *ikke* ble godkjent, har jeg ikke lykkes med å oppspore. Konfirmasjonssystemet ble kritisert av samtidas jurister, som hevdet at testamenter stort sett slapp igjennom, så sant testator ikke hadde livsarvinger.⁵⁷ Kritikken indikerer blant annet at manglende oppfyllelse av formkrav sjelden førte til at testamenter ikke ble godkjent.

Testamentene i materialet er oppretta av personer uten livsarvinger, det vil si barn eller barnebarn, i live. Det er mulig at testamenter oppretta av personer med livsarvinger har blitt sendt inn, men blitt nekta godkjenning. Av Peter Bodesens testamente framgår det at et gjensidig testamente han tidligere hadde oppretta sammen med kona Anne Maria Kierness var blitt nekta konfirmasjon, fordi hun hadde særkullsbarn.⁵⁸ Som jeg vil komme tilbake til, ser det ut til at normene for slektsarv sto sterkt. Det er derfor tvilsomt at forsøk på å frata barn eller barnebarn arv var utbredt. I Peter Bodesen og Anne Maria Kierness' tilfelle var da også arven tiltenkt hennes døtre etter den lengstlevendes død. Peter bedyrer i sitt testamente at det "aldri har været vores Hensigt" å frata døtrene arv.⁵⁹

Det som ellers ikke er i materialet, er testamenter oppretta av myndige menn eller enker med livsarvinger, der halve boet er disponert til ideelle formål. Disse var i henhold til lovens bokstav, og trengte ikke godkjenning. Forøvrig kunne myndige menn og enker uten livsarving, disponere hele boet til ideelle formål, eller halve boet helt fritt. Gifte kvinner uten avkom kunne disponere halve boet til ideelle formål med ektemannens samtykke.

Testamenter der det ble disponert for mer enn det regelverket tillot, måtte godkjennes og finnes i materialet. Jeg har ikke undersøkt omfanget av testamenter som ikke trengte godkjenning. Dette ville ha vært svært tidkrevende på grunn av arkivsituasjonen.⁶⁰

Systemet var, som nevnt, i hovedsak restriktivt når det gjaldt testamenter som ble oppretta der testator hadde livsarvinger. Det ble slått fast at personer med livsarvinger ikke ville få godkjenning på disposisjoner utover regelverket – og derfor har testatorene i materialet til felles at de ikke har barn eller barnebarn i live.⁶¹ I tillegg måtte testamenter

⁵⁷ Kommisjonen som var nedsatt for å utarbeide ny arvelovgivning var blant dem som ga uttrykk for at det var for enkelt å få godkjenning, se S.F.1851, 1. Cap, s. 66. Høyesterett ga også uttrykk for kritikk av systemet på dette grunnlaget i forbindelse med flere dommer før 1854, se blant annet N. Rt.1846, s. 289.

⁵⁸ t. e *Borger Peter Bodesen (1815)*, pk. 32.

⁵⁹ t. e *Borger Peter Bodesen (1815)*, pk. 32.

⁶⁰ Det finnes noen bevarte testamenter i arkivet etter Magistraten i Christiania og i arkivet etter Justisdepartementets sivilarkiv. I tillegg kan avskrifter av testamenter også finnes i bilagspakker til skifteprotokoller. Noen testamenter ble tinglyst, og kan derfor finnes i sorenskrivernes pantebøker. Det kan være tale om de samme testamentene som jeg har registrert, som finnes i bevillingsregnskapene hos Revisjonsdepartementet, men i tillegg kan det finnes testamenter som ikke har krevd godkjenning her.

⁶¹ Med noen unntak: I materialet finnes fire eksempler på testamenter oppretta av personer til fordel for deres uektefødte barn og barnebarn, se kapittel 5.

oppretta av personer som ikke var fullmyndige godkjennes, uavhengig av testamentets innhold. Dette gjaldt ugifte kvinner og menn under myndighetsalder, og i tillegg gifte kvinner, med unntak nevnt overfor. Regelverket for testasjon vil bli nærmere redegjort for i kapittel 2.

Andre kilder

Jeg har også undersøkt formularbøker, som er samlinger av formularer som folk kunne bruke som forelegg når de skulle henvende seg skriftlig til offentlige myndigheter. Formularbøkene ga retningslinjer for hvordan dokumentene skulle se ut og tips om hva de burde inneholde for å oppnå det ønskede resultat. Undersøkelsen av formularbøkene har hatt to siktemål – som nevnt overfor som støtte i analysen av testamentene ved å klargjøre hva som er formularer, og for det andre for å undersøke hva slags juridisk forståelse testatorene ble gjort kjent med.

Juridisk kommentarlitteratur og høyesterettsdommer er også undersøkt for å kartlegge rettstilstanden hva gjelder arv, kjønn og eiendom. Det har vært nødvendig å undersøke disse for å forstå rettstilstanden, da Christian Vs Norske Lov fra 1687, som var gjeldende lov på området fram til 1854, ble supplert med forordninger og mer liberal bevillingspraksis. Denne bevillingspraksisen vil jeg redegjøre nærmere for i kapittel 2.

Lovdebatten i Stortinget om lik arverett er interessant fordi stortingsmennene forsøkte å si noe om hva ”folkemeninga” om spørsmålet var, og fordi stortingsmenn fra henholdsvis land og by selv målbar ulike holdninger til kjønn og eiendom. Jeg har i den forbindelse benytta meg av stortingsforhandlinger og stortingsetterretningene. Ved siden av stortingsforhandlingene som behandler spørsmålet om arvelov, har jeg også undersøkt forhandlingene som behandler spørsmålet om kvinner og myndighet, fordi disse spørsmålene tidlig ble kobla sammen. I tillegg har folketellinga av 1801 vært brukt som et nyttig supplement i undersøkelsen.

Undersøkelsesmetode

I undersøkelsen har jeg hatt både en kvantitativ og kvalitativ tilnærming til materialet. Antallet testatorer og arvinger av begge kjønn, testamenter oppretta i ulike områder, overføringer av forskjellig type eiendom og verdier er blant variablene som er undersøkt kvantitativt. Kvalitative og kvantitative metoder har blitt kombinert i undersøkelsen av ulike familiestrategier. Gjennom tekstanalyse har jeg registrert uttrykk for de to ulike strategiene, som deretter har blitt kategorisert i hovedkategorier og underkategorier. Jeg har også registrert kommentarer i forhold til kjønn og eiendom mer generelt. Det er langt i fra plass til

å presentere alle de interessante funnene innenfor rammene av en masteroppgave. Jeg har prioritert å belyse strategier omkring trygging av den eldre generasjon eller utjevning av levetilstand mellom kvinner og menn, som inngår i problemstillingen for oppgaven.

Avgrensning og omfang

At min hovedkilde, testamentene, ikke har vært undersøkt tidligere, nødvendiggjorde en omfattende kilderegistrering for å undersøke strategiene. Et alternativt undersøkelsesopplegg kunne ha vært å konsentrere seg om å undersøke én strategi, for eksempel utjevning av levetilstandene til den yngre generasjon, og brukt et mindre utvalg av testamentene for å undersøke denne. Da kunne det også, ved hjelp av andre kildetyper, vært mulig å rekonstruere arvingenes økonomiske liv etter arvefallet, for eksempel for å finne ut om kvinnelige arvinger fikk faktisk råderett over sin arv. At kildegruppa ikke var kartlagt fra før, nødvendiggjorde imidlertid en bred tilnærming framfor dybdestudier.

Gårder og annen jordeiendom ble i noen tilfeller disponert ved testamente. En diskusjon av forholdet mellom kvinner og arv av jordeiendom, odels- og åsetesrett faller imidlertid i hovedsak utenfor denne oppgaven.⁶²

Resultatene av denne undersøkelsen har naturligvis begrensa gyldighet utover å si noe om de undersøkte testatorenes holdninger og strategier. Dette gjelder særlig fordi det var få som hadde mulighet til å opprette testamente, og få som benytta seg av denne muligheten hvis de hadde den. Jeg håper imidlertid å kunne antyde noe om holdninger og strategier som var mer allment utbredt, gjennom undersøkelsen av de ulike kildene.

Begrepene familiestrategi, gave og kjønn

Til sist vil jeg klargjøre noen begreper som vil stå sentralt i undersøkelsen. Utgangspunktet for undersøkelsen er at testatorene oppretta testamentene med en bevisst hensikt. Hensikten bak kunne blant annet dreie seg om de to familiestrategiene jeg har skissert i problemstillingen. Begrepet familiestrategi har blitt brukt om en måte å tenke økonomi og familieforsørgelse på som overlevde oppbruddet fra det førindustrielle samfunnet, der samla og variert arbeidsinnsats av alle familiemedlemmer ble forventet for å sikre forsørgelsen for hele familien.⁶³ Denne oppgaven vil også handle om økonomisk strategi – men her i form av

⁶² Problematikken omkring farbrorretten og kvinners rett til jord før odelsloven av 1821, er for eksempel belyst i Hommerstad 2003.

⁶³ Tilly, Louise A. og Joan W. Scott: *Women, Work & Family*, New York og London 1987

arv, ikke arbeidsinntekt. Utgangspunktet for testatoren var familien, i utvida forstand. I begrepet familiestrategi legger jeg at testatorene forsøkte å styre sine midler i en bestemt retning, som ledd i planlegging av egen eller familiens/nettverkets framtid.

Omtalen overfor av de to ulike funksjoner som eiendomsoverføring ved arv skulle ivareta, antyder at arv bare i en viss forstand kan bli sett som en *gave* fra den eldre til den yngre generasjonen. Testamentsarv var ikke nødvendigvis en rein gave, men en gave som krevde motgave – det vil si at det ble forventet at det skulle gis tjenester tilbake. Et grunnlag for at testator skulle bruke testamentet som ledd i en strategi for å trygge egen alderdom, var nettopp at det var en sammenheng mellom de økonomiske overføringene og omsorgstjenestene, og at denne sammenhengen var klar for arvingen. I kapittel 6 vil jeg argumentere for at slike krav om omsorgstjenester ikke nødvendigvis måtte være uttalt, fordi forståelsen av denne sammenhengen var utbredt.

Som vi har sett, betoner Ågren at arvingenes kjønn *i seg selv* ikke var det viktigste for testator – det var det arvingene kunne tilby til gjengjeld for de økonomiske overføringene. Den tradisjonelle måten å tenke kjønnsforskjell på, var i forhold til sosial posisjon og forpliktelser.⁶⁴ Sjöberg hevder således at kvinner ”skifta kjønn” idet de ble enker og husholdsoverhoder.⁶⁵ Mitt utgangspunkt er at kjønn ville ha ulik betydning for testatorene ut fra hva de søkte å oppnå ved å opprette testamente. Var det viktigste å knytte til seg en arving for å trygge egen alderdom, ville kjønn være en faktor i betydningen ”kvinnelige” og ”mannlige” funksjoner. Dermed kunne kvinner som tradisjonelt hadde ansvar for omsorg, kanskje være mer interessante enn enslige menn. Et par ville imidlertid være mest interessante fordi de både oppfylte ”kvinnelige” og ”mannlige” funksjoner, og sammen danna et effektivt hushold.

Jeg anser det derimot som sannsynlig at testatorer som ønska å prioritere likedeling mellom arvingene, ville tenke annerledes om kjønn. Framfor å tenke kjønn som funksjon, ville kjønn i denne sammenhengen være en kategori. Grunnlaget for denne antagelsen ligger i at betydningen av kjønn sto sentralt i denne perioden, blant annet i de ulike lovreformene. Den nye borgelige ideologien, som den nye middelklassen ble bærer av, førte med seg at nye kvinneidealer ble formulert, selv om disse ikke ble allmenne idealer. Dette innebar en

⁶⁴ Hagemann 1999, s. 168.

⁶⁵ Sjöberg 1997, s. 168.

forestilling om at det fantes en særskilt kjønnskarakter.⁶⁶

Disposisjon

Dette innledningskapittelet etterfølges av kapittel 2: *Lov og kjennskap til arverettsregler*, som er viet gjennomgang av det juridiske rammeverket og drøfting av hvorvidt det juridiske regelverket var kjent i den alminnelige befolkninga. En oversikt over hovedkildene, testamentene, gis i kapittel 3: *En undersøkelse av aktører og økonomiske overføringer i testamentene*. Her presenteres verdiene som ble distribuert gjennom testamentene, og det skisseres hvem testatorene og arvingene var, og hvilke forbindelser det var mellom dem. I kapittel 4: *Testamentet i familiestrategi*, drøftes de ulike familiestrategiene kort. I kapittel 5: *”Til lige Deeling, uden Forskiel til Kiøn” - lik arv som familiestrategi i testamentene?*, drøftes utjevning i levetilstandene mellom kvinner og menn i testamentene. Strategi for å trygge den eldre generasjonen analyseres og drøftes ut fra et kjønnsperspektiv i kapittel 6: *Kontrakt for de gamle? Avtalestrategi og betydningen av kjønn og eiendom i bygd og by*. Oppgaven oppsummeres og konklusjonene trekkes i kapittel 7.

⁶⁶ Hagemann 1999, s. 168.

2. Lov og kjennskap til arverettsregler

I undersøkelsen min omkring familiestrategier knytta til arv, har testamenter vært hovedkilden. Jeg har ikke vært interessert i disse som juridiske dokumenter, men som uttrykk for ønsker og holdninger i forhold til kjønn og økonomi. Likevel er de juridiske dokumenter, og de står innenfor et ganske strengt rammeverk: Bare personer uten livsarvinger sto fritt til å bruke testamente som ledd i familiestrategi. Hensikten med dette kapittelet er å redegjøre for det juridiske rammeverket ved å vise hvilke grenser loven satte for arv og testasjon. Arveregler og praksis rundt arv er særlig viktig for å forstå økonomisk likhet og ulikhet i tidligere samfunn, fordi arv var en så viktig kilde til velstand. Ågren framhever at dette spesielt er viktig hvis man ønsker å se på denne problematikken i et kjønnsperspektiv: Hvis en kvinne hadde eiendom, var det helst fordi hun hadde arva den.¹ I denne undersøkelsen har jeg vært interessert i å kartlegge holdninger til kvinnelige arvinger, og det er derfor nyttig å skaffe seg et overblikk over kvinners generelle juridiske rettstilstand på 1800-tallet. I tillegg vil jeg gi en kort oversikt over de engelske og svenske arverettsreglene, for å gi en sammenligning med handlingsrommet de norske testatorene hadde. Til sist i dette kapittelet vil jeg drøfte i hvor stor grad folk var orienterte om testasjonsrett og arveregler, tatt i betraktning hvor lite utbredt det var å opprette testamente.

Reglene for arv og testamente i Norge før 1854

Slektsarveretten har stått sterkt i Norge og testasjonsfriheten har vært begrenset. I tidlig middelalder ble det for eksempel i Gulatingsloven nevnt 25 ulike grupper som først hadde krav på arv før man kunne gi gavearv, og i praksis gjaldt pliktarv helt til i alle fall tremenninger. Denne gavearven var forøvrig en bindende avtale der arvingen fikk forsørgelsesplikt.² En arvelater kunne imidlertid gi en annen arverett hvis han ikke hadde slektninger eller fikk samtykke fra sine slektninger. Først i tidlig kristen tid ble det åpnet for å testamentere en del av formuen. Dette var til kirkens fordel, og kirken gikk inn for testasjonsretten. Blant annet ble byggingen av mange kirker finansiert gjennom testamentariske gaver.

¹ Ågren 2000, s. 197

² "Trekkt ved rettsutviklingen", s. 4. Innstilling fra Arvelovskomiteen, Bergen/Orkanger 1962, i Forarbeid til lovene 1972, Bind I, Forarbeid til grunnlovsbestemmelser, traktater og lover nr. 1-22, Justisdepartementet Oslo 1972.

Med Magnus Lagabøtes landslov av 1274 ble arv for både sønn og datter innført. Tidligere hadde sønner arva, mens døtre hadde fått medgift.³ Arvereglene ga fortrinn til mannlige slektninger framfor kvinnelige,⁴ og dette gjaldt også i Christian Vs Norske Lov av 1687. Kvinne og like nært beslekta mann arva sammen, men kvinner arva halv lodd.⁵ Herav kommer begrepene ”broderlodd” og ”søsterlodd”. Norske Lov av 1687 ga arverett til ektefelle i ekteskap med felles barn. Etter bodeling arva ektefellen det samme som en sønn.⁶

Testasjonsretten ble utvida med Christian Vs Norske Lov. Myndig mann eller enke uten avkom kunne testamentere hele sitt bo til såkalte *gudelige formål* - det vil si til fattige, kirker eller skoler - eller disponere halvparten av boet helt fritt.⁷ Myndig mann eller enke kunne disponere sitt halve bo til gudelige formål selv med barn.⁸ For gifte kvinner gjaldt imidlertid strengere regler: Hun måtte ha ektemannens samtykke for å opprette testamente, og kunne bare disponere i favør av gudelige formål, og da bare en halv boslodd.⁹ Imidlertid var det fra eneveldets tid blitt vanlig å gi bevillinger som ga testasjonsevne, *facultas testandi*, samt å stadfeste testamenter gjennom å gi kongelig konfirmasjon. Mangel på habilitet, det vil si juridisk evne til å foreta rettslige disposisjoner, hos gifte kvinner, gjorde konfirmasjon på gjensidige testamenter nødvendig, likeså konfirmasjon på testamenter oppretta av ugifte kvinner. Fra 1800 var det amtmannen som konfirmerte testamentene, noe som var avgiftsbelagt. Gjennom å få en slik konfirmasjon kunne man disponere fritt over hele sitt bo; men en plakatt av 20. februar 1717 hadde slått fast at godkjennelser ikke ville bli gitt til folk med barn.¹⁰ Ut fra gjennomgangen jeg har gjort av materialet, ser det ut til at denne regelen ble overholdt.¹¹

En godkjennelse kunne oppheve eventuelle formmangler ved testamentet eller

³ Sandvik 2002, s. 43.

⁴ I Christoffer av Bayerns Stadslag, som ble gjort gjeldende for norske byer fra 1662, gjaldt regelen om lik arverett for sønn og datter, slik regelen var i svenske byer. Loven ser imidlertid ikke ut til å ha virka inn på arvepraksis. Se Tranberg, Anna og Sandvik, Hilde: ”Lover og forordninger ca 1500-1850”, i Tranberg og Winge (red): *Kvinnekår i det gamle samfunn ca 1500-1850*, Oslo 1994.

⁵ ”Mands Person tager to Loder imod en Qvindis Person tager een, i alle Arve”, Christian Vs Norske Lov: Femte Bog. 2. Cap. 29 Art.

⁶ Christian Vs Norske Lov: Femte Bog. 2 Cap. 19. Art. Rettspraksis rundt denne regelen er imidlertid ikke undersøkt.

⁷ Christian Vs Norske Lov: Femte Bog. 4 Cap. 14 og 16. Art.

⁸ Christian Vs Norske Lov: Femte Bog. 4. Cap. 15. Art.

⁹ Hustru kunne, med ektefelles godkjennelse, gi et halvt boslodd til gudelige formål hvis paret ikke hadde barn, Christian Vs Norske Lov: Femte Bog. 4 Cap. Art 19. Hadde paret barn, kunne hun ikke gi sitt halve boslodd og heller ingen stor gave, uten ektefelles godkjennelse. Christian Vs Norske Lov: Femte Bog. 4 Cap. Art 18.

¹⁰ ”Trek ved rettsutviklingen”, Innst. fra arvelovskomiteen 1962, s. 16.

¹¹ Med fire unntak: to testamenter er oppretta av to fedre med *uektefødte* barn og to testamenter av testatorer med uektefødte barnebarn. I disse tilfellene er disposisjonene gjort til fordel for barna, og bevillingene ble antagelig hovedsaklig gitt for å klargjøre deres arverett. Se kapittel 5.

personlige mangler hos testator, for eksempel at testator var mindreårig. Det utvikla seg til å bli ganske kurant å få slik konfirmasjon, vel og merke så lenge man ikke hadde avkom i nedadstigende linje, slik Rolfsen skriver: ”Forøvrigt er det en absolut Betingelse for at erholde sidste Villieserklæringer konfirmerede, at Opretterne ikke have eller senere faae Livsarvinger; medens deslige Bevillinger ellers aldrig negtes, medmindre maaske naar Opretterne ere aldeles umyndige og i en altfor ung Alder”.¹² Personer med mor, far eller søsken i live, kunne altså søke konfirmasjon på testamentet og få dette, men ikke personer med barn eller barnebarn i live. Ved testamente arva forøvrigt alle nevnt i dokumentet like mye, uavhengig av kjønn, hvis det ikke var spesifisert hvor mye hver enkelt arving skulle ha.¹³

Ved innføringa av arveloven i 1854 ble testamentsreglene klarere, og konfirmasjon ble kun nødvendig der testator var mindreårig.¹⁴ I lovforarbeidene til lovutkastet lagt fram i 1851 går det fram at arvelovskommisjonen var svært kritiske til systemet slik det fungerte: ”Confirmation paa Testament, naar undtages nogle ganske extraordinaire Tilfælde, opløser sig i en blot og bar Form, der koster Penge, uden at medføre nogen tilsvarende Nytte”,¹⁵ det var dessuten blitt altfor lett å få et testament godkjent, ”kun fordres der, at Testamenterne have en vis udvortes Form, der nogenlunde kan give Betyggelse med Hensyn til Testamenters Ægthed og den Afdødes Habilitet”.¹⁶ Praksisen med å konfirmere testamenter kunne føre til at slekta ikke torde å protestere mot falske testamenter, eller flere arvetvister, og kommisjonen konkluderte med at dette systemet måtte avskaffes, slik det alt hadde blitt med den nye arveloven i Danmark.¹⁷ Kommisjonen støtta seg også til Grunnloven, som i alminnelighet er negativ til dispensasjoner framfor lovregler.¹⁸

¹² Rolfsen, O.H: *Almindelig Huusret eller Handbog i Den norske Lovkyndighed til Brug fra alle Stænder*, Christiania 1841, s. 65.

¹³ Jfr. Christian Vs Norske Lov: Femte Bog. 4 Cap. 13. Art. Regelen blir blant annet presentert i Rolfsen 1841, s. 67, og i hans populære formularbok: Rolfsen, O.H: *Formularbog...*, Christiania 1839, s. 122-123.

¹⁴ ”Trekk ved rettsutviklingen”, Innst. fra arvelovskomiteen 1962, s. 19. Testamentsalderen ble satt til 18 år i 1854, men personer som var yngre enn dette kunne altså søke konfirmasjon.

¹⁵ S.F. 1851, 1. Capitel, s. 66

¹⁶ S.F. 1851, 1. Capitel, s. 66. Kritikken mot konfirmasjonssystemet kom også i omtalen av høyesterettssaken om arven etter Elen Mathea Børresdatter, ”Guul Hendriksen mod Finansdepartementet paa Statscassen” i N. Rt 1846. Det ble framhevet at selv om det ikke var meningen, ble en konfirmasjon gjerne oppfatta som en stadfestelse på at saken var fullstendig avsluttet slik at andre arvinger valgte å avstå fra å protestere, og at man ved godkjenninga av testamentene ikke var strenge nok i forhold til bevis. Se N. Rt.1846, s. 289.

¹⁷ S.F.1851, 1. Capitel, s. 66. Danmark fikk ny arvelov i 1845. I denne ble forøvrigt kjønnetts ulike arverettigheter opprettholdt, men regelen ble endra etter få år, i 1857.

¹⁸ S. F. 1851, 2. Capitel ”Om testamenter” A., s. 65.

Reformene i arvelovgivninga 1854

Bakgrunnen for arveloven av 1854 var forslaget om å innføre lik arverett mellom menn og kvinner. Forslaget hadde kommet opp med jevne mellomrom på Stortinget siden 1815-1816. Justiskomiteens innstilling til dette forslaget i 1845, var at dette spørsmålet måtte behandles i sammenheng med arbeid med en ny arvelov. Komiteen som ble nedsatt samme år, besto av sorenskriver O. C. Lasson og universitetslektorene G. F. Hallager og P. J. Collett. Komiteen pekte på at ved siden av spørsmålet om lik arv, var lovarbeidet også nødvendig for å oppfylle Grunnlovens forutsetninger om ny sivillovgivning så langt som mulig.¹⁹ Da Grunnloven ble vedtatt i 1814, var tanken at det skulle utarbeides ei sivillovbok etter modell av blant annet den franske Code Civil. Men denne tanken ble etter hvert oppgitt fordi arbeidet ble for omfattende, og lovarbeidet tok til på hvert enkelt rettsområde.²⁰

Komiteen så det som nødvendig med en reform av hele arvelovgivninga. Det eksisterende regelverket omkring testasjon var uklart og førte til mye unødig administrativt arbeid i form av konfirmasjonssystemet, som passet dårlig sammen med utviklinga av mer generelle regler for forvaltningspraksis. I motivene til lovutkastet pekes det også på at arvegangsfølgen var inkonsekvent ved intestatarv. Det ble påpekt at her i landet, hvor de færreste oppretta testamente, var det ekstra viktig med en så riktig og rettferdig arvegangsorten som mulig.²¹ Utkastet komiteen utarbeida var til en fullstendig lov, og gikk altså langt videre enn spørsmålet om lik arv. Men vedtaket som fikk sanksjon av Kongen 31. juli 1854 om å gi kvinner og menn lik arverett, var den viktigste nyvinninga i arvelovgivninga og var svært omstridt.²²

Ved siden av lik arv til kvinner og menn, ble det ved arveloven av 1854 vedtatt nye testasjonsregler. I Christian Vs Norske Lov hadde myndig mann eller enke uten livsarvinger, kunnet testamentere hele sitt bo til gudelige formål, eller disponere halvparten av boet slik han eller hun ville, men som vi har sett, førte konfirmasjonssystemet til at personer uten livsarvinger i praksis kunne opprette testamenter helt fritt. Arveloven av 1854 ga også arvelater med livsarvinger testasjonsrett, men testasjonsreglene verna livsarvingene ved at arvelater i slike tilfeller bare kunne disponere ¼ av formuen til noen andre. Andre arvinger ble ikke verna mot arvelaters disposisjoner. Blant de andre viktige endringene i arveloven

¹⁹ S. F. 1851, 5. del, ltr. u, prop. til Lov om arv, innstilling s. 1.

²⁰ Et utkast til en ny sivillov ble forkasta av Stortinget som for radikalt i 1844.

²¹ S. F. 1851, 1. Capitel, s. 18.

²² Lovregelen om lik arverett for kvinner og menn trådte ikke fullstendig i kraft før i 1860, på grunn av overgangsordninger.

var endring av arvetavla ved arv *ab intestato* og utvida arverett for ektefeller.

Hvor ”umyndige” var kvinnene?

Arveloven av 1854 er interessant fordi den er en av de første lovene som peker mot formell juridisk likestilling mellom kjønnene. Spesielt interessant er loven fordi det var den første som sikra nye juridiske rettigheter for *alle* kvinner, uavhengig av alder og sivilstand. Dette skilte bestemmelsen om lik arv fra ”kvinneparagrafene” som ble vedtatt i håndverksloven av 1839 og handelsloven av 1842. Bestemmelsene i håndverksloven åpna for at enker etter håndverkmestere og ugifte kvinner, etter behovsprøving, kunne drive håndverk.

Handelsloven ga enker, ugifte og separerte/skilte kvinner rett til å drive handel i byene.

Innføringa av ”kvinneparagrafene” har blitt sett som en følge av den økonomiske og ideologiske utviklinga, i opposisjon til det gamle privilegiestyrt samfunnet – restene fra eneveldet.

Håndverksloven har blitt sett som forløperen for en rekke nye lover utover 1800-tallet, blant dem arveloven, som etter hvert førte til formell likestilling mellom kvinner og menn.²³ Gerd Mordt, som har undersøkt disse bestemmelsene, argumenterer imidlertid for at håndverksloven ikke bør ses som den første av disse nye lovene og at den først og fremst uttrykker noe tradisjonelt.²⁴ Selv om det formelt var noe nytt at kvinner skulle få drive håndverk, hadde det blitt gitt bevillinger til dette i stort omfang tidligere, og paragrafene var slik sett en stadfesting av vanlig administrativ praksis. Hilde Sandvik har da også påvist at ”umyndige” kvinner i Christiania i stor grad deltok i handel og håndverk også på slutten av 1700-tallet, og at de inngikk kontrakter.²⁵

Mordt ser derimot handelsloven som noe vesentlig nytt og som en viktigere lov for kvinnene. Kvinner med handelsbrev hadde ikke vært vanlig før, og det var mange som benytta seg av denne muligheten da loven kom, spesielt fordi det ikke trengtes formell opplæring for å drive handel. Det Mordt peker på som viktigst, var at enker, skilte og ugifte kvinner over 25 år med myndighetsbevilling fikk en *rettighet*, de hadde rett til å skaffe seg handelsbrev. Hun fastslår at reformene tildels var økonomisk motivert, et viktig argument var at det var i samfunnets interesse at ugifte kvinner fikk muligheten til å forsørge seg selv.

²³ Blom i Mordt, Gerd: *Kvinner og næringsrett. Kvinneparagrafene i håndverksloven av 1839 og handelsloven av 1842*, Oslo 1993, s. 162.

²⁴ Mordt 1993.

²⁵ Sandvik, Hilde: ”Umyndige” kvinner i handel og håndverk. *Kvinner i bynæringer i Christiania i siste halvdel av 1700-*

Forsørgelsesargumentet ble også tildels trukket fram som et moment i behandlingen av arveloven.²⁶

Etter den nye arveloven kunne foreldre borttestamentere $\frac{1}{4}$ av sin formue, og denne delen kunne gis til et av barna slik at dette fikk mer enn de andre. I denne forbindelse peker Hallager på at en far slik kan overdra en næring til en av hans arvinger, så lenge de andre livsarvingene fikk det de hadde krav på: "Efter Ordene er der heller Intet imod, at Arveladeren lader sit Valg falde paa en kvindelig Descendent (Datter eller Datterdatter), hvad dog ikke lettelig kan tænkes hensigtsmæssig, medmindre hun er gift, saa at det egentlig bliver hendes Mand eller Svigersønnen, hvem Dispositionen kommer til å angaae."²⁷ Her ser det ut til at Hallager generaliserer ut fra borgelige forhold i byene. Han kan umulig ha tenkt på familienæringer slik som gårdsbruk; å overlate slik næring til kvinner var ikke ukjent. Men poenget hans er at det å overlate familiebedriften til en kvinnelig arving, fremdeles var lite hensiktsmessig, for om norske kvinner ved loven av 1854 hadde oppnådd lik arverett, var de fremdeles ikke juridisk fullt ut i stand til å drive forretningsvirksomhet. I Norge fikk ugifte kvinner status som "mindreårige" i 1845 og ble myndige i 1863. Enker ble hele tida regna som myndige uansett alder, mens gifte kvinner først ble myndige i 1888, og selv da fikk de ikke råderett over fellesboet.²⁸ Arveloven ble, ved siden av håndverksloven og handelsloven, brukt som argument i debatten om kvinners myndighet.²⁹

Studier har vist at "umyndige" kvinner i praksis deltok i handel og håndverk, underskreiv kontrakter og handla med kreditt; og som oftest uten at dette skapte noen problemer.³⁰ Etter Christian Vs Norske Lov fra 1687 kunne kontrakter inngått av umyndige annulleres, men det ble skilt mellom "nyttige" og "unyttige" varer. Det som ble regna som "nyttige" varer, var i hovedsak varer til husholdningen, men rettspraksis viser at dette var et tøyelig begrep, som blant annet varierte etter hvilket sosialt sjikt kvinnen tilhørte.

De ulike rettsteoretikerne på 1700-tallet hadde forskjellige tolkninger med hensyn til "hvor myndige" kvinnene var, men på 1800-tallet tok den danske rettstenkeren A.S. Ørsted et oppgjør med denne tradisjonen. Ørsted slo fast at kvinner var umyndige; at de inngikk

tallet, Oslo 1992.

²⁶ En av tilhengerne av lik arverett, sa det slik: "100 spd mere eller mindre [...]var [ikke] af den Vigtighed for en Søn som for en Datter." St. Eft. 1836-54, forh for 1854, 4. bind, s. 299.

²⁷ Hallager 1862, s. 61.

²⁸ Sandvik 2002, s. 36.

²⁹ Blant annet i lovforslaget om ugifte kvinners myndighet, se S. F. 1862-63, 8. del, dok.7b.

³⁰ Sandvik 1992

kontrakter hadde ingenting med egentlig myndighet å gjøre. De norske juristene fulgte denne innskrenkede tolkninga. P. J. Collett slo fast at ugifte kvinner etter Norske Lov plasseres på lik linje med barn hva gjelder myndighet.³¹ Det at siste halvdel av 1800-tallet har blitt sett som en framskrittsperiode når det gjelder kvinners juridiske rettigheter, kan altså til dels skyldes at den nye juridiske systematikken kasta et grelt lys over det formelle lovverket. At lovgiverne så behovet for disse nye kvinneparagrafene kan ses som et uttrykk for utviklingen i jussen, ikke bare som et uttrykk for økt anerkjennelse av kvinners verd eller for bekymring omkring kvinners muligheter til forsørgelse.

Arverett, avtaler og testasjon i England og Sverige

Det juridiske rammeverket er viktig for å forstå adgangen til og bruken av juridiske dokumenter i familiestrategi. Engelsk og svensk lovverk ga større muligheter til å tillempe rettsreglene enn det norske. Erickson og Ågren har i sine studier vist i hvilket omfang slike strategier ble tatt i bruk for henholdsvis England og Sverige.

Rettsreglene om *primogenitur* og *coverture* er prinsipper fra *Common Law*, og viktige aspekter når det gjelder historien om engelske kvinners rettigheter til eiendom. Regelen om primogenitur ga arveretten til all fast eiendom til eldste sønn, mens regelen om *coverture* førte til at kvinnen mista sin juridiske myndighet ved ekteskap. Den relativt sterke avtalefriheten ga mulighet til å omgå primogenitur ved testamente og følgene av *coverture* ved inngåelse av ekteskapsavtaler. Erickson anslår at mellom fem og førtifem prosent av engelskmenn på 1600-tallet oppretta testamente, til tross for utbredt analfabetisme, noe hun tolker dit hen at folk brukte testamentet strategisk for å unngå rettsreglene ved intestatarv.³² De ulike rettssystemene; lokale systemer som *manorial customs* på landet og *borough customs* i byene, *kirkerett* og annen sivilrett med opphav i den mer egalitære Romerretten, samt *equity*, det vil si et system med reelle hensyn og vurdering av resultatets godhet, balanserte rettsreglene fra *Common Law*.

I prosessen med ”rasjonalisering” av det engelske rettssystemet i perioden fra 1300-tallet og til 1800-tallet, ble imidlertid ulike rettssystemer og rettsregler samkjørt til et felles lovverk der prinsipper fra *Common Law* ble dominerende. Amy L. Erickson mener at kvinnene ble skadelidende av denne utviklinga, idet prinsippene om *coverture* og

³¹ Sandvik 1992, s. 167-168.

³² Erickson 1995, s. 78.

primogenitur etter hvert ble gjort gjeldende for hele landet.³³ Men på den tida Erickson undersøker, 1500- og 1600-tallet, levde fremdeles ulike rettsregler side om side, og mange steder delte rettsvesenet fortsatt arven likt mellom døtre og sønner etter gammel skikk. Enkers rett til eiendom sto også sterkt når den var i henhold til lokal sedvanerett, som ble respektert blant annet i kirkeretten.

Det svenske regelverket omkring arv var også mindre helhetlig enn det norske. På den svenske landsbygda arva kvinner halvt av menn, men i byene ble arven delt likt. I løpet av 1700-tallet ble forøvrig regelverket for opprettelse av testamenter stadig mer innvikla, i forhold til særbestemmelser for geistlige og adel.³⁴ I tillegg fører regionale og sosiale variasjoner i sedvanerett til at det er misvisende å omtale arverett i Sverige som et ”svensk system”.³⁵

Hovedprinsippet i svensk testasjonsrett var et skille mellom arvejord og selververva jord, *avlingejord*. Arva jord fra far måtte overdras til fars slekt og arva jord fra mora til mors slekt, mens det var færre restriksjoner på testasjon av selververva jord og løsøre. Dette prinsippet fantes i en eller annen form fra middelalderen og til 1857, men endra seg i retning av strengere restriksjoner på hvilke disposisjoner eieren kunne gjøre.³⁶ Adgangen til testasjon var likevel hele tida friere enn i Norge. Ågren viser at tvister omkring testamenter oftest oppsto der ektepar forsøkte å bryte med det prinsipielle skillet mellom arvejord og avlingejord, og testere arvejord til hverandre.³⁷

I ekteskapet gjaldt *giftorätten* for selververva jord, men ikke for arvejord, og tilsvarte arvereglene i at kvinner eide en tredjedel og menn to tredjedeler.³⁸ På grunn av konas manglende myndighet var det imidlertid ektemannen som juridisk sett også forvalta konas tredjedel.

³³ Erickson 1995, s. 6.

³⁴ Ågren 1999, s. 687.

³⁵ Andersson og Ågren 1996, s. 31.

³⁶ Til 1686 kunne også 1/10 av arvejorda disponeres ved testamente. Etter 1686 kunne den disponeres *hvis* eieren ønska å gi en gave til gudelige formål og ikke eide annen eiendom, mens testasjon av selververva jord ble forbudt hvis eieren hadde små barn som ikke ville få annen arv. Lov av 1784 forbød all overføring av arvejord ved testasjon. Ågren 2005, s. 224-225.

³⁷ Ågren 2004, s. 45-51.

³⁸ Fiebranz, Rosemarie: ”Mitt bördehemman’ eller ’vårt ärvda skattehemman’? Genusanknutna strategier vid överlåtelse av skattejord mellan generationer, Bjuråker 1750-1850”, i Ågren (red): *Hans och Hennes. Genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid*, Uppsala 2003, s. 223.

Allmenn kunnskap om kontraktsinngåelse generelt og testamenter spesielt

Det har ikke vært vanlig å opprette testamenter i Norge, noe blant annet Oscar Platou peker på i *Forelæsninger over Norsk Arveret* fra 1910:

Testamentarisk Disposition er, som bekjendt, sjelden blandt vore Bønder, selv blandt Ugifte. Det er ikke Skik og Brug – allerede Grund nok for mange til at undlade det; og det er almindelig Overtro, at den, som gjør Testament, maa være beredt paa en snar Død. Blandt Landbefolkningen er det her, som mange andre Steder, almindelig Skik, at Manden i levende Live ordner det, som han vil have det, ved at overlade ældste Søn Gaarden for en forholdsvis ringe Kjøbesum og et Føderaad, hvad der ofte fører til Splid i Familien.³⁹

Lovverket var den viktigste årsaken til at det aldri ble alminnelig å opprette testamenter, men Platou viser i tillegg til føderådssystemet i jordbruket, og peker på at årsaken til at kvinner og menn hadde ulik rett til arv fram til 1854, også lar seg forklare med jordbrukshensyn:

denne Ret for Sønnen til at tage dobbelt Lod mod Datteren havde i Forbindelse med Aasæderet og Odelsret sin store socialpolitiske Betydning ved at bidrage til at opretholde en uafhængig Bondestand ved at holde Familiegodset samlet og i Familiens Besiddelse.⁴⁰

De første eksemplene på lik arverett i områdene med germansk rettstradisjon, var da også i byene der jordegods var mindre viktig.

Et annet interessant moment når Platou nevner føderådssystemet, er også at det jo ikke var slik at bondebefolkninga ikke oppretta juridiske dokumenter i det hele tatt. Avtaler om føderåd ble for eksempel oppretta: Kjeld Helland-Hansen har systematisk gjennomgått 1562 norske føderådsavtaler over en lang periode, fra 1315 til 1959.⁴¹ En annen svært utbredt kategori av juridiske dokumenter var husmannskontrakter, som var med på å gi bondebefolkninga opplæring i å håndtere juridiske plikter og rettigheter. Mange juridiske dokumenter har gått tapt, og mange avtaler ble nok oppretta muntlig. Til tross for at det å opprette testamenter langt i fra var vanlig på 1800-tallet eller tidligere, fantes det antagelig kunnskap om muligheten og hvordan det skulle gjøres. Jostein Fet mener at sansen for lov og rett var utbredt i bondesamfunnet fra gammelt av, han peker på at mange eide lovsamlinger på 1700-tallet og han har også registrert juridiske formularbøker i dødsbo.⁴² Når det gjelder formularbøkene, har jeg funnet at flere av testamentene inneholder mange av de samme

³⁹ Platou, Oscar: *Forelæsninger over Norsk Arveret*, Christiania 1910, s. 67. Platous påstand om at overtro hindra ugifte bønder i å opprette testamente er ikke jeg den rette til å uttale meg om, selv om jeg har merka meg at brorparten av testamentene ser ut til å ha blitt oppretta kun kort tid før testators død.

⁴⁰ Platou 1910, s. 20-21

⁴¹ Helland-Hansen 1997, s. 14. I tillegg samla Helland-Hansen inn rundt 200 avtaler etter at den systematiske gjennomgangen var avslutta.

⁴² Fet, Jostein: *Lesande bønder*, Oslo 1995, s. 268-270

formuleringene. Dette gjelder spesielt for de gjensidige testamentene, som det er flest av i materialet. En del av formuleringene kan stamme fra formularbøkene, men de kan også stamme fra forelegg fra andre testamenter. At rettskilder som formularbøker og håndbøker som var ment for allmuen, slik som *Formularbog for Menigmand*⁴³ og *Almindelig Huusret eller Haandbog i Den norske Lovkyndighed til Brug for alle Stænder*⁴⁴ i stor utstrekning ble brukt av folk flest er vel tvilsomt. I hovedsak var det nok personer med spesiell kompetanse og skrivekyndighet i lokalmiljøet, slik som presten, som hjalp til med å sette opp testamenter, selv om det også bør understrekes at disse bøkene faktisk gikk i store opplag.

I denne undersøkelsen har jeg sett at noen prestere var spesielt aktive når det gjaldt å opprette testamenter, at noen bygder har høyere tetthet av testamenter enn andre, og eksempler på testamentering går igjen i en familie eller et nabolag.⁴⁵ Enker utgjør en stor andel av testatorene i materialet jeg har undersøkt. Mange av dem er opptatt av å framheve at de er de legitime eiere av sin del av fellesboet eller hele fellesboet, og viser her til gjensidige testamenter som er oppretta tidligere. Mens en del enker og enkemenn med barn søkte om tillatelse til å få sitte i uskifta bo etter ektemakens død, var en mulig strategi for barnløse par å opprette gjensidig testamente.⁴⁶ Gjensidige testamenter var forholdsvis utbredt, og av dem som ble eier av boet på denne måten og derfor var kjent med ordninga med testamente, var det en del som i sin tur oppretta egne testamenter, og da spesielt enkene.

Selv i dag er den viktigste kilden for informasjon den uformelle og muntlige informasjonen man får gjennom kontakt med familie, venner og annet nettverk, og i det gamle samfunnet var denne typen informasjon nesten enedominerende. Dette gjaldt nok også informasjon om juridiske forhold, tross det jeg har pekt på av andre mulige kilder, slik som lovsamlinger og juridiske formularbøker. Det fantes en juridisk beredskap i lokalsamfunnene, hvor man visste hvordan man kunne gå fram for å ordne forhold omkring testasjonsarv, til tross for at det var lite utbredt og lovverket ikke oppmuntra til dette. Dette betyr at personer som hadde juridisk mulighet til å testamentere, kunne ha kunnskap om denne muligheten til å planlegge både egen alderdom og også utover sin egen levetid for

⁴³ Forfatter ikke oppgitt, Christiania 1845

⁴⁴ Rolfsen 1841. O. H Rolfsen skreiv også formularbøker.

⁴⁵ Det var for eksempel særlig mange testamenter fra bygdene Nes og Sørumsund.

⁴⁶ Det var noe mer utbredt å søke om å få sitte i uskifta bo, noe som var aktuelt for gjenlevende ektefelle med barn. En optelling av åtte år, viser at antallet søknader fra dette området lå på rundt 32 i året. Revisjonsdepartementets 1. kontor, Bevillingsregnskaper for Akershus stift og amt 1810, 1811-1813, 1827-1829, samt for Kristiania stift og Akershus amt

familien sin og nettverket ellers, og de visste hvor de skulle gå for å få den praktiske hjelpen de trengte.

Avslutning

Denne undersøkelsen omhandler prioriteringer gjort ved fordeling av arv i frie valgsituasjoner. I dette kapitlet har jeg skissert rammene for testasjon det juridiske regelverket satte i Norge, sammenligna med Sverige og England. I de følgende kapitlene vil jeg drøfte hvilke prioriteringer som ble gjort av dem som faktisk hadde muligheten til å opprette testamente.

1845-1846. I tillegg hadde en forordning av 21. juni 1799 gjort det mulig for husmannsfolk og innerster som tilhørte landalmuen å sitte i uskifta bo uten bevilling. "Uskifta bo" kom først inn i lovverket i 1851. Hallager 1862, s. 146.

3. En undersøkelse av aktører og økonomiske overføringer i testamentene

I dette kapittelet vil jeg gi en oversikt over hovedkildene til denne undersøkelsen, testamentene, og innholdet i disse. Jeg vil gi en oversikt over hvilke *verdier* som ble distribuert gjennom testamentene, hvem *testatorene* var, hvem *arvingene* var og hvilke *forbindelser* det var mellom testatorer og arvinger.

Jeg har registrert 1142 godkjente testamenter fra perioden 1810-1854 fra Akershus amt med Christiania, av disse er 596 testamenter gjensidige og 546 ikke-gjensidige.¹ Det er en liten overvekt av testamenter oppretta i byer.² Szende og Eliassen, som har undersøkt eiendomsoverføring i norske testamenter fra 1600-og 1700-tallet, viser til at bruk av testamenter økte i denne perioden, spesielt i byene, og ble oppretta av folk fra ulike sosiale lag.³ Det var likevel aldri en mye utbredt praksis, og mest utbredt var gjensidige testamenter og testamenter oppretta til fordel for ektefelle. At et testamente er *gjensidig* eller *resiprokt*, vil si at to testatorer innsetter hverandre som arvinger. Den som lever lengst, skal ha det den først avdøde etterlater seg, hele boet eller størsteparten av det. De ikke-gjensidige gir oftest mer informasjon og er mindre formularprega enn de gjensidige.

Hva kan testamentene fortelle?

Testamentene inneholder en erklæring om hva som er arvelaterens siste vilje med det hun eller han etterlater seg. Vi får opplysninger om arvelateren og arvingenes navn og bosted, og gjennom opplysningene om gebyr i regnskapsoversiktene får vi også vite noe om testatorens økonomiske stilling. I tillegg kan testamentene gi klarhet i hvilket forhold testatoren har til arvingen, både slektskapsforhold og emosjonelle bånd. Andre opplysninger som kan komme fram, er hva arven består i, hvem det er som sender inn testamentet, hvem som er vitner og om testator eller vitner kan underskrive selv eller ikke. Stridigheter omkring størrelsen på gebyret på konfirmasjonen eller på formelle sider ved opprettelsen eller selve innholdet kan også komme fram gjennom dokumenter som ligger ved testamentet. Et eksempel er

¹ Fem år mangler regnskapsoversikt: 1824, 1825, 1828, 1833 og 1835. For noen år er opplysningene færre fordi bunkene er rotete, for eksempel slik at selve testamentene mangler, men at søknadene om konfirmasjon er der. Jeg har kommet fram til antallet gjensidige og ikke-gjensidige testamenter ved å sammenholde disse med regnskapsoversikten. Derfor er det registrert et noe høyere antall testamenter enn det jeg har opplysninger om testatorene og arvinger for.

² 55 prosent av testamentene er oppretta i by, mot 45 prosent i bygdeområder.

testamentet etter Gullick Olsen Myhrer fra Eidsvoll, der han innsatte kona Kathrine og sine stebarn som arvinger.⁴ Gullicks arvinger etter loven, både hel- og halvsøsken, protesterte og mente at det ikke kunne eksistere et slikt testamente. Kathrine fikk lensmannen på døra, han hadde ordre fra sorenskriveren om å takserer alle eiendelene, som skulle selges på offentlig auksjon slik at arvingene fikk sine lodd. Kathrine svarte fortvila på påstandene og hevdet at hun straks etter mannens død viste fram det originale testamentet på tinget for den tidligere sorenskriveren Borchsenius og at han hadde gått god for det: ”Som eenfoldig og uskrivekyndig Kone, har jeg ladet dette henhvile i den Tanke at intet var i Veien eller kunde indtræffe. Som heri skulle blive hinderligt eller til Skade for mig og Børn”, klaga hun i et vedlegg til testamentet.⁵ Ikke nok med at testamentets innhold ble trukket i tvil, det oppsto også tvist omkring størrelsen på gebyret. Sogneprest Wergeland stilte seg imidlertid på hennes side og gikk god for at hun var en ærbar og aktverdig enke som ikke eide stort.⁶ Det endelige utfallet av Kathrines problemer kommer ikke fram gjennom disse dokumentene, men det viser at man kan få mye informasjon også om forhold utover arven.

Testamentene er juridiske dokumenter, men gir altså ofte informasjon utover det formelt juridiske. Noen av testamentene har blitt oppretta i dramatiske situasjoner, mange på sykeleiet eller dødsleiet. I noen tilfeller har det hasta så mye at det har blitt oppretta *mundtlig testamente*, og da er det som er konfirmert en erklæring fra vitner om at de har vært innkalt og har hørt den avdøde framsi sin siste vilje. I disse tilfellene gis det en beretning som er svært rik på informasjon om testators nettverk, om naboer og familie som var tilstede på dødsleiet. Selv om det er en del eksempler på testamenter prega av formularbruk, er mange av dem svært personlige dokumenter, som gjør det mulig å sette seg inn i et annet menneskes situasjon.

Verdiene

Om testamentene på mange måter er rike kilder, er de svært knappe på andre områder, for eksempel når det kommer til omtalen av verdiene det blir disponert over. I en stor del av dem er ikke verdiene spesifisert; det er en enearving som arver ”alt” eller boet er fordelt i parter mellom arvinger uten at det er spesifisert hva slags type eiendom det dreier seg om. I mange

³ Szende og Eliassen 2005, s. 153.

⁴ t. e *Gullick Olsen Myhrer (1823)*, pk. 36

⁵ t. e *Gullick Olsen Myhrer (1823)*, pk. 36.

⁶ t. e *Gullick Olsen Myhrer (1823)*, pk. 36.

tilfeller er en arving erklært som enearving, men det er likevel lista opp mange unntak – andre arvinger skal betales mindre summer eller for eksempel få klærne til avdøde. Det er altså som oftest et lavt presisjonsnivå i testamentene, noe som har gjort det vanskelig for meg å undersøke problemstillinger jeg i utgangspunktet ønsket å gripe tak i.⁷ Med et mindre utvalg kunne jeg alternativt gått dypere inn i problemstillingene omkring kjønn og eiendom ved i tillegg å undersøke andre kilder, slik som skiftene. Jeg har for eksempel ikke, i den grad jeg hadde forestilt meg, kunnet undersøke forholdet mellom kjønn og forbruk. I internasjonal forbruksforskning har slike kilder blitt brukt i forskning på gjennombruddet for en forbrukerkultur, og da særlig i forhold til kvinner, ved å analysere omtalen av *ting* i kvinners testamenter. Peter N. Stearns bruker innholdet i testamenter, og da særlig kvinners testamenter, ved siden av fenomenet kleptomani, for å beskrive oppkomsten av konsumerisme i Europa fra begynnelsen av 1700-tallet:

[P]eople began to name consumer items lovingly in their wills, hoping to pass down a cherished piece of furniture or dress as an emblem of affection. Material objects, here, focussed and symbolized emotion. Women, particularly, even from relatively modest households, went into their possessions in great detail when making out wills. They listed clothing, furnishings, tableware, jewellery, clocks and books. One woman left her “best long scarf” to a cherished friend, again because of the personal meaning the item had. Household items were passed on, one by one, to members of families. Mirrors, china tea sets, and silver items of various sorts, from candlesticks to shoe buttons, came in for special attention. Here, the role of consumer goods in family life could persist after death, with the goods distributed to individuals who had particularly fancied them as a sign of affection.⁸

Antagelsen om at kvinner sto i særstilling som forbrukere, alt fra oppkomsten av en forbrukerkultur, og i særlig grad knytta følelser til forbruksvarer, er dannet blant annet på bakgrunn av analyser av testamenter.⁹ Amy L. Erickson påpeker også at særlig kvinner, også de som eide lite, fordelte sine få eiendeler omhyggelig – og slik de anså som mest rettfærdig – mellom sine slektninger i testamentene.¹⁰ Hun vektlegger spesielt forholdet kvinner imellom i denne sammenhengen. I materialet jeg har undersøkt er imidlertid slike detaljerte testamenter ikke bare oppretta av kvinnelige testatorer, og som hovedregel ble boet ikke beskrevet i detalj verken hos fattig eller rik, men fordelt i parter eller til en enearving uten nærmere beskrivelse av hva arven besto i. Bare sjelden ble arven i testamenter oppretta av

⁷ Ågren erfarte også at det var et lavt presisjonsnivå i testamentene hun undersøkte, spesielt i de gjensidige testamentene. Ågren, Maria: “Caring for the widowed spouse: the use of wills in northern Sweden during the eighteenth and nineteenth centuries”, i *Continuity and Change* 19, 2004 (1), s. 62.

⁸ Stearns, Peter N.: *Consumerism in World History. The Global Transformation of Desire*, London 2001, s. 21.

⁹ Stearns 2001, s. 32.

¹⁰ Erickson 1995, s. 204-222.

testatorene fra det laveste økonomiske sjiktet, omtalt i særlig detalj. Årsaken til at det lave detaljnivået i testamentene kan kanskje nettopp bety at forbruksvarer (eller *ting*) ennå ikke spilte noen stor rolle i det norske samfunnet, selv ikke blant de bedrestilte. Den typen løsøre som blir mest omtalt, er senga og sengeklærne. Senga var ofte det mest verdifulle en person eide. Annet løsøre som blir fordelt er særlig klær, andre møbler, sølvtøy og smykker.

Verdier i form av penger og ulike verdipapirer blir oftere spesifisert i testamentene. Summene i materialet varierer fra svært små summer til over 20.000 speciedaler. Små summer blir ofte donert til veldedige formål, slik som kirker eller fattige, i testamentene. Fast eiendom blir spesifisert og omtalt i en del tilfeller; det dreier seg da om gårder, bygårder, enkelthus og tomter. I bare få tilfeller er slik eiendom beskrevet i detalj, slik at det for eksempel er mulig å si noe om størrelsen på tomtene. I forhold til de problemstillingene rundt kjønn og eiendom jeg har arbeidet mest med i denne studien har testamentene imidlertid vært en god nok kilde også når det kommer til verdier. Tross den høye forekomsten av testamenter der boet er helt eller delvis uspesifisert, er alle typer eiendom representert og det har derfor vært mulig å analysere fordeling av ulike typer eiendom i forhold til kjønn. Noen fullstendig oversikt over summene av verdier disponert ved testamente til kvinner i forhold til menn eller grunnlag for å tolke noe omkring følelser og forbruk gir testamentene som kilde imidlertid ikke.

Testatorer og økonomisk sjikt

Det måtte betales avgift for å få godkjent et testamente. Avgiftsklassene gir interessant informasjon om hvilket økonomisk sjikt testatorene tilhørte, og dermed om utvalget for min undersøkelse. Det er vanlig å anta at testamente ble brukt mest blant velstående folk.¹¹ Dette synet kan nyanseres noe, i alle fall for dette undersøkelsesområdet i perioden 1810-1854. Testamentene ble konfirmert i tre klasser: Høyeste avgift (40 spd.), moderat avgift (10 spd.) og gratis.¹² Full avgift på 40 speciedaler måtte betales hvis verdien av det testerede utgjorde mer enn 400 speciedaler og moderat avgift på 10 speciedaler hvis verdien var over 80

¹¹ Som blant annet i Imsen, Steinar og Winge, Harald: *Norsk historisk leksikon*, Oslo 1999, emneordet "arv" s. 26-28.

¹² Det norske myntsystemet var 1 speciedaler=5 ort=120 sk fra 14. juni 1816. Før 1813 var myntenheten riksdaler species (mellom 1544-1813), og i perioden 1813-1816 riksbankdaler. I testamentene finnes altså eksempler på at arv er oppgitt i alle disse tre myntsystemene, i tillegg til kurantdaler, som i hovedsak var en regneenhet. Avgift på testamentene ble altså i perioden 1810-1816 ikke regna i speciedaler. Inflasjonen i krigsåra fra 1807, og spesielt i 1813 (da summen ser ut til å ha blitt justert nærmest hver måned), innvirket også på avgiftssummen for å konfirmere et testamente. Men fordi det hele tida opereres med tre ulike avgiftsklasser, har jeg satt opplysningene sammen. For opplysninger om myntsystemet, se Imsen og Winge 1999, s. 82-84 (Emneord: "Daler").

speciedaler. Testamentene ble altså konfirmert gratis hvis verdiene var mindre enn 80 speciedaler eller hvis supplikantene var ”Huusmænd, Inderster, Tjenestefolk, Dagleiere, Haandværksvende, Matroser og Deslige (f.Ex Strandsiddere [...]), om hvis ringe Kaar der er grundet Formodning, og som ved Præsteattester bevise, at de ere fattige”.¹³ Presteattester eller opptegnelser over skifteregistrering fulgte, så vidt jeg har kunnet se, alltid med søknadene når det ble søkt om gratis konfirmasjon eller moderat avgift.

Til tross for at regnskapsoversiktene tildels er mangelfulle, gir tallene godt nok grunnlag for å si noe om den økonomiske bakgrunnen til dem som sendte inn testamenter til godkjenning i perioden. Det er mulig å lese av opplysningene om avgiftsklasse fra regnskapsoversikten i 1059 tilfeller. Av disse er 407 belagt med høyest gebyr (altså ca 38,4 prosent), 310 er belagt med moderat gebyr (ca 29,4 prosent) og 342 er konfirmert gratis (ca 32,2 prosent). Det er altså en ganske jevn fordeling mellom klassene – det var ikke bare rikfolk som satte opp testamente, selv om det forekom hyppigst blant de velstående. Erickson fant, som tidligere nevnt, i sine undersøkelser eksempler på at kvinner som eide svært lite, likevel testamenterte.¹⁴ Lene Andersen fra Christiania søkte i 1830 om at hennes tante Jomfru Karen Margrethe Andersens testamente skulle konfirmeres gratis.¹⁵ Lene hadde måttet sette seg i gjeld for å betale tantas begravelse og et halvt års husleie som tanta også skyldte. Takseringen av eiendelene Lene arva viser en samla verdi på litt over 37 speciedaler, og omfatta noen simple møbler, husgeråd som ”1 liden kobber Kaffekjedle brøstfærdig (uten Værdie)” og gamle klær, blant annet “1 gammeldags rød silkekaabe med Muffer”.¹⁶ Boet etter Axel Hansen Ringeriget fra Sørkedalen, som satte opp testamente i 1821, hadde bare en verdi på 9 speciedaler og 117 skilling.¹⁷ I den andre enden av skalaen ligger for eksempel testamentet Nikolai Didrik Osterhaus, tidligere borgermester i Christiania, oppretta sammen med kona Margaretha i 1820, der de fordeler flere titusener av speciedaler,¹⁸ og testamentet etter konsul Henrich Resch fra Christiania, der han fordelte cirka 50.000 speciedaler.¹⁹

Strategiene og hensiktene bak å opprette testamente varierer imidlertid mellom

¹³ Rolfsen 1839, s. 130.

¹⁴ Erickson 1995, s. 209.

¹⁵ t. e *Karen Margrethe Andersen (1830)*, pk. 39. Lene fikk konfirmert testamentet etter tanta gratis.

¹⁶ t. e *Karen Margrethe Andersen (1830)*, pk 39.

¹⁷ t. e *Axel Hansen Ringeriget (1831)*, pk 39.

¹⁸ t. e *Justisraad Nicolai Diderich Osterhaus og hustru Margrethe fød Schultz (1832)*, pk. 39. Testamentet finnes også i Nicolaysen 1858-1894, bind 2, s. 424-428.

¹⁹ t. e *Konsul Henrich Resch... (1839)*, pk. 43.

testatorer fra de ulike økonomiske sjiktene. Jeg har beregnet antallet gjensidige testamenter i forhold til avgiftsklasse ut fra 29 årganger mellom 1810-1854 der regnskapsoversikten er oversiktlig nok, og kommet fram til at 70,7 prosent av testamentene som ble godkjent gratis var gjensidige, i motsetning til 55,6 prosent blant dem som fikk godkjent med moderat avgift og 45,8 prosent av testamentene som ble godkjent med høyeste avgift.²⁰ Mitt inntrykk er også at det er det laveste økonomiske sjiktet som dominerer når det gjelder testamenter oppretta kun til fordel for ektefelle. For denne gruppa hadde testamentet da samme funksjon som søknader om å sitte i uskifta bo hadde for ektepar med barn: nemlig å forhindre et skifte.²¹ Overvekten av gjensidige testamenter i materialet, ved siden av de mange søknadene om å få sitte i uskifta bo, viser at dette var et ganske utbredt behov. Testamentet hadde da den åpenbare fordel at dette allerede ville være avklart før dødsfallet.

Mennesker som ikke eide noe av verdi tok seg altså bryet med å testamenter det lille de hadde, fordi det for fattige ektepar var en fornuftig strategi å opprette gjensidige testamenter, slik at den lengstlevende slapp å skifte med andre arvinger. I de tilfellene der sykdom eller skrøpeligheit ga et forvarsel om som hvem mest sannsynlig kom til å dø først, eller hvis den ene av ektefellene hadde barn fra tidligere ekteskap, oppretta ofte den ene ektefellen testamente til fordel for den andre, og hensikten var den samme. Dette illustreres på en tydelig måte med testamentet til Pål Knutsen fra Nittedal, som han oppretta til fordel for kona Marte Olsdatter i 1791.²² Pål skriver at boet deres ikke er stort, slik at det ved hans død "ville blive Lidet eller intet til Deeling mellem hende og mine Arvinger; men det ville forvolde at min Kone med hendes 2de Smaa Børn blev opryked med Roden, og motte gaae fra gaard og Grund". Hovedhensikten bak opprettelsen av slike testamenter er klart; å hindre at den gjenlevende ektefellen får slike bekymringer å stri med ved siden av tapet av en ektemann eller hustru. Det kan tenkes flere grunner til hvorfor den ene ektefellen oppretta testamente. En årsak kunne være stor aldersforskjell mellom ektefellene. En annen årsak kunne være at den ene parten hadde brakt med seg større verdier, som arv, inn i ekteskapet enn den andre. Videre kunne den ene parten ha særkullsbarn og derfor trenge spesiell

²⁰ Beregna ut fra åra 1814, 1818-21, 1826-31, 1834, 1836-40, 1842-1854. Fra disse åra er det totale antallet testamenter 795. Av de 232 som ble konfirmert gratis var 164 gjensidige, av de 229 testamentene det ble betalt moderat gebyr for var 124 gjensidige, og av de 334 som ble konfirmert med høyeste gebyr, var 153 gjensidige.

²¹ En opptelling av søknader om å sitte i uskifta bo, viser at dette var mer utbredt enn å opprette gjensidige testamenter. Se forøvrig fotnote 46, s. 27.

²² t. e *Paul Knutsen (1819)*, pk. 34. Navnet hans forekommer i flere varianter, og jeg har derfor valgt å normalisere det til Pål Knutsen.

beskyttelse, eller en av dem kunne ha blitt svært syk og derfor satt opp testamente.

I Pål Knutsens tilfelle kan vi tenke oss at en kombinasjon av tre årsaker gjorde at han satte opp testamente. Det var ikke spesielt stor aldersforskjell mellom Pål og Marte: Det året Pål satte opp testamente var han 38, Marte som var åtte år yngre var 30.²³ Han hadde gifta seg fire år tidligere med Marte som da var enke med to små barn. Hensynet til barna ga ham antagelig ekstra grunn til å sørge for at hun skulle sitte trygt etter at han ble borte. I tillegg oppretta han testamentet mens han var sjuk: ”..da jeg nu over et halvt Aars tiid, have været Sygelig ventelig af Tæring, er det at formode til slutning Døden”.²⁴ I tillegg var det gjennom å ekte Marte at han hadde overtatt gården Hølum i Nittedal, som han også viser til i testamentet: ”For omtrent 4 Aar siden kom jeg i ægteskab med en Enke [...], og ved den Lejlighed, kom jeg ved hende til Gaard og Brug”.²⁵ Pål kan ha vært spesielt opptatt av at hun skulle beholde gården fordi den var hennes i første omgang.²⁶

De gjensidige testamentene

Gjensidige testamenter ble i hovedsak oppretta mellom ektefeller, men det er også eksempler på at de ble oppretta mellom forlovede eller søsken. De gjensidige testamentene tjente til å beskytte den lengstlevende mot å måtte skifte. Den lengstlevende skulle få overta boet og oftest ble hele boet overdratt med unntak av noen mindre gaver til slektninger eller fattigkassa. I undersøkelsen har jeg lagt mindre vekt på de entydige gjensidige testamentene, som utgjør brorparten av kildematerialet. Grunnen til det er at disse er svært like hverandre og domineres av en utstrakt bruk av formularer, i den utstrekning at testamentene ofte blir like helt ned på ordnivå. Testamentet oppretta mellom Cathrine Hansdatter og Bottolf Trulsen fra Nittedal, var et av mange som formularisk ga uttrykk for hvilke rettigheter den lengstlevende skulle ha: ”uvurderet, uforseglet, og uregistrert og uden Skiftes Holdelse, eje, nyde, bruge og beholde, uden Tiltale af den Afdødes Arvinger i nogen Maade.”²⁷ Ågren fant også store likheter i ordlyden i de gjensidige testamentene i det svenske materialet fra 1600-

²³ Beregna ut fra opplysninger fra folketellinga fra 1801. Pål er person nr. 147 og Marte er person nr. 148, 1801-telling for 0233 Nittedal, www.digitalarkivet.no

²⁴ t. e *Paul Knudsen* (1819), pk. 34.

²⁵ Samme sted.

²⁶ Pål blei frisk igjen av tæring, men det blei ikke gjort noe med testamentet. Da Pål døde hele 28 år seinere, i 1819, sendte Marte inn testamentet, men da hadde hennes eldste sønn Hans overtatt gården og de satt som føderådsfolk. Marte benytter seg av testamentet fordi ”alt vort Eiende blot nu lide Indboe og et par Fæcreatur, ved den splittelse heraf mellem den afdødes Arvinger maatte jeg med mine lide stort Tab, tillige maatte den velgjørende Hensikt af Testamente aldeles forstrides..”, på bakgrunn av dette ber hun om kun å betale moderat avgift på testamentet. t. e *Paul Knudsen* (1819), pk. 34.

²⁷ t. e *Catharine Hansdatter Morsk (Bottolf Trulsen)* (1818), pk. 34.

tallet, da spesielt med hensyn til henvisning til Gud, arbeid og kjærlighet, uten at jeg veit om hun har undersøkt eventuelle formularbøker som fantes i omløp i denne perioden, slik jeg har gjort.²⁸ Formularer kan også stamme fra andre kilder enn formularbøker og andre juridiske håndbøker; prester og andre som har satt opp testamenter kan ha brukt andre testamenter som forelegg. Når testamentene har samme ordlyd og samme budskap – at alt skal tilhøre den lengstlevende av ektefellene, blir det lite fruktbart å analysere disse utover å kartlegge mengden av dem.

Fra England kjenner vi til at ektemenns testamenter inneholdt klausuler om at kona ville miste retten til å bo i huset, leve av jorda eller lignende hvis hun gifta seg igjen. Det har blitt anslått at cirka ti prosent av engelske ektemenns testamenter inneholdt slike klausuler.²⁹ Et litterært eksempel på dette finnes i George Eliots *Middlemarch*, der mr. Casaubon forsøker å hindre sin unge kone i å gifte seg igjen, ved at en merknad i testamentet da vil gjøre henne arveløs.³⁰ Erickson bekrefter med sin undersøkelse omfanget av testamenter som la ulike begrensninger på enkas arv, men framhever sammenhengen med at *couverture* sto sterkt i engelsk lovgivning.³¹ Lovverket, som ga hele eiendomsretten til den nye ektemannen, er en viktigere forklaring på motforestillingene mot gjengifte enn noen form for seksuell sjalusi som figurerer i George Eliots roman. I tillegg viser Amy L. Erickson til at dette var et mer utbredt fenomen blant mer velstående og dynastisk innstilte ektemenn. En kunne ha sett for seg slike begrensninger både i norske ektemenns testamenter og i de gjensidige testamentene. At det var stor aksept for gjengifte i Norge – cirka 15 prosent av førstegangsgifte bønder var gift med enke – er nok hovedsaklig forklaringen på at jeg ikke har sett eksempler på slike begrensninger i testamentene. I de fleste tilfellene er det bestemt at ektefellen skal betale en lav, ofte nærmest symbolsk, sum til den avdødes arvinger ved inngåelse av nytt ekteskap. Slike forhold kunne ha gjort det interessant å konsentrere analysen om de gjensidige testamentene, men indikasjonene peker altså i retning av at norske ektefeller ikke stilte seg negative til gjengifte. Gjengifte var da også mer utbredt her enn i England.

En del av testamentene er i utgangspunktet gjensidige, men testatorene fastsetter i tillegg hvem som skal arve dem etter den lengstlevendes død. Et eksempel er

²⁸ Ågren 2000, s. 212-216

²⁹ Shoemaker i Dübeck 2003, s. 240.

³⁰ Eliot, George: *Middlemarch*, Trident Press International 2001. (Første gang utgitt 1871-72).

husmannsfolkene Peder Olsen og Marthe Gundersdatter fra Rælingen som oppretta gjensidig testamente i 1819. De innsatte fostersønnen Christen Jensen, som var blitt handelsmann og borger i Christiania, som eneste arving etter dem, mot at han skulle forsørge dem så lenge de levde enten ved å betale plassavgiften eller forsyne dem med ”de høistnødvendige Levnetsmidler”.³² Et siste vilkår var at han skulle sørge for en anstendig begravelse. Et slikt gjensidig testamente som det mellom Peder og Marthe gir altså mer informasjon, i likhet med individuelle testamenter. Det er også generelt mindre formularbruk enn i andre gjensidige testamenter.

Testatorenes kjønn og sivilstatus

Giftede barnløse utgjorde altså den største gruppa testatorer, idet de vanligste testamentene var gjensidige testamenter oppretta mellom ektefolk. Utover disse, ser vi at både menn og kvinner oppretta testamenter. Blant de ikke-gjensidige testamentene finnes det 242 kvinnelige testatorer og 207 mannlige testatorer, i tillegg ble 89 av de ikke-gjensidige testamentene oppretta av par.³³ I de kvinnelige testatorenes tilfelle er det som regel enkelt å fastslå sivilstand; ved siden av at det ofte er nevnt i testamentsteksten, oppgis sivilstand i titlene ”pige”, ”kone” eller ”enke” (for allmuekvinner), ”jomfru”, ”madam” eller ”enkemadam” (for borgerskapet), eller ”frøken”, ”frue” eller ”enkefru” (for embetsstanden). Når det gjelder de mannlige testatorene, er det imidlertid ikke fullt så enkelt. En kvinnes sivilstand var en viktigere faktor for status enn for menn, og de mannlige testatorenes sivilstand går sjelden fram verken av tittelen eller i testamentsteksten. Det kan imidlertid slå fast at en stor andel av de mannlige testatorene var gifte menn som særlig testamenterte til sine koner og deres eventuelle særkullsbarn, slik vi så i det tidligere eksempelet med Poul Knudsen og Marte Olsdatter fra Nittedal. I det følgende vil jeg derfor konsentrere meg om å diskutere de kvinnelige testatorene.

³¹ Erickson 1995, s. 166-169.

³² t. e *Peder Olsen Aaslien og hustru Marthe Gundersdatter (1821)*, pk. 35.

³³ Der ikke-gjensidige testamenter har blitt oppretta av flere personer som ikke er et ektepar, f. eks to søstre, er begge talt med som testatorer. Se forøvrig fotnote 1 (dette kapittel).

Tabell 3.1: Kvinnelige testatorer og sivilstand i de ikke-gjensidige testamentene

| Sivilstand | Antall |
|----------------------|--------|
| Enker | 118 |
| Ugifte kvinner | 52 |
| Gifte kvinner | 51 |
| Opplysninger mangler | 20 |
| Separert | 1 |
| Totalt | 242 |

Blant de kvinnelige testatorene er det de 118 enkene som utgjør den største gruppa. Det er ikke så underlig at enkene utgjør størstedelen av de kvinnelige testatorene. Mens ugifte og gifte kvinner var umyndige i denne perioden, har enker, uansett alder, alltid blitt regna som myndige. Myndighet var ikke påkrevd for at et testamente skulle bli godkjent, men denne gruppa var vant til å kunne styre med sine egne midler og testamenterte derfor også i større grad. I mange enkers testamenter får en da også inntrykk av kvinner som er bevisste sine egne rettigheter. Ambjørg Svendsdatter fra Grefsen, enke etter Anders Olsen Sander, erklærte i 1848 at hun hadde ”besluttet mig til at benytte min Ret efter Loven til at bestemme” at handelsborger Andreas Erichsen fra Christiania, som var gift med hennes søsterdatter, skulle være eneste arving hvis han oppfylte betingelsen om å ”forsørger og pleier mig paa det Sidste”.³⁴ Mange av enkene som oppretta testamente, refererer til gjensidige testamenter oppretta mens ektemannen fremdeles var i live. De hadde blitt kjent med muligheten til å testamentere tidligere i livet, og de hadde nytt godt av denne muligheten og satt nå med midler de hadde rett til å disponere. Selv om det fantes gjensidige testamenter som ga føringer på hvordan den lengstlevende skulle fordele midlene, eller hadde klausuler som krevde skifte ved et nytt ekteskap, ga de fleste gjensidige testamentene den lengstlevende ektefellen fullstendig fullmakt over boet. Enke Anne Nicoline Frederikke Rodebertz fra Christiania refererte til et tidligere gjensidig testamente oppretta mellom henne og ektemannen Johan Braack Rodebertz, som ”giver mig uindskrænket Ret til i saa Henseende at træffe de Dispositioner, jeg maatte finde passende saavel med hensyn til de

³⁴ t. e *Enke Ambjørg Svendsdatter Sander (1853)*, pk 21.

Midler, min afdøde Mand har efterladt mig, som med Hensyn til min egen Formue...”.³⁵ Hun disponerte derfor over flere titusener speciedaler, som hun eksplisitt spesifiserte to ganger at skulle fordeles uten at det skulle tas hensyn til kjønnsforskjellen. I tillegg fordelte hun møbler, sengetøy, klær, sølvtøy og smykker.³⁶

I motsetning til Ambjörg Svendsdatter, følte ikke Anne Nicoline Rodebertz noe behov for å bruke opprettelsen av testamentet for å forsikre seg om at hun kom til å få god nok pleie i alderdommen. Hun hadde antagelig både penger nok til å kjøpe seg hjelp og også et stort nettverk, til tross for at mange av slektningene hennes bodde i Tyskland.³⁷ Men for mange barnløse enker kunne det å opprette et testamente være et middel for å sikre seg en trygg alderdom. I noen tilfeller fungerte testamentet på mange vis som en føderådskontrakt, og ble underskrevet av begge parter, slik som testamentet fra 1814 etter husmannsenka Kirsti Andersdatter fra Rakkestad i Enebakk.³⁸ Kirsti og ektemannen Ole Christensen hadde flytta inn til et ektepar som hadde pleid Ole inntil han døde. Litt over et halvt år etterpå underskreiv ekteparet, både klokkeren Jørgen Nielsen og hans kone Elen Pedersdatter, på dokumentet der Kirsti testamenterte dem alle sine ”faae Midler” mot at de lovet henne en like god behandling som de hadde gitt hennes mann. Kirsti hadde overtatt boet som eneste arving i følge et gjensidig testamente oppretta av dem i august 1797. Hvis hun var misfornøyd med pleia eller underholdninga, skulle testamentet ikke lenger være gyldig. Slike avtaler kunne være aktuelle for mange barnløse enker, men de var vel så aktuelle for ugifte kvinner. Jeg vil forøvrig drøfte denne typen avtaler nærmere i kapittel 6.

Det er omtrent like mange gifte kvinner som ugifte kvinner blant testatorene som oppretta ikke-gjensidige testamenter. Disse gifte kvinnene har i så og si alle tilfellene oppretta testamente til fordel for ektemannen, enten til ham aleine, eller til ham og andre arvinger i fellesskap. Barnløse ektepar kunne som vist ha gode grunner til å testamentere til hverandre, ved siden av muligheten til å opprette et gjensidig testamente. Men med hvilken hensikt valgte ugifte kvinner å testamentere? De ugifte kvinnene var umyndige og spesielt hadde kvinnene fra de høyere sosiale sjikt større problemer med å forsørge seg selv enn enkene, som kanskje hadde tatt over forretningsdrift etter mannen sin. Datidas største

³⁵ t. e *Anne Nicoline Frederikke Rodebertz (1849)*, pk 47.

³⁶ t. e *Anne Nicoline Frederikke Rodebertz (1849)*, pk. 47.

³⁷ Som det går fram av testamentet. t. e *Anne Nicoline Frederikke Rodebertz (1849)*, pk. 47.

³⁸ t. e *Kirsti Andersdatter (1814)*, pk 34.

kvinneyrke, tjeneryrket, var ikke et godt alternativ for kvinner fra høyere sosiale sjikt. En vanlig løsning var å gå inn i slektningers hushold eller hos andre de hadde i sitt nettverk, men mange ønsket nok for egen stolthets skyld å gi noe tilbake, og da for eksempel i form av arv. Et eksempel på dette er Jomfru Margrethe Selmer fra Christiania, som i 1845 testamenterte alt hun eide til sin morsøster, Maren Christine Heyerdahl, som var enke etter oberst Heyerdahl, ”i hvis Huus jeg fra min tidligste Ungdom indtil nu har opholdt mig”.³⁹ Ugifte kvinner kunne kanskje også ha et sterkere ønske om å yte hjelp til andre ugifte kvinner. Frøken Alette Flinck, for eksempel, oppretta testamente for å hjelpe sine ugifte søstre som hadde dårlig økonomi, og legater som skulle yte hjelp til ugifte kvinner av borger- og embetsstanden ble også oppretta av ugifte kvinner.⁴⁰ I tillegg til at ugifte kvinner kunne ha slike grunner til å opprette testamente, kom naturligvis det samme behovet for å sikre sin alderdom som for de gifte og for enkene.

Par som testatorer

I de gjensidige testamentene som i tillegg er oppretta til fordel for andre arvinger, ser vi mange av de samme trekkene som i de individuelt oppretta testamentene. I de fleste tilfellene er den gjensidige disposisjonen hovedsaken, men den ene av ektefellene har for eksempel ønska å gi en gave til en ung slektning, og har fått den andre ektefellens tillatelse til dette. Mer interessant er det der paret i tillegg til å disponere gjensidig til fordel for hverandre, også testamenterer til andre, særlig par, for å sikre seg pleie i alderdommen. Ole Olsen og Mari Guttormsdatter fra plassen Edsæter i Hurdal, hadde sendt inn et gjensidig testamente tidligere før de bestemte seg for å opprette et tilleggstestamente til fordel for Maris brorsønn Lars Engebretsen og hans kone⁴¹ i 1816.⁴² Årsaken var alderdom - Ole var 59 år og Mari 73 år⁴³, at de trengte ”hjelp til at bruge vor nu paaboende Plads” og at de håpa ”at have Nytte og Understøttelse af [Lars og kona] i vor Alderdom”. Arven skulle være ”en ringe Erstatning” hvis det unge paret oppfylte vilkårene og ”gaaer os tilhaande, i vores Alderdom, samt forsvarligen Føden og Underholden os til vor Dødsdag, og giver os en anstændig Begravelse,

³⁹ t. e *Jomfru Margrethe Selmer (1845)*, pk. 46.

⁴⁰ t. e *Alette M. Flinck (1815)*, pk. 32. Eksempel på legat for enslige kvinner finnes i t. e *Jomfru Karen Hagerup (1831)*, pk. 39.

⁴¹ Lars Engebretsens kone er ikke navngitt i testamentet.

⁴² t. e *Ole Olsen Edsæter og Maria Guttormsdatter (1816)*, pk. 33.

⁴³ Personnr. 980 og 981, 1801-telling for 0239 Hurdal, www.digitalarkivet.no

og desuden med kierlighed omgaaes os”.⁴⁴ I dette eksempelet ser vi at det gjensidige testamentet ikke var nok for deres behov, paret så seg nødt til å opprette enda et testamente for å ytterligere trygge den lengstlevende. De ønska å forplikte et *par*, som er typisk for denne typen ordninger. Ekteparet var grunnsteinen i bondesamfunnet, og selv for å drive denne lille plassen i Hurdal ble det sett som ønskelig med både kone og mann.

Arvingene

Testatorene var som vi har sett en forholdsvis uensartet gruppe, der det både var fattige og rike, selv om de mer velholdte var overrepresentert. Både menn og kvinner satte opp testamenter, og kvinner var i flertall. Kvinner var også i flertall blant arvingene. I materialet har jeg kartlagt 835 kvinnelige arvinger etter ikke-gjensidige testamenter, mot 532 mannlige arvinger.⁴⁵ I tillegg kommer at mange gifte kvinner arva etter gjensidig testamente. Kvinner ble altså tilgodesett som arvinger i testamenter, til tross for at bare enkene hadde juridisk myndighet til å råde egenhendig over arven.

Jeg har registrert 596 gjensidige testamenter. Vi kan først slå fast at arvingene etter disse gjensidige testamentene altså vil omfatte i underkant av 1200 arvinger, halvparten menn og halvparten kvinner. I det følgende vil jeg konsentrere meg om hvem som var arvinger etter de ikke-gjensidige testamentene. Alle arvinger er talt med, bortsett fra sekundærarvinger av typen ”...eller dennes barn/arvinger”. Arvinger er klassifisert som *par* hvis det er tydelig at det er testamentert til et par i fellesskap, eller hvis ektemannen som myndig, blir nevnt først, men det er kona som er i slekt med testator. Jeg har ikke klassifisert arvinger som par dersom det bare er nevnt at personen er gift, eller der opplysningen om hvem personen er gift er gitt som en klargjørende saksopplysning ”..til Anne Larsdatter, som er gift med Peder Olsen og bor på Sæther..”. Jeg har heller ikke regna arvingene som par hvis mann og kone har fått hver sin gjenstand eller pengesum og ikke arv som en fellespott. Det er registrert 58 par eller familier. Par eller familier ble antagelig sett på som det optimale for en eldre person å inngå avtale med, slik jeg kommer tilbake til i kapittel 6.

⁴⁴ t. e Ole Olsen Edsæter og Maria Guttormsdatter (1816), pk. 33.

⁴⁵ Arvinger som er navngitte eller på andre måter ”spesifiserte”, f. eks. i formen ”N. Ns to døtre”.

Tabell 3.2: Arvinger og kjønn (arvinger etter gjensidige testamenter unntatt).

| Arvinger | Antall tilfeller |
|--|------------------|
| Kvinnelige spesifiserte arvinger | 825 |
| Mannlige spesifiserte arvinger | 535 |
| Par/familier | 58 |
| Institusjoner og lignende veldedige formål | 46 |
| Totalt | 1464 |

Det har vist seg vanskelig å si noe om arvingenes sivilstand, først og fremst fordi det dreier seg om en anseelig mengde personer, slik at det ikke er praktisk mulig å spore opp disse personopplysningene. Med grunnlag i testamentene er det imidlertid mulig å gi noen indikasjoner når det gjelder de kvinnelige arvingene, da jeg har opplysninger om sivilstand for 372 av dem. Når det gjelder de mannlige arvingene, er det som for testatorene, vanskelig å si noe om deres sivile status.

Tabell 3.3: Kvinnelige arvinger med kjent sivilstand (arvinger etter gjensidige testamenter unntatt).

| Sivilstand | Antall |
|------------|--------|
| Ugifte | 178 |
| Gifte | 149 |
| Enker | 44 |
| Separert | 1 |
| Totalt | 372 |

Av de kvinnelige arvingene er de ugifte kvinnene i flertall. Enker utgjør rundt 11 prosent, og én kvinne var separert. Den høye andelen gifte kvinner blant arvingene, rundt 40 prosent, må ses i sammenheng med at det overveiende flertallet av disse er blitt testamentert til av ektefelle. Regner vi i tillegg med de gjensidige testamentene, utgjorde de gifte kvinnene den klart største gruppa som ble arvinger ved testamente. Ericksons engelske studie viste at de fleste ektemenn testamenterte storparten av boet til kona, og at "vanlige" ektemenn altså hadde større tro på sine koner som likestilte forretningspartnere enn normene i lovverket

skulle tilsi.⁴⁶ Vanlige ektemenn hadde også større tiltro til kona enn ektemenn fra høyere sosiale sjikt.⁴⁷ I England, hvor det å opprette testamente var relativt vanlig, forekom ellers både at kona fikk hele boet eller også ingenting.⁴⁸ De barnløse ektefolkene som testamenterte til fordel for den andre i mitt materiale, gjorde det for å slippe et skifte med utarvinger og etterlot mer til den lengstlevende enn hun eller han ellers ville ha fått, oftest hele boet.⁴⁹ Det har blitt antatt at den tradisjonelle sosiale normen for norske kvinner tilsa en aktiv og ansvarsfull rolle i dagliglivet, og at ekteskapet var prega av en praktisk sideordning framfor konas underordning.⁵⁰ Tar vi utgangspunkt i en slik antagelse, er det ikke så overraskende at mannlige testatorer i stor grad testamenterte til kona. Anerkjennelsen av konas økonomiske rolle kommer også i en del tilfeller fram i testamenter gjennom at ektemennene presiserer at kona har brakt inn store deler av fellesboet. Erik Olsen fra Christiania valgte dels på grunn av ”deninderlige Kjærlighed”, og ”deels fordi hun har indbragt næsten alt i vort fælleds boe” å testamentere alt til kona Marthe Amundsdatter.⁵¹ Testamentet Ole Christophersen fra Christiania oppretta til fordel for sin forlovede Maren Olsdatter, antyder kanskje også noe om hva som var idealet for en gift kvinne, i det han skriver at hun hadde ”vundet min hele Agtelse og Kierlighed, og da hun tillige med sin Flid og Vindskibelighed har, ligesaameget som jeg, bidraget til Erhvervelse af min nuhavende Formue”.⁵² Han konkluderte med at ikke noe var ”billigere end at jeg [...] forvisser hende Nydelsen af [...] Formue[n].”⁵³

Til tross for de ufullstendige opplysningene, er det klart at ugifte kvinner var blant dem som oftest ble tilgodesett gjennom testamentariske disposisjoner som forekom utenom de gjensidige testamentene. Antallet ugifte kvinner var økende i første halvdel av 1800-tallet, noe som spesielt var merkbart i Christiania, til tross for at det var mannsoverskudd i byen. Ekteskaphyppigheten var nemlig lav, med 1830-åra som et bunnivå, da bare 41 prosent av alle menn og kvinner over 20 år var gifte.⁵⁴ Datida begynte å oppfatte de uforsørgede

⁴⁶ Erickson 1995, s. 156-186.

⁴⁷ Erickson 1995, s. 156-186.

⁴⁸ Erickson 1995, s. 156-186.

⁴⁹ Christian Vs Norske Lov hadde ingen bestemmelser om arverett for ektefelle etter barnløst ekteskap – slike ekteskap var da også ”mislykka”. ”Trek ved rettsutviklingen”, innst. fra arvelovskomiteen 1962, s. 14. Men etter reglene om formuesfelleskap mellom ektefeller hadde den gjenlevende krav på halvparten av boet. Dette satte norske enker i en sterk posisjon i europeisk sammenheng. Sandvik, Hilde: ”Tidlig moderne tid i Norge. 1500-1800”, i Blom og Sogner (red): *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Oslo 1999, s. 133.

⁵⁰ Sogner, Sølvi og Hilde Sandvik: ”Ulik i lov og lære; lik i virke og verd? Kvinner i norsk økonomi i by og på land ca 1500-1800”, i *Historisk Tidsskrift* 1989, s. 462.

⁵¹ t. e *Erich Olsen i favour af kone Marthe Amundsdatter(1837)*, pk. 42.

⁵² t. e *Ole Christophersen (1825)*, pk. 37. Ole og Maren hadde vært forlova i åtte år. ”Vindskibelighed” = flittighet.

⁵³ t. e *Ole Christophersen (1825)*, pk. 37. ”Billig” = rimelig, rettfærdig.

⁵⁴ Hagemann 1999, s. 171.

kvinnene som et økende problem, noe som blant annet kom til uttrykk i argumentene brukt i lovreformene knytta til næringsvirksomhet.⁵⁵ Den store andelen tilgodesette arvinger i denne kategorien, kan til dels forklares med denne voksende bekymringa. Noe som peker i denne retningen, er at det i denne perioden ble oppretta flere legater til fordel for enslige kvinner. Også hos andre grupper enn i byborgerskapet og embetsstanden finnes det en tendens til å tilgodesette ugifte kvinner, og det var bonderepresentantene som i fremste rekke argumenterte for lik arv. Forklaringen på dette kan ligge i den familieøkonomiske tankegangen i bondesamfunnet, der det ble ansett som rettferdig at de unge kvinnelige slektningene fikk lik arv fordi de gjennom sin verdsatte arbeidsinnsats ble regna som medeiere.⁵⁶ Tendensen til å gi ugifte kvinner mer, kan sann sett ses som en beklagelse av at de ikke fikk det de hadde krav på og som et forsøk på å bøte på de faktiske økonomiske forholdene der kvinner var forfordelte. Hagemann peker på at endringsprosessene på 1800-tallet også førte til økende sosiale forskjeller mellom gifte og ugifte kvinner, uansett sosiale lag.⁵⁷ Mens gifte kvinner hadde, og beholdt, sin viktige posisjon i familieøkonomien, var ugifte embetmannsdøtre slik som ugifte og enker fra lavere lag i stor grad avhengig av egen, individbasert innsats for sin forsørgelse og sosiale posisjon. At denne utviklinga alt var i gang tidlig på 1800-tallet og ble oppfattet av samtida, er lovreformene når det gjaldt næringsretten en indikator på, sammen med det faktum at dispensasjoner ble gitt i rikt monn alt før håndverksloven (1839) og handelsloven (1842) var på plass.⁵⁸ Andre forklaringer på de ugifte kvinnes store andel av arvingene, er alder, da det oftest var yngre slektninger som ble tilgodesett, samt at disse muligens i større grad utførte omsorgstjenester for eldre slektninger, slik jeg kommer nærmere tilbake til i kapittel 6.

Slektskap og nettverk

Testatorene gir jevnt over inntrykk av å ha et stort nettverk. I testamentene er det oftest redegjort grundig for forbindelsene mellom testator og arving, særlig for slektsforbindelsene. Som barnløse hadde testatorene ofte tatt til seg fosterbarn eller hadde søskens barn hos seg til oppfostring. Kjærligheten til fosterbarn, og at forholdet har vært som om fosterforeldrene var deres kjødelige foreldre, blir ofte framheva. Mange testamenterer til yngre slektninger, og da

⁵⁵ Se Mordt 1993

⁵⁶ Fløystad 1990, s. 550.

⁵⁷ Hagemann 1999, s. 224.

⁵⁸ Mordt 1993.

særlig søskens barn – brordøtre, brorsønner, søsterdøtre og søstersønner, som ofte enten er oppvokst hos testator eller har hjulpet dem på deres eldre dager. I slike tilfeller kunne også faktisk slektskap være underordnet ”praktisk slektskap”. Arbeidsmann Johannes Johnsen og Margrethe Christensdatter fra Drammen erklærte i 1815 at når de begge var døde, skulle hans avdøde første hustru Berthe Eriksdatters søstersønn, Ole Didriksen, arve dem.⁵⁹

Erickson fant i sin studie at kvinnelige testatorer disponerte til en større krets av arvinger enn det mannlige testatorer gjorde. Hun understreker at

Women did not distribute smaller gifts among more people because they had a wider network of kin and friends than their husbands did – although perhaps they were more aware of the importance of those ties, which we call ”extended” [...] Rather, women were freer, by the nature of their property and of their concerns, to express personal preference.⁶⁰

I tillegg til at hun fant at kvinner disponerte til en videre krets av arvinger, fant Erickson også at kvinner i større grad disponerte til fordel for andre kvinner, noe hun mener ikke bare var et uttrykk for nære vennskap mellom kvinner, men også for en bevissthet omkring kvinners spesielt sårbare situasjon.⁶¹ I mitt materiale fant jeg også at de kvinnelige testatorene tilgodeså et større nettverk gjennom testamentene. Parene som testamenterte til fordel for andre, hadde i snitt færre arvinger enn kvinnene, men flere enn de mannlige testatorene i materialet.⁶² I motsetning til funnene fra Ericksons undersøkelse, ser det ikke ut til at de kvinnelige testatorene i noe større grad prioriterte kvinnelige arvinger. Både blant kvinner og menn var det vanligst å testamentere til kvinner, men det var de mannlige testatorene som i størst grad disponerte til fordel for kvinner.⁶³

Hvem arva hva? Eiendomstyper og kjønn⁶⁴

Vi kan slå fast at kvinner i høyeste grad ble tilgodesett som arvinger, men det var forskjeller mellom hva slags type arv som ble kvinner og menn til del. Både til kvinnelige og mannlige arvinger var den vanligste typen arv disponert ved testamente *penger, fordringer og verdipapirer*. Kvinnelige og mannlige arvinger ble omtrent like ofte denne typen arv til del, og til tross for at det var menn som arva de virkelige store summene, har jeg beregna at

⁵⁹ t. e Johannes Johnsen og kone Margrethe Christensdatter (1815), pk. 32.

⁶⁰ Erickson 1995, s.213.

⁶¹ Erickson 1995, s. 222.

⁶² De kvinnelige testatorene hadde i snitt tre enkeltarvinger (696 arvinger på 242 testatorer), parene 2,5 (228 arvinger fordelt på 89 par) og de mannlige testatorene i snitt 2 (443 arvinger fordelt på 207 testatorer).

⁶³ Av de mannlige testatorenes enkeltarvinger var 62 prosent kvinner (275 av 443) og 38 prosent menn (168 av 443). Av de kvinnelige testatorenes enkeltarvinger var 58 prosent kvinner (406 av 696) og 42 prosent menn (290 av 696).

⁶⁴ Grunnlaget for beregningene av eiendomstyper og arvingenes kjønn er 542 kvinnelige arvinger og 365 mannlige. Holdt

kvinner og menn i snitt også arva like store summer.⁶⁵ Overraskende nok var menn i flertall blant mottakerne der summen var liten.⁶⁶ Den viktigste forskjellen mellom de mannlige og kvinnelige arvingene var således ikke størrelsen på summene, men måten arven ble gitt på. Mannlige arvinger fikk arven til fri disposisjon straks, eller for de yngste arvingene, etter sin myndighetsdag. De ugifte kvinnes tilgang til arven ble derimot underlagt begrensninger. Arven ble ofte kanalisert og organisert i ulike ordninger. Årsaken til dette var antagelig ugifte kvinners manglende myndighet, i alle fall der summene var store. Men i noen testamenter får vi innsikt i slike ordninger selv der summene var av moderat størrelse eller små. Aslach Aschehoug fra Ås fastsatte i sitt testamente at hans sykelige søsterdatter Grethe Engebretsdatter Hoelstad skulle nyte et beløp på 30 speciedaler i året hvis det skulle vise seg at hennes fars- og morsarv ikke skulle strekke til.⁶⁷ Peter Colbjørn Michelsen fra Christiania valgte i sitt testamente fra 1845 å gi henholdsvis 16 speciedaler og 4 speciedaler i året til brordattera Inger Sophie Michelsen og piken Johanne Kathrine Lippardt.⁶⁸ Slike ordninger kunne også gjelde svært små beløp. Enka Larine Hansdatter Steen testamenterte alt løsøre til sin søster Anne Hansdatter Johnsrud, og påla i tillegg brorsønnen Hans Thoresen Hage, som arva utestående fordringer, å utbetale Anne 4 skillinger årlig.⁶⁹ I kun et tilfelle gjaldt en slik ordning nevnt i testamentene en voksen mann. Nils Omsted fra Christiania påla gjennom sitt testamente arvingen krigsråd Flach å utbetale renter til faren Nils Gabriel Omsted så lenge han levde.⁷⁰

Kvinnelige arvinger fikk langt oftere arv i form av *løsøre og innbo* enn mannlige arvinger. Det vanligste av denne typen arv, var seng og sengeklær. Klær ble i større grad gitt til kvinner enn til menn. Andre møbler, smykker, husgeråd, sølvtøy og messing ble også disponert ved testamente. Både kvinner og menn fikk denne typen arv, men kvinnelige arvinger ble oftere denne typen arv til del.⁷¹ Erickson diskuterer hvorvidt forståelsen av at

utenfor er par som arva og arvinger som arva "parter", dvs. der hvilke/hvilken eiendomstype som blir overdratt er uklart.

⁶⁵ Grosserer Marcus Pløen testamenterte den største enkeltsummen, 20.000 speciedaler, samt to gårder i østre Bærum med innbo, møbler og husdyr til søstersønnen Emil Ingstedt. Søsterdattera Lovise fikk "bare" halvparten, 10.000 speciedaler, hvorav 5000 skulle utbetales henne eller hennes mann ved testators død. Resten skulle administreres som umyndige midler, og Lovise skulle nyte rentene så lenge hun levde. t. e *Marcus Pløen* (1836), pk. 41.

⁶⁶ I 34 prosent av tilfellene (162) der menn var mottakere, var summen under 50 spd, mot i 28 prosent av tilfellene der kvinner var mottakere (218). Kvinner mottok oftere summer fra 50 spd og opp til 300 spd enn menn. De som arva summer i riksdaler er holdt utenfor.

⁶⁷ t. e *Aslach Aschehoug* (1833), pk. 40.

⁶⁸ t. e *Peter Colbjørn Michelsen* (1845), pk. 46.

⁶⁹ t. e *Larine Hansdatter Steen* (1854), pk. 21.

⁷⁰ t. e *Nils Omsted* (1821), pk. 35.

⁷¹ I 170 tilfeller til kvinner (25, 4 % av tilfellene der arv ble gitt til kvinner), i 45 tilfeller til menn (11,2 % av tilfellene der arv ble gitt til menn).

kvinner ble forfordelt idet det var de som oftest arva løsøre, er helt riktig.⁷² Hun hevder at noe av denne forståelsen bunner i at fast eiendom, slik som hus, er så mye mer verdt enn innbo i dag. Døtrene i hennes undersøkelse fra England på 1600-og 1700-tallet arva oftere løsøre enn landjord. Løsøre, som for eksempel senger, hadde imidlertid høy verdi, sett i forhold til et lite hus i en landsby.⁷³ Løsøre kunne også omsettes i penger, som var viktig for å leie jord, da selveie var sjeldent. Det er et viktig moment å ha med seg at løsøre slik som klær og møbler, hadde en helt annen verdi før masseproduksjonens tidsalder. Løsøret hadde spesielt stor betydning for testatorene – og arvingene - fra fattigere sosiale lag, som ikke eide hus eller jord. Klær og senger var dyre å skaffe til veie og var lagd for å vare, og ble derfor ofte testamentert bort, også i testamentene fra Christiania og Akershus i første halvdel av 1800-tallet. For en god del av testatorene var nok senga med sengeklær det mest verdifulle de eide, og disposisjonen av senga i testamentet hadde derfor stor betydning. Berthe Poulsdatter Moe fra Sørumsund understreka for eksempel i sitt testamente at hun for sin stedatter Mari Poulsdatter ”altid følte sand moderlig Kiærlighed” og valgte derfor å testamentere henne 250 speciedaler og to oppredde senger.⁷⁴

De mannlige arvingene i undersøkelsen arva i større grad enn kvinnelige arvinger *fast eiendom*, slik som gårder på landet, bygårder, hus og tomter. Det agnatiske prinsippet, altså arv i mannsledd, når det gjaldt jordeiendom som for eksempel gårder, har stått sterkt.⁷⁵ Sofia Holmlund, som har studert sammenhengene mellom arvestrategier og ekteskapsstrategier i de uppländske bygdene i Sverige på 1800-tallet, peker på at det som regel lå spesielle omstendigheter bak når døtre arva jord på bekostning av sønner, og at det i disse tilfellene var tale om døtre som var gift eller forlova, slik at ansvaret for gården kunne overlates en svigersønn.⁷⁶ Norske undersøkelser fra 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet har vist at mellom 7 og 17 prosent av eierskiftene av gårder gikk til datter og svigersønn.⁷⁷ Det har imidlertid alltid vært kvinnelige gårdeiere, og Jack Goody framhever som et særegent europeisk fenomen at kvinner har vært foretrukket som arvinger framfor fjernere mannlige

⁷² Erickson 1995, s. 64-67.

⁷³ Et lite hus (”cottage”) kunne for eksempel kjøpes for prisen av fem-ti senger. Erickson 1995, s. 65.

⁷⁴ t. e Berthe Poulsdatter Moe (1817), pk. 33. Berthe hadde gifta seg med sin avdøde søsters ektemann, og Mari var derfor også hennes søsterdatter.

⁷⁵ Et tydelig uttrykk for dette er at loven som ga døtre lik odelsrett som sønner først trådte i kraft i 1976.

⁷⁶ Holmlund, Sofia: ”Arvejord och äktenskap på den uppländska landsbygden under 1800-tallet”, i Ågren (red): *Hans och Hennes. Genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid*, Uppsala 2003, s. 241-266.

⁷⁷ Knut Dørum har undersøkt eierskifter i Ullensaker og Frogn, og kom fram til at dette gjaldt i henholdsvis 17% og 14 % av tilfellene. Marthe Hommerstad har undersøkt 609 skifter mellom 1770 og 1821 i Vallset og Romedal i Stange, og kom til

slektninger, også av jordeiendom.⁷⁸ I materialet fra Akershus og Christiania er det få gårder som blir disponert over ved testamente, men i 15 tilfeller ble en gård eller gårdpart disponert til kvinnelig arving, mens det samme ble disponert til mannlig arving i 26 tilfeller. Da er de gjensidige testamentene holdt utenfor.

Avslutning

I dette kapittelet er det gitt en oversikt over verdiene som ble disponert ved testamente. Vi har sett at kvinner var i flertall både blant de som disponerte over verdiene, og blant dem som fikk overført verdier. Man kunne lett trekke den feilslutning at årsaken til dette var at det var kvinner som testamenterte til andre kvinner, men som vi har sett testamenterte både mannlige og kvinnelige testatorer oftest til kvinnelige arvinger, de mannlige testatorene oftest. Tross at normene for arv i lovverket tilsa forskjellsbehandling mellom kjønn, ser ikke dette ut til å ha gitt seg utslag i negativ retning for de totale verdiene overført ved testamente for kvinnene – selv om det var ulikheter i forhold til hvilke type verdier kvinner og menn ble tilgodesett med. Men ble slik overføring av testamentsarv gjort med bevisste strategier for øye? I neste kapittel skal jeg gi en første oversikt over de familiestrategiene jeg har kartlagt i materialet og omfanget av dem.

at det i 7% i tilfellene ble overdratt til datter og svigersønn. Begge undersøkelsene er referert i Hommerstad 2003, s. 43.

⁷⁸ Goody 1976, s. 10.

4. Testamentet i familiestrategi

Å testamentere har, som tidligere vist, vært uvanlig i Norge, likevel var det noen som valgte å benytte seg av denne muligheten hvis de hadde den. Hvilke omstendigheter fikk dem da til å gjøre det, og hvilke hensikter forsøkte de å oppnå ved å sette opp testamente? På hvilke måter kan ønsker om trygging av den eldre generasjonen eller hensynet til utjevning av leveforholdene mellom kjønn ha kommet til uttrykk i testamentene? I dette kapittelet vil jeg forsøke å vise hvilke strategier som kunne ligge bak opprettelsen av testamenter og hvordan dette kommer fram i det aktuelle kildematerialet. Jeg vil drøfte strategiene ”arv som kontrakt” og ”utjevning mellom arvinger av ulikt kjønn” gjennom å trekke inn eksempler og funn fra undersøkelsen min i sammenheng med tidligere forskning.

Familiestrategier

Det var flere årsaker til at det var uvanlig å opprette testamente. Først og fremst kunne man tenke seg at mange ikke hadde noe særlig eiendom å testamentere bort – men som vi så i forrige kapittel, fantes det folk som eide svært lite, som likevel testamenterte. Den kanskje viktigste årsaken var de juridiske rammene. Videre fantes det ikke en utbredt tradisjon. Det krevde dessuten både tid og ressurser, og andre mer utbredte arrangementer, slik som føderådsordninga, kunne overflødiggjøre bruken av testamente. Det var kort og godt aldri en selvsagt løsning, slik som det nok i større grad opplevdes andre steder, for eksempel i England. Nettopp fordi det var så uvanlig kan man anta at det lå bestemte hensikter bak opprettelsen av et testamente.

I sitt gjensidige testamente understreka Johannes Samuelsen Spondalen og Kristine Andersdatter fra Aurskog at ”da vi ikke have arvet noget, saa vi i mindste Maade kan siges at fornærme vores Paarørende, men [...] med egen Flid og Strevsomhed erhvervet os det Ringe Boe vi ere ejende...”¹ Flere testatorer ser ut til å ha følt behov for å understreke at det de disponerte utenfor den vanlige arvegangen, ikke var noe de hadde arva, men tjent opp selv og således hadde rett til å gjøre hva de ville med. I Sverige skilte lovverket mellom arva eiendom og selververva eiendom, og bare selververva eiendom kunne disponeres helt fritt

¹ t. e. *Johannes Samuelsen Spondalen og hustru Kristine Andersdatter (1818)*, pk. 34.

testamentarisk.² Ågren viser at arvekonfliktene typisk oppsto når testatorenes individuelle ønsker gikk imot slektsinteressene – tvister oppsto ofte når ektefellene forsøkte å gi hverandre arva jordeiendom, og dermed fjerne dette fra slekta.³ Disse reglene var mest aktuelle for jordeiendom, og de var da også kun av moderat betydning i byene.⁴ Det alminnelige synet var at arva jord var noe den individuelle eieren bare eide midlertidig – når denne døde, skulle jorda gå videre til den neste generasjonen, eller til noen andre i slekta, hvis den døde ikke hadde barn.⁵ Distinksjonen mellom arva jord og selververva jord i testasjonsrett fantes i Sverige fra tidlig middelalder og helt til revisjonen av testasjonsreglene i 1857.⁶ En slik regel gjaldt ikke i norsk arverett etter innføringa av Christian IVs Norske Lov i 1604.⁷ Men begrensningene odels- og åsetesretten satte på overføring av jord og de omfattende arvetavlene fra middelalderen av, er indikasjoner på at normene også her tilsa at man i liten grad skulle gripe inn i arvingenes rettigheter. Platou viste til det han anså som den tradisjonelt sterke slektsfølelsen hos den norske landbefolkningen når han skulle redegjøre for bakgrunnen for at gjenlevende ektefelle ikke fikk arve hele formuen ved barnløst ekteskap.⁸ Slektsarveretten sto sterkt også i Norge. Det å opprette testamente, var derfor å ta et aktivt grep som også til dels gikk imot hva normene tilsa.

Hensikten bak å disponere testamentarisk, var slik sett å selv styre sine midler i en bestemt retning som ledd i planlegging av egen eller familiens/nettverkets framtid. Et slikt grep kunne tas ut fra egeninteresse eller altruisme. Maren Carine Koth fra Bragernes brukte testamentet strategisk i to omganger. Først valgte hun å testamentere til fordel for tre døtre av kjøpmenn i Bragernes, men da to av dem hadde gifta seg med rike menn og foreldrene til den siste hadde blitt formuende, valgte hun å oppfylle den ”Naturlig Pligt” ved å omdisponere til fordel for sin bror, Torsten Andreas Koth, fordi han levde i ”yderlig Fattigdom, og for sit Livs Ophold maa søge Venners Hielp.”⁹

² En tidel av arva jord kunne disponeres over testamente i Sverige.

³ Ågren 2004, s. 45-51.

⁴ Den svenske arveretten var mer pluralistisk enn den norske, med ulike regler mellom by og bygd, og forhold til de ulike stendene. Arveretten var generelt mer liberal i europeiske byer, og i germansk rettsområde ble testamentet tidligst innført i bysamfunn.

⁵ Ågren 2000, s. 201-203.

⁶ Ågren 2000, s. 201-203.

⁷ Testasjonsretten var til kirkens fordel, og under en gjesting av kardinal Nikolaus i Norge i 1152, gjorde han påbud om rett til å testamentere. I denne sammenhengen ble det skilt mellom arvegods og selververv – en tiendedel av sitt arvegods og en fjerdedel av sitt selververv skulle kunne gis bort i sjelegave. Regelen gjaldt til innføringa av Christian IVs lov 1604. ”Trekking ved rettsutviklingen”, Innst. fra arvelovskomiteen 1962, s. 11; Platou 1910, s. 76.

⁸ Platou 1910, s. 58.

⁹ t. e *Maren Carine Koth (1815)*, pk. 32. Dette er ei rotete pakke. Testamentet etter M. C. K ligger i legget ”Vedkommende Aggershus Stifts Bevillings-Regnskaberne fra 1815-1820”

I mitt materiale har jeg særlig sett spor etter to ulike familiestrategier: det jeg har valgt å kalle ”arv som kontrakt” og ”utjevning av ressurser mellom arvinger på bakgrunn av kjønn”.¹⁰ Testamentene er svært fruktbare kilder i drøftinga av disse to strategiene.

Med å bruke ”arv som kontrakt” mener jeg strategier for å sikre og trygge seg selv eller andre gjennom å forsøke å skape en reell eller følt forpliktelse hos arvinger. Slike strategier kunne lykkes eller mislykkes, men det sentrale her er en viss begrunnet eller ubegrunnet frykt for at normer eller familieband i seg selv ikke ville virke forpliktende nok for å oppnå denne tryggheten. Løftet om arv er i disse tilfellene benytta som et ekstra incentiv. Her må det tas med i betraktning at det kunne være mye som sto på spill, i mange tilfeller materielt, da det for eksempel ikke fantes noe offentlig sikkerhetsnett av betydning, men kanskje også følelsemessig, i form av behov som gikk ut over rein overlevelse. Denne formen for strategi har mange ulike former i testamentene, som jeg vil komme tilbake til seinere i kapittelet.

De entydige gjensidige testamentene, der ektepar innsetter hverandre som arvinger, men der det ikke er utnevnt andre arvinger etter den lengstlevendes død, er holdt utenfor her. Det forekom at ektefolk ønska å forsikre seg gjennom gjensidige testamenter om at ektefellen ville oppfylle visse forpliktelser. Anne Marie Simonsen fastsatte for eksempel at ektemannen Magnus Simonsen bare skulle få arve etter det gjensidige testamentet, hvis han tok seg av hennes mor og søster.¹¹ I motsatt fall, hvis Anne Marie ble den lengstlevende, skulle hun ta seg av *sin* svigermor. Selv om forsøk på å forsikre seg om at den lengstlevende ektefellen oppfylte slike vilkår forekom, lå gjensidige forpliktelser mellom ektepar i ekteskapet i seg selv. Derfor har jeg sett bort fra disse testamentene i kartlegginga av strategien ”arv som kontrakt”. Disse testamentene er naturlig nok irrelevante i forhold til den andre strategien.

Den andre formen for strategi som vil stå sentralt i denne framstillinga, ”utjevning av ressurser mellom arvinger på bakgrunn av kjønn”, må ses i sammenheng med de juridiske og sosiale vilkårene for datidas kvinner generelt, og arvelovgivninga spesielt. Kvinnene hadde

¹⁰ Det som kanskje også kan skilles ut som en tredje strategi i testamentene, er ”adopsjon”. Formell adopsjon slik vi kjenner det ble ikke nedfelt i lovverket før i 1917. Den typen ”adopsjon” som kommer til syne som en strategi i testamentene, er altså en ”løs” form for adopsjon, eller rettere fosterbarn. Barnløse, som var de som grovt sett hadde mulighet til å disponere over testamente, kunne velge å oppfostre andres barn som en strategi for å skaffe seg arbeidskraft, hygge og trygghet i alderdommen. I denne sammenhengen gir det imidlertid lite mening å skille ut en slik strategi for seg selv. Strategien ”arv som kontrakt” handla jo nettopp om å knytte til seg arvinger for å trygge sin alderdom, og gjør det vanskelig å skille klart mellom disse to strategiene.

¹¹ t. e *Magnus Simonsen og Anne Marie Simonsen, fød Steffensen (1841)*, pk. 44.

færre muligheter til egenforsørgelse og var i utgangspunktet i en mer usikker og svakere økonomisk posisjon enn menn. Det er derfor naturlig å spørre seg om de som hadde muligheten til det, valgte å ta hensyn til dette i sine disposisjoner, eller om de først og fremst ønska å sikre sine egne interesser. Dette spørsmålet må derfor ses i sammenheng med drøftinga av ”arv som kontrakt”, og det er dels avhengig av hvilken betydning man tillegger testamentet. Ågren formulerer problemstillingen klart i tittelen på sin artikkel ”Contracts for the old or Gifts for the Young?”, der hun argumenterer for å se testamentet som en kontrakt framfor å se arven som en rein gave, og ut fra dette konkluderer med at årsaken til at testatorene i hennes undersøkelse ikke forsøkte å utjevne kjønnsforskjeller, var at de først og fremst handla ut fra rein egeninteresse. I kildematerialet fra Christiania og Akershus har jeg registrert mange tilfeller av at testamentet har blitt tenkt brukt tilnærma som en kontrakt. Jeg vil imidlertid argumentere for at kjønn inngår som en viktig faktor også i tilfellene der testatorenes egeninteresse står primært, og at denne faktoren ikke nødvendigvis virker i en retning som er negativ i forhold til likedeling mellom kjønnene. Overvekten av kvinnelige arvinger kan nemlig tyde på at disse i større grad inngikk i avtalemessige ordninger.

Arv som kontrakt

Det kunne ligge ulike hensikter bak ønsket om å binde eller forplikte arvingene gjennom å bruke et testamente som en kontrakt. Det mest utbredte ønsket var å trygge sin egen alderdom gjennom å forsøke å forplikte arvingene til å forsørge og pleie testatoren, noe det finnes mange eksempler på. Høker Helle Jørgensen fra Christiania begrunna sitt testamente i 1809 med ”at jeg for at undgaae Mangel, og da ved egen Forsørgelse i en Alder af 81 Aar, følgende Ubehageligheder” valgte å utpeke søstersønnen Hans Hansen, spisemester ved Christiania Tukt- og Manufakturhus, med kona Petronelle Dorothea, til sine arvinger.¹² Årsaken var at de var de eneste arvingene han hadde som kunne oppfylle pliktene han påla dem, som var ”At jeg, effter denne dag, indtræder i hans Huus, naar jeg maatte finde forgodt, og der nyde den Rygt og Pleie, jeg saavel i friske som Sygdoms Dage, maatte behøve og tiltrænge”, i tillegg til å betale den årlige kontingenten til Christiania Likkasse.¹³ Til belønning skulle Hans Hansen ”være mine Efterladenskaber i alle Deelee raadig”, som Helle

¹² t. e *Borger og Høker Helle Jørgensen, Christiania (1811)*, pk. 31.

¹³ t. e *Borger og Høker Helle Jørgensen, Christiania (1811)*, pk. 31.

Jørgensen skreiv, ”da jeg dermed seer min Attraae, i min tiltagende Alder, Opfyldt”.¹⁴ Dette er et typisk eksempel på å forsøke å oppnå trygghet i alderdommen for en selv, men det finnes også eksempler på at testator forsøkte å forplikte arvingen til å yte pleie eller forsørgelse for andre. For eksempel disponerte enka Fredrikke Sophie Petersen fra Skedsmo til fordel for en familie i landlige strøk, som kunne være villig til å påta seg ansvaret for hennes sinnssyke søstersønn.¹⁵ Et annet eksempel er enka Elen Marie Pettersdatter fra Christiania, som ønsket å belønne piken Marie Hansdatter for å ha pleiet henne med sjelden troskap og nidkjærhet, men som satte som vilkår for arven at hun var forpliktet til å sørge for søstera Evine Marie Pettersdatters ”anstændige Føde og Klæde samt Kuur og Pleie i Sygdomstilfælde”, samt å betale for begravelsen hennes.¹⁶ For å forsikre seg om at Marie oppfylte sine forpliktelser overfor søstera, ble det videre satt vilkår om at hun ikke kunne selge gården hun ble testamentert før etter søsteras begravelse, noe som førte til at Marie tross sin verdifulle arv måtte søke om å få testamentet konfirmert gratis fordi hun ikke kunne benytte seg av verdiene straks etter testators død.¹⁷

En tredje hensikt som kunne ligge bak et forsøk på å forplikte arvinger, var at arvingene skulle drive en plass eller gård for dem – i disse tilfellene var dette i tillegg til å forsørge dem og pleie dem i alderdommen. Ole Olsen og Mari Guttormsdatter skreiv i 1816 at de trengte hjelp til å drive plassen Edsæter i Hurdal, og testamenterte alt de eide til Maris brorsønn Lars Engebretsen og hans kone for dette formålet.¹⁸ Men vilkåret for arv var også å sørge for dem i alderdommen, som var nært forestående: Ole var 59 og Mari hadde allerede oppnådd en alder av 73 år.¹⁹

Det aller vanligste ønsket testatorene forsøkte å forplikte arvingene til, var at de skulle sørge for deres anstendige begravelse og å gjøre opp eventuell gjeld, altså å fungere som en slags testamentsfullbyrder eller bobestyrer.²⁰ Denne forpliktelsen var så vanlig at den finnes i så og si alle testamentene. Jeg har derfor valgt å se bort fra denne når jeg har kategorisert testamentene, fordi det ser ut til å ha vært regnet som et krav som var så selvsagt at

¹⁴ t. e *Borger og Høker Helle Jørgensen, Christiania (1811)*, pk. 31.

¹⁵ t. e *Enke Frederikke Sophie Wium, fød Petersen (1840)*, pk. 43.

¹⁶ t. e *Enke Elen Marie Pettersdatter (1841)*, pk. 44.

¹⁷ t. e *Enke Elen Marie Pettersdatter (1841)*, pk. 44. Fordi det ikke finnes regnskapsoversikt over 1841, veit vi ikke om Marie slapp å betale avgift for å få konfirmert testamentet.

¹⁸ t. e *Ole Olsen Edsæter og Maria Guttormsdatter (1816)*, pk. 33. Denne saken ble også omtalt i forrige kapittel.

¹⁹ 1801-telling for 0239 Hurdal, personnr. 980 og 981. www.digitalarkivet.no.

²⁰ Et synonym for dette er eksekutor. I moderne juridisk ordbruk er imidlertid det langt enklere testamentsfullbyrder eller bobestyrer mer brukt, som i Lødrup, Peter: *Arverett*, Oslo 1992, s. 306-307.

påtegnelsene fungerer som reine formularer.

Hvordan kommer de ulike hensiktene og forpliktelsene til uttrykk gjennom testamentene? Jeg har valgt å skille mellom tilfeller som jeg ser som nokså klare forsøk på å forplikte arvinger og tilfeller som har en takknemlighetsbegrunnelse, og kategorisert disse henholdsvis som ”avtaler” og som ”takknemlighet, belønning og forventninger”. I ”avtalene” er vilkårene eksplisitt nevnt. Der det er brukt en takknemlighetsbegrunnelse, takkes det for allerede utførte tjenester, men jeg har antatt at det i tillegg foreligger forventninger om fortsatt utførte tjenester bak opprettelsen av testamentet og som vilkår for at dette fortsatt skal gjelde.

Tilfellene som er kategorisert som ”klare avtaler” har imidlertid ulike former. I noen tilfeller foreligger det formaliserte, skriftlige avtaler, underskrevet av både testator og arving(er). I andre tilfeller tyder søknadene fra arvingene på at det har eksistert en klar og entydig muntlig avtale, på tross av at denne ikke kommer fram gjennom testamentet. Ei tredje gruppe, og det er ei stor gruppe, er skrevet som en slags ”ensidig avtale”, den er kun underskrevet av testator, men innholdet forteller om at arvingen har gitt sitt løfte og forpliktet seg muntlig eller at testator i teksten truer med å trekke tilbake testamentet dersom arvingen ikke oppfyller vilkårene. Ei fjerde gruppe er tilfeller der testator sier at de har valgt å knytte til seg arvingen med tanke på alderdommen.

Figur 4.1: Avtaler om arv:

- *Underskrevet av to parter (6 tilfeller)*
- *Avtale har eksistert – men den kommer ikke fram gjennom testamentet (7 tilfeller)*
- *Ensidig skriftlig avtale – testator skriver at arvingen har gitt sitt løfte muntlig. Vilårene har blitt gjort klart for arvingen (49 tilfeller)*
- *Testator skriver at arvingen er spesielt utvalgt med tanke på alderdommen (8 tilfeller)*

Den andre gruppa jeg vil ta for meg i drøftinga omkring bruk av arv som kontrakt, er vanskeligere å håndtere fordi de gir uttrykk for takknemlighet – men også forventning. Testator takker for utførte tjenester og i en del tilfeller også bolig, og ønsker å gjengjelde dette med arv. Det er ikke uttrykt i teksten at det er inngått noen som helst avtale, eller at testator vil trekke tilbake testamentet hvis ikke arvingen fortsetter å oppføre seg til dennes

tilfredshet. Jeg støtter meg imidlertid til Kjeld Helland-Hansens tolkning av testamentet som en gave som ut fra det norske bonderettslige synet krevde motgave.²¹ Jeg vil drøfte nærmere hvorvidt det er rimelig å tolke disse tilfellene som uttrykk for forsøk på å forplikte arvingen i kapittel 6, der jeg også vil forsøke å forsvare en slik tolkning ved å vise til tilfeller der testators forventninger har blitt brutt og eksempler på hvordan slike avtaler om arv kunne forhandles fram i praksis. Under ”Andre” har jeg plassert tilfeller som ikke passer inn under merkelappene ”Avtaler” eller ”Takknemlighet og forventning”, men som også vil bli trukket inn i drøftinga.

Figur 4.2: Uttrykk for testators takknemlighet, belønning for tjenester arving har utført og testators forventninger til arving

- *Takk for utførte tjenester (34 tilfeller)*
- *Takk for utførte tjenester, arvingen har bodd i testators hus (24 tilfeller)*
- *Takk for utførte tjenester og bolig i arvingens hus (18 tilfeller)*
- *Takk for økonomisk felleskap og arbeid (6 tilfeller)*
- *Opprettelsen grunner i brutte forventninger til andre arvinger (5 tilfeller)*
- *Klare uttrykk for forventning (3 tilfeller)*

Figur 4.3: Andre begrunnelser for arv

- *Tro tjeneste (tjenestefolk) (12 tilfeller)*
- *Testator skriver at arvingen(e) har bodd hos ham/henne, men ikke opplysninger utover dette (8 tilfeller)*
- *Takknemlighet for arvingens foreldre eller ektefelles tjenester (3 tilfeller)*
- *Testator uttrykker aktelse for arvingen (1 tilfelle)*

Utjevning av ressurser mellom kjønn

Å opprette et testamente handla ikke alltid om testators behov for eldreomsorg. Hensynet til den yngre generasjonen kunne også stå sentralt, og i mange tilfeller ble testamentet brukt for

²¹ Helland-Hansen 1997, s. 425.

å utjevne forskjellene mellom arvinger av ulikt kjønn. Blant dem som oppretta testamente, ser den gjeldende arvelovgivning ut til å være godt kjent. Et stort antall testatorer kommenterer kjønn, og en svært stor andel tar eksplisitt standpunkt for likedeling. Spesielt interessant er det at de også svært ofte gjør det på *prinsipielt grunnlag*: Kommentaren ”til lige Deeling, uden Forskiold til Kiøn” dukker svært ofte opp i forbindelse med ikke-navngitte arvinger, det vil for eksempel si de ufødte barna til primærarvingen.²² Et eksempel er testamentet etter Ernst og Frederike Rohde fra Christiania. Ernst Rohde valgte å fordele sin andel av den anselige formuen mellom tre søsterbarn, slik at søsterdattera Vilhelmine fikk halvparten, og søsterdattera Henriette og søstersønnen Vilhelm delte den andre halvdelen, og bestemte videre at ”Skulde nogen af dem til den Tid, da Arven falder, være død, tilkommer den Afdødes Arvepart dennes efterladte Arvinger, hvorved bestandigen iagttages, at Qvindesperson tager med Mandsperson ikke halv menigestor Lod”.²³

Erickson viser eksempler på at engelske foreldre testamenterte arv av lik verdi til søsken og peker også på likebehandling i tilfeller der barnas kjønn ennå ikke er avklart:

The assignment of a single amount to an unborn child of indeterminate sex has also been noted in wills, and supports the evidence for equal treatment of siblings. No ordinary man ever said in his will ”to the child in my wife’s womb, so much if it be a boy, but only so much if it be a girl”.²⁴

I det norske materialet finnes det mange eksempler på likedeling av arv i praksis mellom like nære beslektede av begge kjønn, men det er enda mer interessant, sett i lys av debatten omkring lovverket, når denne likedeling eksplisitt framheves i testamentene. Det er spesielt interessant når likedeling gjelder arvinger av ukjent kjønn, fordi den da tar form som en norm og et ideal, uavhengig av arvingenes personlige egenskaper og forhold til testator. I 59 testamenter sies det eksplisitt at arvingene skal dele likt, uten hensyn til kjønn. Dette blir også ofte understreket i testamentene.²⁵ I bare 12 testamenter gis det eksplisitt uttrykk for at kvinner skal arve halvparten av menn. I testamentene der det ikke eksplisitt blir tatt stilling til spørsmålet, ser det ut til at likedeling mellom likebeslekta arvinger ble foretrukket. Kanskje fantes det rettferdighetsnormer som talte så sterkt i favør av likedeling at folk valgte å gå på tvers av de alminnelige normene om slektsarv?

²² Formuleringa her er henta fra enke Anna Catharine Petersen fra Christiania sitt testamente, som ble sendt inn i 1812. Formuleringa er gjentatt 4 ganger i hennes testamente, som hun underskreiv egenhendig i 1805. t. e *Enke Anna Catharine Petersen (1812)*, pk. 31.

²³ t. e *Ernst Rohde og Frederike Rohde (1822)*, pk. 35

²⁴ Erickson 1995, s. 73.

²⁵ I til sammen 84 kommentarer i de 59 testamentene, blir det gitt uttrykk for at arven skal deles likt uten hensyn til kjønn.

Avslutning

Ågren fant at de svenske foreldrene på 1600-tallet ikke var spesielt opptatt av å utjevne forskjeller mellom kjønn og viser til at i de tilfellene utjevning likevel skjedde, handla det ofte om søskenflokker med flere gutter og kanskje bare ei jente.²⁶ Dette tolker hun som et ytterligere argument for at likedeling ikke var viktig som strategi for foreldrene, fordi de så på testamentet som en kontrakt og valgte å handle ut fra rein egeninteresse. Mitt utgangspunkt for denne undersøkelsen er en hypotese om at folk til dels brukte testamentet familiestrategisk som en kontrakt for å trygge alderdommen, men at dette ikke var hele bildet; testamentet ble også brukt strategisk for å utjevne økonomiske forskjeller mellom arvinger av forskjellig kjønn. Jeg antar til dels at en del av testatorene så seg i stand til å kunne prioritere slik fordi de var bedre økonomisk stilt og kunne ta seg råd til å ta slike hensyn. I en del tilfeller kunne kanskje det at arven besto av annen type eiendom enn jordeiendom føre til at testatorene i større grad valgte å likedele mellom arvingene uavhengig av kjønn. I kapittel 3 så vi at om både kvinner og menn ble valgt som arvinger, så ble jordeiendom assosiert med menn og i større grad testamentert til dem. En annen viktig faktor kan være at bevisstheten rundt lovverket var sterk og at lovverket ble diskutert i ganske vide sirkler på 1800-tallet. Denne debatten omkring rettferdigheten i lovverket og følgene av lovverket for kvinnene, kan ha gjort at mange testatorer eksplisitt valgte å gå inn for likedeling mellom kvinnelige og mannlige arvinger i testamentene, eller å likedele mellom dem i praksis. Noe annet er at den eventuelle egeninteressen som fikk folk til å forsøke å bruke testamentet som kontrakt, ikke nødvendigvis ga seg utslag i at menn arva mer, eller på bekostning av kvinner. Dette momentet vil jeg drøfte i de neste kapitlene.

²⁶ Ågren 2000, s. 208.

5. "Til lige Deeling, uden Forskiold til Kjønn"¹ – lik arv som familiestrategi i testamentene?

I sin studie av kjønn og eiendom i England i tidlig nytid pekte Amy L. Erickson særlig på hvordan "vanlige" folk innretta seg i forhold til lovverket og tildels i opposisjon til lovverket da de fordelte arv. Hun fant en klar tendens til at foreldre bestreba seg på å likedele arven mellom barna, uavhengig av deres kjønn.² Maria Ågren, som har undersøkt familiestrategier i svenske testamenter, fant i motsetning til dette at testatorene bare i liten grad forsøkte en slik strategi, noe hun mener skyldes at testamentets funksjon først og fremst var knytta til strategier for å sørge for den eldre generasjons trygghet i alderdommen.³ I min analyse av det norske (østlandske) testamentsmaterialet fra perioden 1810-1854 har jeg funnet spor etter begge disse familiestrategiene.

Til grunn for dette kapittelet ligger i hovedsak fordelinga mellom arvinger i 120 testamenter. I 75 av dem gir testatorene uttrykk for eksplisitte holdninger til spørsmålet.⁴ I de øvrige 45 testamentene er det fordelt mellom flere likebeslektede arvinger, i lodder eller pengesummer, uten at det finnes utsagn om problemstillinga omkring kjønn og arvelovgivning.⁵ Avsnittet om generell fordeling i testamentene bygger imidlertid på arbeidet med det totale kildematerialet.

I dette kapittelet vil jeg vise hvordan testatorene forholdt seg til arvingenes kjønn da de disponerte over arv. Å forsøke å antyde noe om i hvor stor grad lovverket samsvarte med praksis og "folkemeninga" når det gjaldt kjønn og arv, slik Erickson og Ågren gjør i sine studier, er et av siktemålene med denne undersøkelsen. I hvilken grad kan testamentene hjelpe oss med å belyse hvilke synspunkter folk fra ulike lag hadde til spørsmålet? Først vil jeg vise hvilke synspunkter testatorene som tok stilling til spørsmålet i testamentene, ga uttrykk for. Dernest vil jeg antyde tendenser i materialet forøvrig; hvordan fordelte

¹ t. e *Anna Catharine Petersen (1812)*, pk. 31. Eksempelen er valgt fordi det er ganske representativt for måten testatorene som eksplisitt går inn for likedeling uttrykker seg om spørsmålet på.

² Erickson 1995

³ Ågren 2000

⁴ I 59 av testamentene forekommer det positive utsagn om lik fordeling mellom kjønn, i 12 negative utsagn. I de resterende fire testamentene er utsagnene selvmotsigende. Et eksempel: "til lige Deling imellem mine Arvinger efter Loven" t. e *Johanne Halvorsdatter (1823)*, pk. 36.

⁵ 45 testamenter kan synes lite i forhold til det totale antallet testamenter. Men i denne gruppa faller da gjensidige testamenter (den største gruppa), testamenter oppretta til fordel for én arving (for eksempel ektefelle) og testamenter der

testatorene som ikke tok eksplisitt stilling til spørsmålet mellom arvinger av ulikt kjønn? Finnes det eksempler på testatorer som har gått lenger enn likedeling og bevisst har fordelt spesielt til kvinner? Kan vi spore en endring i tid hos testatorene opp mot Stortingets vedtak i 1854?

Problemer knytta til å bruke testamentene som kilde til synet på lik arv

Erickson og Ågren fokuserer i sine studier i hovedsak på økonomiske overføringer ved testamente *fra foreldre til barn*. Gjennom å se på dette fenomenet, har de belyst videre perspektiver omkring forholdene mellom kjønn og økonomi. Vi må regne med at spørsmålet om lik arv mellom sønner og døtre var det som i størst grad engasjerte i arvelovsdebatten opp mot 1854,⁶ og det er også dette forholdet som kan synes mest interessant å belyse. Da det norske regelverket grovt sett bare tilkjente barnløse testasjonsrett i denne perioden, er vi imidlertid henvist til å se på testamenter oppretta av barnløse.⁷ Selv om det er de barnløses holdninger som dermed kommer til uttrykk, kan disse kildene likevel antyde holdninger til spørsmålet om likearv, og videre, om kjønn og eiendom, i samtida generelt. Prinsippet om ulik arv mellom kjønnene gjaldt jo også i alle slektsforhold.

I tillegg må det igjen understrekes hvor uvanlig det var å opprette testamente. Men da det finnes svært få kilder som kan belyse holdninger til arv og kjønn, er testamentene verdifulle som eksempler på hvordan folk som i større grad var fristilt fra det alminnelige lovverket, kunne velge å forholde seg til dette spørsmålet. At testatorene i dette materialet var barnløse, kan kanskje også være en fordel i forhold til å belyse spørsmålet. For det første kan vi regne med at de valgte fra en potensielt bredere krets av arvinger, mannlige og kvinnelige, enn det foreldre ville ha gjort, og dermed er det spesielt interessant å forsøke å forklare årsakene til at noen arvinger ble foretrukket framfor andre. For det andre kan man tenke seg at de barnløse testatorene ville gi uttrykk for mer generelle oppfatninger omkring spørsmålet fordi de i mindre grad var påvirket av emosjonelle bånd til arvingene enn det

arvingene ikke er beslekta på like fot, bort. I kun fire tilfeller her har jeg tatt med fordeling av annet enn lodder og penger, tre tilfeller der verdien ser ut til å ha vært lik, men der de har fått ulik type arv.

⁶ At dette spørsmålet blir satt i en særstilling i forhold til den generelle regelen, er noe vi ser både i at det første lovforslaget om lik arv som ble framsatt i 1815, kun gjaldt foreldre-barn, og i at regjeringen i sitt lovforslag i 1851 gikk inn for lik arv i oppadstigende linjer og i sidelinjer, men fortsatt ulik arverett i nedadstigende linje (foreldre-barn), slik som i Danmark. S. F. 1851, 5. del, ltr. U, regjeringens endelige lovforslag, s. 206-214. I Justiskomiteens innstilling fra 1854, argumenterer flertallet for at den kongelige proposjonen fra 1851 også samtykker i riktigheten av prinsippet om lik arv, selv om det "udelukket det i den rigtignok allerviktigste Arveangangsclassen, nemlig Livsarvingernes." S. F. 1854, 2. del, Indstill. O. No 15, s. 38. Se også Sørdsdal 1980 og Fløystad 1990 om lovarbeidet.

⁷ Rettere sagt, folk uten *ektefødte* barn. Det finnes nemlig eksempler på testamenter oppretta av foreldre til uektefødte barn, som jeg vil komme tilbake til.

foreldre ville ha vært i forholdet til sine barn. Erickson tar opp denne problemstillinga og drøfter ”the two concepts of women”, den tilsynelatende motsetningen mellom ideologien om kvinners underordning og den større faktiske likeverdigheten som følge av sønner, fedre og ektemenns tillit og gode vilje, som i praksis ga seg utslag blant annet i likedelinga av arv.⁸

Det er imidlertid for lett vint å hevde at forholdet testator hadde til arvingen alltid var kaldere og mer prega av egennytte fordi relasjonen ikke var foreldre-barnrelasjonen. I mange tilfeller var arvingene stebarn eller andre som var oppvokst hos testator. At forholdet har vært som om testator var den kjødelige faren eller mora, blir ofte nettopp framheva. Barnløse kunne for eksempel knytte seg sterkt til sine brorsbarn og søstersbarn. Også båndene til søsken og andre kunne være sterke. I tilfeller med slike nære bånd, kan det ha føltes vanskelig å forfordle noen av barna, selv om man generelt ville ha hevda prinsippet om at menn hadde krav på mer arv enn kvinner. Fra Arverettskomiteen som i 1845 ble nedsatt for å utrede spørsmålet, ble det da også påpekt at kjærlighet mellom beslektede ikke måles etter kjønn,⁹ selv om det ble framheva at det fantes samfunnshensyn som var viktigere å ta stilling til; nemlig hvem som i størst grad hadde behov for arv og hvem som i størst grad kunne gjøre den ”frugtbringende til Fordeel for sig selv og Andre”.¹⁰ At kjærlighet skulle ha noe med størrelsen på arvelodden å gjøre, synes å forutsette et i det minste ambivalent forhold til normen om dobbel lodd til mannlige arvinger.

Det er også andre vanskeligheter ved å bruke testamentene som kilde til spørsmålet om likearv som må belyses. Et forhold er at testamentene som normative tekster ikke kan si noe om hva som faktisk ble utfallet. Testamentene sier heller ikke noe om hva som har skjedd *før* testamentet ble oppretta eller utenom testamentet. Eiendom kan ha blitt fordelt til arvinger av testator tidligere, uten at det blir nevnt i testamentet. At en testator disponerte dobbel lodd til den mannlige arvingen i testamentet, kan skyldes at hun allerede hadde gitt en gave til den kvinnelige arvingen, framfor å være et uttrykk for en spesifikk holdning til spørsmålet. Winberg peker på vanskelighetene ved å danne et klart bilde av de økonomiske overføringene ved generasjonsskiftene, spesielt fordi sedvanene ved arv ofte avvek fra

⁸ Erickson 1995, s. 234.

⁹ Om relasjonen foreldre-barn het det for eksempel: ”Forældre i Almindelighed omfatte alle deres Børn uden Hensyn til Kjønn med lige Kjærlighed, og ikke ønske, at der for Sønnernes Skyld skal skee Døttrene nogen Uret” S. F. 1851, 5. del, nr. U, punkt V, s. 36.

¹⁰ S.F.1851, 5. del, nr. U, pkt. V, s. 37.

lovverkets bestemmelser.¹¹ Vi veit ikke mye om tillemping av lovbestemmelsene om arv; det er ikke gjort store, systematiske undersøkelser av faktisk fordeling av arv mellom kvinner og menn i Norge.

Jeg har forsøkt å belyse spørsmålet om holdninger til likearv på to ulike måter, for det første gjennom å se på hva testatorene faktisk erklærte i testamentene om spørsmålet og for det andre gjennom å se på de oppsatte fordelingene i testamentene, i tilfellene der flere arvinger har en like nær relasjon til testator.¹² Dette sistnevnte momentet utelukker en god del testamenter, først og fremst alle testamentene der det bare finnes en arving, og i tillegg alle testamentene der det er flere arvinger, men disse har hatt ulik tilknytning til testator og til hverandre. Det er ofte vanskelig å avgjøre om testator har bestreba seg på å dele likt mellom arvingene i betydningen *lik verdi*. Amy L. Erickson fant at testatorene i hennes undersøkelse ofte sørget for at barna fikk like stor andel, men at jentene ofte fikk arven i form av løsøre, mens guttene ofte fikk den i form av jordeiendom.¹³ En mulighet jeg kunne ha brukt for å få bedre oversikt over dette, var å undersøke skiftene, men det har jeg ikke kunnet prioritere av kapasitetsmessige årsaker. Derfor har jeg i hovedsak konsentrert meg om testamentene der det disponeres over lodder eller pengesummer, men jeg vil også behandle noen tilfeller der jeg antar det dreier seg om like verdier, men i ulik form.

En norsk fars testamente

At det bare var folk uten livsarvinger som fikk godkjent testamente til fordel for sine slektninger eller sitt nettverk, er ikke helt korrekt. I to tilfeller fikk fedre til uektefødte barn godkjent sine testamenter.¹⁴ I to tilfeller fikk bestemødre godkjenning, de hadde henholdsvis uektefødt sønnesønn og dattersønn.¹⁵ I hvert av disse tilfellene var testamentene oppretta til fordel for barna. Etter lovverket hadde barn eller barnebarn født utenfor ekteskap, full arverett etter morsslekt. Dette ble påpekt overfor Peter Bodesen og Anne Maria Kierness da de ble nekta konfirmasjon på et gjensidig testamente, fordi det ville vært å frata hennes to

¹¹ Winberg 1981, spesielt s. 281-286.

¹² Det vil i praksis si testamenter til flere søsken, stebarn, fosterbarn, barn av søsken og barneflokker i slekt og nettverk forøvrig.

¹³ Erickson 1995, s. 61-78.

¹⁴ I dette avsnittet vil jeg presentere testamentet etter Johan F. Biermann nærmere. Det andre tilfellet er t. e *Ambrosius Gregersen Egeberg (1811)*, pk. 31.

¹⁵ I t. e *Høker Peder Hansens enke Marie Nielsdatter (1849)*, pk. 48, disponerer testator til fordel for sin ni år gamle sønnesønn Anton, som var hennes eneste gjenlevende slektning. Randi Hansen testamenterte til fordel for sin uektefødte dattersønn Sophus, som også var eneste gjenlevende slektning, t. e *Randi Hansen (1846)*, pk. 46.

uektefødte døtre arverett.¹⁶ Uektefødte barn hadde også arverett etter far, såfremt det var lyst i kull og kjønn, men bare til halv lodd hvis det fantes ektefødte barn.¹⁷ Den ene av fedrene som testamenterte, ga opplysninger om kullysning. Som personer med livsarvinger skulle disse testatorene i henhold til regelverket ikke ha fått godkjent disposisjoner ved testamenter som ikke var til ideelle formål. I tre av testamentene ser det ikke ut til å ha vært andre slektninger. Godkjenningene ble antagelig enten gitt fordi barna ikke var kullyst, eller fordi det ikke gikk ut over andre arvingers rettigheter, og bare styrka barnas posisjon.

En kombinasjon av styrking av de uektefødte barnas rettigheter og disposisjoner til fordel for ideelle formål, var antagelig årsaken til at det siste testamentet av disse fire, testamentet etter Johan F. Biermann, ble godkjent, til tross for at det fantes flere arvinger.¹⁸ Han er den eneste i materialet som fordeler mellom flere egne barn, og ser ut til å ha gått inn for likedeling mellom dem. Den velstående Christianiaborgeren hadde to sønner og ei datter, som alle var født utenfor ekteskap, men tinglyst i kull og kjønn.¹⁹ Den eldste sønnen, Carl Henrik, ble tilgodesett med 6000 speciedaler. Evald Elliot, hans andre sønn, fikk en landeiendom, "Gjedemyren" med alle bygninger og alt løsøre. Dattera hans, Karen Marie, som var gift med en gårdbruker, ble tilgodesett med Voldsløkka under Bjølsen gård, samt 2000 speciedaler. Uten at jeg kjenner landeiendommenes verdi, så ser ut til at Johan forsøkte å fordele likt og rettferdig mellom sine barn, uten at han eksplisitt erklærte i testamentet at dette var hans ønske. Johan passer imidlertid også inn i vår andre kategori av testatorer som likedeler, altså dem som eksplisitt erklærte at delinga skulle foregå uten hensyn til kjønn, fordi han eksplisitt erklærte at hans øvrige arvinger i nærmeste arvegangsklasse skulle dele 2000 speciedaler mellom seg "uden Hensyn til Grad eller Kjønn".²⁰ Dette sannsynliggjør også at han heller ikke mellom sine barn forfordelte på bakgrunn av kjønn.²¹

¹⁶ t. e *Borger Peter Bodesen (1815)*, pk. 32. Dette tilfellet ble også omtalt i kapittel 1.

¹⁷ Jfr. Christian Vs Norske Lov: Femte Bog. 2. Cap, 71. Art og 73. Art. I Sverige hadde uekte barn heller ikke arverett etter sin mor eller mors slekt. I Danmark og Norge kunne altså uektefødte barn arve sin far ved kullysning. Dette gjaldt ikke barn unnfanga ved hor eller blodskam, jfr. Christian Vs Norske Lov: Femte Bog. 2. Cap, 72. Art. Også etter 1854-lovgivninga hadde uektefødte barn som var kullyst arverett etter faren og farsslekt, men bare halvt lodd hvis det fantes ektefødte barn. Collett, P. J: *Forelæsninger over Familieretten efter den norske lovgivning*, Christiania 1885, s. 314, og I. H. Deuntzer: *Den nordiske Familie-og Arverett*, i Aschehoug, Berg og Krieger (red): *Nordisk Retsencyklopædi*, København 1880, s. 98, bind II (Privatretten).

¹⁸ t. e *Johan Fredrich Biermann i favour af hans tre Børn (1838)*, pk. 42.

¹⁹ t. e *Johan Fredrich Biermann i favour af hans tre Børn (1838)*, pk. 42. Jeg har valgt å normalisere sønnenes navn.

²⁰ t. e *Johan Fredrich Biermann i favour af hans tre Børn (1838)*, pk. 42.

²¹ Den fjerde hovedarvingen i testamentet var forøvrig Anne Hansdatter, som hadde vært husholderske for ham i 30 år og var mor til hans to yngste barn, Evald Elliot og Karen Marie. Hun fikk disponeringsrett over gården hans ved Sagene for sin livstid, en annen gård som ble benytta som skole, noen løkker og alt løsøre. t. e *Johan Fredrich Biermann i favour af hans tre Børn (1838)*, pk. 42.

”Folkemeningen” som argument i arvedebatten

Spørsmålet om lik arv ble gjenstand for en langvarig og konfliktfylt debatt på Stortinget og i pressen, fra forslaget for første gang kom opp i 1815 og til loven ble vedtatt i 1854. Et av argumentene som er interessant å behandle i denne sammenhengen, er argumentet om ”folkemeningen”. Både motstanderne og tilhengerne på Stortinget forsøkte å legge ekstra tyngde bak eget standpunkt ved å påberope at folkets mening var i samsvar med deres egen. Stortingsmennene argumenterte ved å vise til erfaringer fra sine hjemdistrikter, men det de trakk fram var det som var i overensstemmelse med deres eget syn, skriver Fløystad: Flere fortalte at folk der de kom fra var for lik arv, mens den fremste motstanderen, embetsmannen Anton Martin Schweigaard, tvilte på at dette var noe generelt krav blant folk flest. En representant fortalte at ”om der i hans Egn end var Enkelte, som vilde have lige Arveret, saa var der Mange, som ikke vilde have den.”²²

Schweigaard kunne hente støtte i *Den norske Rigstidende*, som mente at det ikke var alminnelig misnøye med regelen om ulik arv.²³ *Morgenbladet*, som var tilhenger av lik arverett, syntes imidlertid å vite at det råda misnøye med den gjeldende loven; ”Altfor længe har Kvindekjønnen hos os sukket under den ulige Deling af Det, der skulde arves efter dem, der være saavel Datterens som Sønnens Forældre, af Det, hvortil det ene Barn har en ligesaa sterk, en ligesaa velbegrunnet Ret som det andet.”²⁴

I Justiskomiteens innstilling i 1854, forsøkte komiteen også å si noe om hva som var den alminnelige mening. Flertallet i komiteen, som gikk inn for lik arverett, mente det var vanskelig å si noe om dette, men hadde ikke ”erfaret, at der hersker nogensomhelst Uvillie mod den lige Arveret, men snarere troe, at den af de Fleste billiges”.²⁵ Mindretallet mente at den foreslåtte testasjonsretten for foreldre var nok, og at testamentet raskt ville komme hyppig i bruk, ”forudsat, at Folkestemningen er saameget for den lige Arveret, som Nogle paastaae, men hvorom Minoriteten [i komiteen] troer, at det er vanskelig nu paa Forhaand at kunne danne sig nogen sikker Forestilling”.²⁶ Med en prøveperiode med utvida testasjonsrett, ”vilde man paa eengang vinde Erfaring for, hvor utbredt Stemningen blandt Forældre maatte være for Ligheden”.²⁷ Tanken var at en slik prøveperiode eventuelt kunne avløses av en fast

²² Fløystad 1990, s. 552.

²³ Sørdsal 1980, s. 38. Se forøvrig samme for en redegjørelse omkring noe av avisdebatten, s. 37-40.

²⁴ *Morgenbladet* nr. 72/1851, s. 2, gjengitt i Sørdsal 1980, s. 39.

²⁵ SF 1854, 2. del, Indstill. O No.15, s. 40.

²⁶ SF 1854, 2. del, Indstill. O No 15, s. 41.

²⁷ SF 1854, 2.del, Indstill O. No. 15, s. 41.

lovregel om lik arv seinere. En slik argumentasjon for å bruke testamentene som rettesnor for folkemeninga, finner vi forøvrig både i Danmark og i Sverige. I Danmark, hvor ulikheten mellom kjønn i første arvegangsklasse ble beholdt ved innføring av ny arvelov i 1845, ble det en slik prøveordning med utvida testasjonsrett, fram til innføring av lik arv i 1857.

Justisministeren hevdet da at prøveperioden hadde vist at foreldre generelt ønsket likedeling.²⁸ I den svenske arvedebatten omlag på samme tid ble en påstått økning i bruken av testamenter for å utjevne forskjellene mellom kjønn brukt i argumentasjonen – foreldrene hadde allerede vist gjennom bruken av testamenter at de ønsket lik arv, ble det hevdet.²⁹

Vi kan anta at lovforslagene ble debattert av folk flest. De juridiske formularbøkene store utbredelse viser at folk var interessert og hadde en del kunnskap om juridiske forhold. Testamentene viser også at det fantes kunnskap om hvordan arverettsreglene var utforma og at folk kunne handle individuelt ut fra dette rammeverket, nettopp fordi de kjente rammene. At dette skulle være et tema folk interesserte seg for, synes derfor å være sannsynlig. S. N. Oftedahl, som hadde arbeidet som sorenskriverfullmektig på tre ulike steder i landet, fortalte at han hadde deltatt i mange samtaler om lik arverett og at hans inntrykk var forøvrig at de fleste ønsket lik arverett og fant den mest rettferdig. Han kunne ikke komme på en eneste person som hadde uttalt seg imot at lik arverett ble ny lov.³⁰ En annen tilhenger, Tormod Knudsen, hevdet at den alminnelige mening på hans kanter av landet var at lik arverett var det mest naturlige.³¹ Knudsen var fra Kviteseid og stortingsrepresentant for Bratsberg amt.³²

Gårdbrukeren Dieseth, en representant fra Hedmark, underbygde også argumentet ved å påstå at folk flere steder allerede hadde begynt å innføre lik arverett, og ”man havde befundet sig vel derved”.³³ Juristene Hallager, Collett og Lasson i arvelovskomiteen så også ut til å forutsette at slik lik fordeling forekom. De hevdet at den gjeldende loven førte til at ”Forældre [ofte] hemmeligen tilsmugle deres Døttre rørlige Eiendomme, for saaledes at erstatte dem den mindre Arvepart, eller at de i levende Live dele deres Formue lige mellem Børnene”.³⁴

Det kan også tenkes at foreldre la muntlige føringer på arveoppgjøret etter sin død eller

²⁸ Dübeck 2003, s. 314. Dübeck bemerker at lik arverett da allerede forlengst var innført i de fleste europeiske stater.

²⁹ Ågren 2000, s. 207.

³⁰ S. N. Oftedahl i *Morgenbladet* nr. 84-1853, s. 2, gjengitt i Sørstad 1980, s. 8.

³¹ St. Eft. 1836-54, forh. 1854, s. 301.

³² Bull, Krogvig og Gran (red) 1923-1983, bind 7, s. 489.

³³ St. Eft. 1836-1854, 4. bind, forh. for 1854, s. 300.

³⁴ S.F. 1851, 5. del, U, pkt. V, s. 35.

at søsken ble enige om dette. Slike praksiser er det vanskelig å kartlegge, men fra gammelt av kjenner vi uttrykket *brorgild*, brukt om søstre som fikk lik arv som sine brødre.³⁵ Stein Tveite viser til at det gjennom skiftene kommer fram minst 14 tilfeller fra Vennesla der søstre ble gjort brorgilde, noe som utgjorde flertallet av skiftene der det var myndige sønner og ugifte døtre.³⁶ Tveite hevder at dette store antallet slike avtaler er noe særskilt for Vennesla, som han ser som uttrykk for en spesielt egalitær holdning i denne bygda. Arvesedvane fra andre områder av landet er imidlertid ikke undersøkt. Utsagnet til gårdbrukeren Dieseth fra Hedmark kan være en indikasjon på at dette kunne være en praksis som fantes også andre steder. Vi har altså på den ene sida motstanderen Schweigaard, som tvilte på at det var noe folkekrav om lik arv, og på den andre sida utsagn om at folk syntes at loven var så urettferdig at de hadde begynt å ordne seg i opposisjon til lovverket. Noen av bonderepresentantene støtta seg altså på at folkemeninga var på deres side i sin argumentasjon for lik arv.

At spørsmålet om lik arverett var omstridt i Stortinget er på det rene. Men det er vanskeligere å danne seg et inntrykk av hvordan stemninga var i opinionen mens saken ble behandla. Tilhengeren Walstad gikk imot et forslag om å hente inn formannskapenes mening i 1851, noe han begrunna i at ”Sagen var almindelig drøftet og bekjendt, og dersom der var nogen almindelig Opinion mod Loven [dvs. innføringa av den], vilde denne vistnok have ladet sig høre”.³⁷ Utsagnet gir ikke et inntrykk av en oppheta debatt utenfor Stortinget, men på den annen side var Walstad mer opptatt av å hindre en fortsatt trenering av saken og å underbygge folkets enighet om lik arv, enn å skildre klimaet i debatten.

Arvelovkommisjonen hadde i alle fall en formening om at saken burde interessere. Den foreslo at lovutkastet med motivene vedlagt skulle mangfoldiggjøres og trykkes, slik at det kunne bli tilgjengelig for andre enn bare stortingsmedlemmer. ”Et Antal af 500 à 600 Exemplarer vilde formeentlig være et tilstrækkelig Oplag, hvoraf den Deel, der ikke oversendes Embedsmænd eller Storthingsmænd, kunde overlades til Boghandlingen for en billig Priis.”³⁸ Sørdsdal har imidlertid inntrykk av at saken kun i mindre grad påkalte interesse,

³⁵ Såkalte ”brorgildavtaler” er ikke undersøkt i særlig grad. Sandvik viser til et tilfelle fra Ryfylke i 1636. Sandvik 2002, s. 205.

³⁶ Tveite 1986, s. 89-90.

³⁷ St.eft.1836-1854, 3. bind, forh 1851, s. 638.

³⁸ S. F. 1851, 5. del, ltr. U, s. 2.

noe hun mener skyldes at de fleste var fornøyd med utviklinga i saken.³⁹ Jeg vil anta at inntrykket av stillhet vel snarere kan skyldes det sparsomme kildegrunnlaget vi har. En lovendring i arvespørsmålet ville angå en svært stor andel av landets familier, og det er derfor sannsynlig at mange hadde meninger om dette. I sin innstilling fra 1851 kaller justiskomiteen da også adgang til lik arv ”et Tidens Krav”.⁴⁰ Hilde Sandvik har foreslått at den relative stillheten omkring spørsmålet i Norge, sammenligna med Sverige, kan ha kommet av at det pågående, langvarige arbeidet med et sivillovbokutkast, la lokk over debatten.⁴¹

Å bruke testamentene som kilde kan derfor være nyttig for å forsøke å danne et mer helhetlig bilde av opinionens mening. Det er imidlertid bare i ett tilfelle jeg har funnet at en testator uttalte seg direkte om den da pågående debatten om endring av arveloven. I 1853 oppretta Alida Christiane Broch fra Marienlyst et testamente som i utgangspunktet var til fordel for ektemannen, kopist Poul Risen Broch.⁴² Men etter hans død, var hennes vilje at arven skulle gå til hans to barn, Thomasine Henriette Pauline og Thorvald Ingolf, som han hadde fått i ekteskapet med hennes avdøde søster. Alida erklærte i denne sammenhengen at arven skulle deles ”saaledes, at Sønnen, uanseet Lovgivningens nuværende eller tilkommende Bestemmelser tilfalder dobbelt saa stor Lod som Datteren.”⁴³ Dette testamentet ble oppretta mens debatten om arveloven var på sitt mest intense. I 1851 hadde regjeringen forsøkt å legge fram et forslag som innebar lik arv, men ikke til livsarvinger, i samsvar med lovendringen i Danmark. Justiskomiteen og Stortinget vedtok imidlertid lik arv også til livsarvinger, og på anmodning fra regjeringen nekta Kongen sanksjon.⁴⁴ At bare en testator har kommentert denne debatten så direkte, er kanskje overraskende, men om testamentene på mange måter er rike kilder, ble de ikke oppfatta som det rette forum for å komme med lengre utlegninger om politiske spørsmål.

³⁹ Sørdsdal 1980, s. 40.

⁴⁰ S.F.1851, 8. del, B4, s. 349-352.

⁴¹ Foredrag av Hilde Sandvik om arbeidet med sivillov i Norge og Sverige, mandagsseminar på 300/NHA, UiO, 13.2.2006. På Eidsvoll i 1814 ble det vedtatt å utarbeide en sivillovbok for Norge, og dr. juris Claus Winter Hjelm (1797-1871) fikk oppdraget i 1827. Utkastet til sivillovbok ble stansa av Stortinget i 1844, dels fordi tanken var forelda, dels fordi forslaget ble ansett som for radikalt. Om Hjelm og utkastet til sivillovbok, se Sandvik 2002, s. 217-220.

⁴² t. e *Madam Alida Christiane Broch (1853)*, pk. 19.

⁴³ Samme sted.

⁴⁴ S. F. 1854, 4. del, No. 4, s. 9-17, se også Fløystad 1990, s. 539-540

”Dog med Forskiel af Kiøn”⁴⁵ – kvinner skal arve halvparten av menn

Mer indirekte tok derimot flere testatorer standpunkt til spørsmålet om kvinner og arv, ved å understreke at arven etter dem skulle deles likt, uten hensyn til kjønn, eller at det nettopp skulle legges vekt på kjønn når arven skal fordeles. Ut fra regelverket, arva alle personer nevnt i et testamente, like mye hvis ikke annet ble nevnt. En påpekning om at det skulle tas hensyn til kjønn, var altså nødvendig dersom man ønska at arven skulle fordeles slik som ved intestatarv, dersom man ikke da valgte å foreta en nøyaktig fordeling av verdiene i testamentet.⁴⁶ Denne regelen sto nevnt i formularbøker og juridiske håndbøker beregna på allmennheten.⁴⁷ Den allmenne juridiske kunnskapen ser ut til å ha vært god, og vi kan anta at personer som gikk til det uvanlige skritt å opprette et testamente undersøkte regelverket. Likevel må det tas forbehold om at testatorer kan ha misforstått eller ikke ha kjent til reglene omkring fordeling mellom arvinger av ulikt kjønn etter testamente.

I 12 testamenter blir det eksplisitt understreka at det skal tas hensyn til kjønnsforskjellen. Her henvises det til lovens regler. Blikkenslager Johan Christian Schöne fra Christiania testamenterte alt til broren, men hvis broren døde først, skulle hans barn arve ”etter Lovens Orden”.⁴⁸ Else Johannesdatter fra Lier testamenterte til fordel for hennes manns søster- og brorsbarn. Denne arven skulle fordeles i henhold til ”Lovens Arvegangsorden”.⁴⁹ Hans Hansen fra Gjerdrum hadde en stesønn, Christopher Amundsen, og to stedøtre, Anne Marthe og Christine Amundsdøtre, til hvem han i 1825 erklærte at han ønska å testamentere all sin eiendom, som i stor grad besto av fordringer på mellom 400 og 500 speciedaler. Disse verdiene, erklærte han, ”blive at dele mellem bemeldte mine Stedbørn saaledes, som om den var Arv efter deres Forældre”.⁵⁰ Altså fikk stesønnen Christopher broderlodd, mens Anne Marthe og Christine fikk søsterlodd, slik de ville fått hvis de hadde vært intestatarvinger etter Hans. I dette tilfellet er det mulig at Hans først og fremst ønska å understreke at de skulle arve ham med samme rett som om han hadde vært deres biologiske far. Imidlertid tyder alt på at arvegangsreglene ved intestatarv var godt kjent.

⁴⁵ t. e *Christian Michelsen (1815)*, pk. 32.

⁴⁶ Jfr. Christian Vs Norske Lov: Femte Bog. 4. Cap. 13. Art. ”[...]og det ikke klarligen i Gavebrevet formældis, hvorledis det imellem dennem skal delis, da bør det at læggis i Loder, og en hver bekomme lige meget, enten det er Mand, eller Qvinde.”

⁴⁷ Regelen i Christian V. NL. 5-4-13 er referert og forklart blant annet i O. H. Rolfsens populære formularbok. Rolfsen 1839, s. 122-123, også i Rolfsen 1841, s. 67.

⁴⁸ t. e *Johan Christian Schöne (1814)*, pk. 32.

⁴⁹ t. e *Overtollbetient Ole M. Bergs avdøde hustru Else Johannesdatter (1844)*, pk. 45.

⁵⁰ t. e *Hans Hansen (1825)*, pk. 37.

Andre testatorer henviste ikke direkte til lovens arvegangsbestemmelser, men understreka bare at det skulle tas hensyn til kjønn i fordelinga. I disse tilfellene etterlates det således ingen tvil om hva som har vært testators vilje - det er ikke en usikkerhetsfaktor ved at lovverket kan ha vært misforstått. Gullik Olsen Ruud erklærte i sitt testamente fra 1846 at han hadde flyttet inn til sin halvsøster, enka Maren Halvorsen, som skulle arve alt etter ham. Døde hun før ham, skulle barna arve i hennes sted, ”Sønn dobbelt mod Datter”.⁵¹ Gårdmann Ole Larsen Aas fra Eidsvoll var den eneste i materialet som to ganger i sitt testamente understreka at kjønn skulle ha betydning for deling av arven, både ved å henvise til lovverket og ved å henvise mer allment til kjønnsforskjellen. Han etterlot i 1827 blant annet en del av arven til sin avdøde søster Maris barn og barnebarn ”i den orden og paa den maade som Loven bestemmer for Intestadt-Arvinger”, og en del til en avdød søstersønns barn som skulle deles ”med tilbørigt hensyn paa Kjønnsforskjælden.”⁵²

Hvem var disse testatorene? Sju av dem kom fra bystrøk (Christiania, Drøbak og Drammen), fem fra landdistriktene. Testamentene deres ble belagt med fullt eller moderat gebyr, bare ett av dem gratis, testamentet etter Berthe Olsdatter som bodde på en husmannsplass i Nes og som ønska at hennes to stebarn, Christen og Anne skulle arve henne, ”Enhver sin Andeel efter Loven”.⁵³ Det kan ikke sies å være noen tendens i materialet med hensyn til hvilke geografiske og sosioøkonomiske grupper som fastslo at kjønnsforskjellen skulle ha betydning. 12 testatorer er uansett et altfor knapt antall til at det er mulig å si noe håndfast om ulike grupper av befolkningens holdninger til arveretten. Var dette uttrykk for avveininger testatorene tok ut fra personlige egenskaper hos arvingene eller var det knytta til et prinsipp? Det ser ut til å være mest aktuelt å tolke disse henvisningene til lovverk eller mer allment til kjønnsforskjell, som uttrykk for et prinsipp, idet flere av disse testatorene holdt fast på å at delinga skulle foregå etter lovens bokstav, selv ved nære relasjonelle bånd til arvingen. I husmannskona Berthe Olsdatters eksempel, handlet det om hennes stebarn, slik vi også så det i Alida Christiane Brochs tilfelle – og at det var et prinsipp for henne, understrekes jo ved at hun slo fast at dette skulle gjelde uavhengig av om nye lovregler kom eller ikke.⁵⁴

⁵¹ t. e *Gullik Olsen Ruud (1846)*, pk. 46.

⁵² t. e *Ole Larsen Aas (1827)*, pk. 38.

⁵³ t. e *Berthe Olsdatter (1833)*, pk. 40.

⁵⁴ t. e *Madam Alida Christiane Broch (1853)*, pk. 19.

Andre av disse testatorene testamenterte tildels store beløp til kvinnelige arvinger, slik som Christian Hertel. Han testamenterte 1000 speciedaler forlods til sin søster, jomfru Christine Marie Hertel, som eneste navngitte arving. Resten av arven skulle imidlertid deles i henhold til lovverket mellom søsknene hans.⁵⁵ Ole Aas, som understreka at kjønnsforskjellen skulle ha betydning, ser likevel ut til å ha hatt tro på at kvinner kunne bestyre eiendom egenrådlig. Han testamenterte gården Aas til kona Gunhild og ei søsterdatterdatter fikk aleine en fjerdepart av det han etterlot seg.⁵⁶ At en del av testatorene stilte seg på linje med det som hadde vært gjeldende lovverk i lang tid, er ikke så overraskende. Det som bør påpekes, er at de var såpass få.

”Til lige Deeling, uden Forskiold til Kiøn”⁵⁷

I 59 testamenter slås det fast, med til sammen 84 kommentarer, at arven skal fordeles likt uten hensyn til kjønn, noe jeg vil betegne som et stort antall. Dette fordi det må tas med i betraktning at disse kommentarene av naturlige grunner ikke finnes i den store andelen testamenter oppretta gjensidig mellom ektefolk eller i testamenter der det er enearvinger. I flere testamenter blir det understreka flere ganger at arven skal deles likt. Likedelinga framstår ofte som et prinsipielt standpunkt, særlig der spesifiseringa gjelder ikke-navngitte arvinger, slik som fødte og ufødte i slektninger og kjentfolks barneflokker.

I en del av tilfellene gjelder denne anmerkninga navngitte arvinger. Lensmann Johnsen i Sørumsdal testamenterte 3000 speciedaler til sin søster Mathilde, og resten til sine tre stebarn Hans, Sigvard og Anne Caroline Wennevold, og understreka at disse tre skulle dele likt.⁵⁸ Gulbrand Mathiasen Asper og Anne Knudsdatter fra Ullensaker, et ektepar som nærmet seg 70 år, hadde etter Annes søstersønns død tatt seg av hans tre små barn.⁵⁹ I testamentet understreka Gulbrand at ”Den kierlighed og godhed ieg og min kone havde for deres afdøde Forældre, hværken ikke i mindre Grad for de smaa og gienlævende”, og de ønska derfor å testamentere alt de eide til disse, to gutter og ei jente, etter den lengstlevendes død, ”og det i ligedeling imelem dem alle tre”.⁶⁰ Tilfeller der fosterforeldre slår fast at de ønsker likedeling i sin barneflokk er spesielt interessante, fordi det kan trekkes paralleller og sammenligninger

⁵⁵ t. e *Christian Hertel (1823)*, pk. 36.

⁵⁶ t. e *Ole Larsen Aas (1827)*, pk. 38.

⁵⁷ t. e *Anna Catharine Petersen (1812)*, pk. 31.

⁵⁸ t. e *Lensmann Johnsen i Sørumsdal i favør af Mathilde Johnsen med flere (1847)*, pk. 47.

⁵⁹ t. e *Gulbrand Mathiasen Asper og Anne Knudsdatter (1823)*, pk. 36.

⁶⁰ Samme sted.

i forhold til foreldre generelt. Foreldre hadde ikke mulighet til å foreta testamentariske disposisjoner, og steforeldre er derfor det nærmeste vi kan komme et forsøk på å kartlegge hvilke fordelinger av eiendom som ble sett på som riktige og rettferdige i forhold til en barneflokk. Disposisjoner til barn av søsken kan også til en viss grad gi indikasjoner på hva foreldre ville ha prioritert hvis de hadde denne juridiske muligheten, særlig der testatorene synes å ha hatt nære relasjoner til sine søskens barn. I flere tilfeller ble barna helt eller delvis oppfostra av foreldrenes barnløse søsken.

I de foregående eksemplene så vi at det ble delt likt i søskenflokker med bare ei jente. Ågren fant at testamenter sjelden ble brukt for å nøytralisere arvebestemmelsene, og viser til at det i de tilfellene det skjedde, ofte ble begrunna med at det var en eneste datter.⁶¹ I materialet jeg har undersøkt, finnes det flere eksempler på likedeling også der det er flere personer av begge kjønn. I 1846 erklærte således Inger Torgersdatter fra Gjerdrum at hennes del av boet skulle deles i like deler til hennes søskens barn; fire av dem var menn og seks av dem kvinner.⁶² I tillegg ble likedeling i stor grad vektlagt i tilfeller med sekundærarvinger, der arvingenes kjønn var av mindre viktighet eller ukjent.

Det er interessant hvordan likedeling framstår som et *prinsipp* som eksplisitt uttrykkes i disse testamentene. Erickson framhever hvordan arv også ble tilgodesett ufødte barn og at dette da gir støtte til hennes argumentasjon for at likedeling mellom søsken, uavhengig av kjønn, var et foretrukket prinsipp hos mange testatorer.⁶³ Likeså finnes det i mitt undersøkte kildemateriale flere eksempler på at fødte og ufødte barneflokker av testatorenes arvinger blir tilgodesett på like fot og at dette blir særlig understreka i testamentet. Ernst og Frederike Rohde fordelte sin betraktelige formue ved testamente i 1822, der de understreka som et prinsipp at hvis en eller flere av deres arvinger var døde, ”tilkommer den Afdødes Arvepart dennes efterladte Arvinger, hvorved bestandigen iagttages, at Qvindesperson tager med Mandsperson ikke halv men ligestor Lod”.⁶⁴ Enke Anna Catharine Petersen fra Christiania understreka hele fire ganger i sitt testamente fra 1812 at arven skulle gå ”til lige Deeling uden Forskiel til Kiøn”, til barna av en stesønn, og barna av en bror og ei søster.⁶⁵ En av

⁶¹ Ågren 2000, s. 208.

⁶² t. e *Ægtefolkene Lars Jensen Sørum og Inger Torgersdatter (1846)*, pk. 46.

⁶³ Erickson 1995, s. 73.

⁶⁴ t. e *Ernst Rohde og hustru Frederike Rohde (1822)*, pk. 35.

⁶⁵ t. e *Enke Anna Catharine Petersen (1812)*, pk. 31

understrekingene gjaldt da i tilfelle en av hennes primærarvinger døde før henne. Bøndene Syprian Tarvaldsen og Ingeborg Abelone Jacobsdatter fra Høland testamenterte i 1826 gården til Syprians brorsønn, men løsøret ønska de at skulle fordeles likt mellom søsterbarn og brorsbarn på begge sider ”uden hensyn til hvad kiøn de ere af”.⁶⁶ Også politikeren, jusprofessoren og samfunnsdebattanten Henrik Steenbuch fordelte sine etterlatenskaper likt mellom en bror og tre søstre, og understreka at arvinger i deres sted arva ”lige uden Hensyn til Kjønn”.⁶⁷

Det var altså mange testatorer som understreka at det skulle deles likt mellom kvinnelige og mannlige slektninger, noe som støtter argumentasjonen for at det også der det ikke er eksplisitt nevnt, kan ligge bevisste strategier om ”rettferdig” fordeling bak. Understrekinga finnes både i tilfeller der det gjelder fordelinga mellom et lite antall navngitte arvinger og der det gjelder fordelinga mellom ikke-navngitte arvinger, også ufødte. Likedelinga framstår som et prinsipp, og er også språklig sett ofte utforma slik. Et siste interessant moment er at denne understrekinga så ofte blir *gjentatt* i testamentene, blant annet blir det i to testamenter understreka hele 5 ganger.⁶⁸ Disse gjentakelsene styrker inntrykket av viktigheten for testatorene.

Tendenser i materialet for øvrig – testatorer som ikke eksplisitt tar stilling til spørsmålet

Blant testatorene som ikke eksplisitt tar stilling til spørsmålet, men som disponerer eiendeler mellom likt beslektede arvinger, er det også en klar tendens til likedeling. Dette gjelder både mellom arvinger av samme kjønn og av ulikt kjønn. Der det er delt ulikt mellom arvingene, ser dette bare sjelden ut til å korrespondere med kjønnsulikhet. Selv i tilfeller der det er brukt begreper som ”broderlodd” og ”søsterlodd” korresponderer ikke dette konsekvent med kjønn.⁶⁹ Jeg har faktisk bare funnet et tilfelle der det klart går fram at den mannlige arvingen får dobbelt i forhold til testators likebeslektede kvinnelige arving, og da uten at begrepet ”broderlodd” eller dobbel lodd er nevnt. I det svært knappe testamentet etter gårdeier

⁶⁶ t. e *Ægtefolkene Syprian Tarvaldsen og Ingeborg Abelone Jacobsdatter (1826)*, pk. 37

⁶⁷ t. e *Jusprofessor Henrik Steenbuch (1839)*, pk. 43. Henrik Lauritz Nicolai Steenbuch (1774-1839) har ikke blitt regna som en nytenkende jurist, men han var aktiv og radikal i samfunnsdebatten, blant annet som en støttespiller til Hjeltn. Bull, Krogvig og Gran(red) 1923-1983, bind 14, s. 442-444. Se for øvrig fotnote 41.

⁶⁸ I t. e *Hans Halvorsen (1813)*, pk. 31, og t. e *Madam Gunild sal. Winther (1843)*, pk. 45, begge fra Christiania.

⁶⁹ Eksempler på dette finnes blant annet i t. e *Holm Hansen Ubberud (1841)*, pk. 44, og t. e *Enkefru Charlotte Amalia sal. Bull (1844)*, pk. 45. Her brukes begrepene søsterlodd og broderlodd kun som betegnelser på størrelsen på lodden og korresponderer ikke alltid med arvingenes kjønn – menn får søsterlodd og kvinner broderlodd.

Gulbrand Ellefsen og hustru Anne Erichsdatter fra Christiania, ble det disponert midler til Gulbrands brorsbarn. Brordattera Elen Marie ble tildelt 100 speciedaler, halvparten av sin bror Claus.⁷⁰ Det må tas høyde for at andre forhold enn kjønnsforskjellen kan ha vært avgjørende for denne avgjørelsen, uten at dette kommer fram gjennom testamentet. Det finnes noen få andre eksempler på at mannlige arvinger har fått mer enn kvinnelige, men ikke i form av dobbel lodd.

Det eneste andre eksempelet blant disse testamentene på bruk av dobbel lodd i fordeling mellom søsken, finnes i Christiania Augusta Barnholdts testamente fra 1816, men her var det søstera Bollette som ble tildelt dobbel lodd mot sin bror Lars, hun skulle ha 166 2/3 riksdaler mens han skulle ha 83 1/3.⁷¹ Her ble det imidlertid forøvrig også tildelt 83 1/3 til Lars' datter Christiane, og ei brordatter av testator, Pauline, ble utvalgt som "universalarving", hun hadde bodd hos testatoren hele livet. Andre hensyn enn kjønn ser altså ut til å ha vært de utslagsgivende.⁷²

I det store og det hele ser tendensen i disse testamentene ut til å sammenfalle med tendensen blant de testatorene som eksplisitt tok stilling til spørsmålet. I hovedsak ønska ikke testatorene å dele ulikt mellom arvinger av ulikt kjønn. Ved siden av Johan F. Biermanns testamente omhandla tidligere i kapittelet, der det er delt mellom egne barn, gjaldt dette i tilfeller der det ble delt mellom stebarn, fosterbarn, testators søsken, barn av søsken, barnebarn av søsken og i andre tilfeller der det ble disponert til fordel for en søskenflokk, uten at testator er i slekt eller der slektsforbindelsen er uklar. Kristine Hansdatter fra Heiaas i Enebakk, som fordelte arv mellom seks barneflokker på gårder og husmannsplasser i bygda og i nabobygda, benevnte alle arvingene ved navn og plassering i søskenflokken, men ga alle en like stor sum, uavhengig av kjønn.⁷³

Arvelovens regel om at kvinner bare arva halvparten av det like nært beslekta mann

⁷⁰ t. e *Gulbrand Ellefsen og Anne Eriksdatter (1838)*, pk. 42.

⁷¹ t. e *(Christiana) Augusta og Pauline Bornholdt (1816)*, pk. 33, høyeste gebyr. Tross benevninga i regnskapsoversikten, ser ikke dette ut til å være tenkt som noe gjensidig testamente. Bollette skal forøvrig også ha ei kiste med lås (som står på gangen) og få dele sengetøyet og ganglærne med "universalarvingen" Pauline. Kvinnene i Christianas nettverk må altså sies å bli favorisert framfor broren Lars.

⁷² Testamentet etter Christiana Bornholdt kan sies å være et "avtaletestamente", dvs. at testamentets implikasjon er at Pauline som universalarving skal ta seg av Christiana til hennes død; en forståelse av testamentet jeg i kapittel 6 argumenterer for at var utbredt. Det er på mange måter typisk at det er en (yngre) kvinnelig universalarving.

⁷³ t. e *Knud Knudsen og Christine Hansdatter (1851)*, pk. 21. Det var et unntak fra denne like fordelinga – den tredje eldste dattera av Hans Arnesen Boruds sju barn, fikk 50 speciedaler mot søskenes 20, uten at noe i testamentet kan forklare dette. Testamentet var i utgangspunktet gjensidig og oppretta året de gifta seg (1837), men Kristine hadde mange punkter hun skreiv på rett før sin død (1850), som Knut ratifiserte.

gjorde, gjaldt for alle slektskapsforhold, men på grunn av *representasjonsprinsippet*⁷⁴ kunne ei sønnedatter arve det dobbelte av en dattersønn. Hvis en mann døde, og etterlot seg en sønn og ei datter, skulle sønnen etter loven arve dobbelt så mye som dattera. Hvis sønnen var død, men hadde etterlatt seg ei datter, skulle denne dattera etter sin farfar arve det samme som faren hennes hadde gjort hvis han hadde vært i live. Arvelaterens datter ville derimot arve en søsterlodd, som hvis hun var død og bare hadde hatt én sønn, ville overta hennes lodd. Ved slik representasjonsarv kunne ei sønnedatter arve like mye som seks dattersønner som var brødre. Det samme ville etter loven gjelde for brordatter i forhold til søstersønn av arvelater. Testatorene ser heller ikke ut til å ha differensiert i slike tilfeller. For eksempel ga Nicolai Nicolaisen Berner den samme summen, 100 speciedaler, til sin brorsønn som til sin søsterdatter, som begge bodde hos ham,⁷⁵ mens David Bredes brordatter Ingeborg og søsterdatter Dorthe, skulle dele arven etter ham likt mellom seg.⁷⁶ Den klare tendensen til likedeling hos testatorene finnes i alle slektskapsforhold.

Generelt om fordeling mellom arvinger av ulikt kjønn i testamentene

Vi har sett hvordan testator stort sett likedelte mellom arvinger av ulikt kjønn, som var like nært beslekta testator. I tillegg har vi sett, blant annet i eksempelet med Kristine Hansdatter, at testatorer også generelt likedelte i søskenflokker. Likedeling i søskenflokker ser ut til å ha blitt vektlagt, uavhengig av om søsknene var av ulikt kjønn. Ellef Johnsen og Marte Tostensdatter fra Kroer disponerte i hovedsak til fordel for sin fosterdatter og ga fem speciedaler til fattigkassa i Kroer, men ønska i tillegg å gi penger til et søskenpar i Spydeberg prestegjeld.⁷⁷ Her er det uklart om eller hvordan disse var beslekta, men Jacob og Maria skulle i alle fall begge få 60 speciedaler.

I mange testamenter er det fordelt mellom arvinger som ikke ser ut til å ha vært i slekt med hverandre, eller i slekt med testator, og i alle fall ikke like nært beslekta. Fordelinga mellom disse arvingene kan naturligvis være ulik, og det kan være mange grunner til det. Noen mulige årsaker til at testatorene valgte å fordele ulikt mellom arvingene vil jeg komme tilbake til. Generelt ser det ut til at kvinner ikke ble forfordelt av testatorene. Noen av de mer filantropisk anlagte testatorene, med mange arvinger, fordelte også like store summer til

⁷⁴ Egne barn arva *in capita*, det vil si at de arva etter antall (etter antall "hoder"), øvrige arvinger *in stirpes*; den som trådte i en avdød persons sted, fikk delen denne personen ville hatt hvis hun/han levde (representasjon).

⁷⁵ t. e Nicolai Nicolaisen Berner (1818), pk. 34

⁷⁶ t. e David Brede (1814), pk. 32.

kvinner som til menn. Ole Evensen fra Christiania hadde 21 arvinger i sitt testamente fra 1811, bare sju av dem ser ut til å ha vært slektninger.⁷⁸ I de fleste postene ga han 100 riksdaler, og det uavhengig av kjønn. Den største andelen av hans arvinger var imidlertid unge piker. For eksempel var 14 år gamle Anna Dorothea Sørensdatter Wang blant arvingene som ble tildelt 100 riksdaler.⁷⁹ Et likhetstrekk ved mange av testatorene som disponerte over store summer og også til veldedige formål, var at de i stor grad tilgodeså ugifte kvinner. Ole Evensen er et tidlig eksempel, men utover i perioden var det flere som testamenterte store summer kun til kvinnelige arvinger eller oppretta legater. Begrunnelsen var at de kvinnelige arvingene hadde størst behov for midlene.

Hvem var testatorene som gikk inn for likedeling?

Blant testatorene som eksplisitt gikk inn for likedeling mellom arvingene av ulikt kjønn, var det en overvekt av byfolk. I debatten var det imidlertid bonderepresentantene som hevdet prinsippet om lik arv, og østlandsbøndene var særlig anførerne.⁸⁰ Det må tas med i betraktning at andelen testamenter fra Christiania, var noe høyere enn fra Akershus amt forøvrig.

Ser vi på sosiale og økonomiske forhold, var det flest av de bedrestilte testatorene som gikk inn for likedeling. Det vil si de som oppretta testamenter det måtte betales moderat, eller oftest, fullt gebyr for. Szende og Eliassen, som har undersøkt eiendomsoverføring i norske testamenter fra 1600- og 1700-tallet, viser også til eksempler på likedeling i de øvre sosiale sjikt i byene.⁸¹ Årsaken til dette kan være at de bedrestilte testatorene kunne tilgodese et større sosialt nettverk i sine testamenter. Disse testatorene kunne fordele mellom flere arvinger, for eksempel mellom flere barn av søsken, og derfor måtte de i flere tilfeller ta stilling til spørsmålet om kjønn og fordeling av arv. Det er ikke grunnlag for å anta at fattige testatorer skulle ha noen mindre tiltro til kvinnelige arvinger enn testatorer fra andre sosiale sjikt. Kvinner var i flertall blant arvingene totalt sett, også i testamenter oppretta av testatorer fra lavere sosiale sjikt. Fattige testatorer hadde imidlertid mindre å fordele, og valgte derfor å fordele midlene på færre arvinger, ofte bare en enkelt arving. For fattige testatorer hadde

⁷⁷ t. e *Ellef Johnsen og Marthe Tostensdatter Toverud* (1838), pk. 42.

⁷⁸ t. e *Borger Ole Evensen* (1811), pk. 31.

⁷⁹ t. e *Borger Ole Evensen* (1811), pk. 31. Anna Dorothea var datter av kjøpmann og baker Søren Wang og kona Beata, og hun var 4 år i 1801. www.digitalarkivet.no, 1801-telling for 0301 Christiania, person nr. 6013.

⁸⁰ Fløystad 1990, s. 537-557, spesielt s. 548-551.

⁸¹ Szende og Eliassen 2005, s. 153.

testamentet oftest en annen funksjon enn for de bedrestilte. Det var et virkemiddel i strategier for å trygge den eldre generasjonen mer enn et middel for å fordele til den yngre generasjonen. Dette er på linje med det Ågren fant å være testamentets funksjon.⁸²

Tross overvekten av likedeling blant bedrestilte testatorer, var det også testatorer fra lavere sosiale sjikt som bestreba seg på å dele eiendelene nøyaktig mellom slektninger av ulikt kjønn, i overensstemmelse med det de anså som mest rettferdig. Ugifte Ole Jørgensen Rognstad fra Hurdal regna opp fire arvinger i sitt testamente: to halvbrødre, ei halvsøster og ei brordatter, som han ønska å dele likt mellom. Den ene halvbroren, Jack, og halvsøstra Mari skulle ha åtte speciedaler hver.⁸³ Den andre halvbroren, John, fikk ei sølvbeslått pipe, verdt fire speciedaler og fire speciedaler i kontanter, mens hans lille brordatter Carina skulle få et skatoll og fire speciedaler. Ole bestreba seg her tydelig på å få til at disse arvingene skulle få av lik verdi.

Fordeling til fordel for "Agtværdige uforsørgede ugifte Fruentimmere"⁸⁴

En annen forklaring på at testatorer fra bedrestilte sosiale sjikt i byene var i overvekt blant dem som ønska å fordele likt mellom arvinger, uavhengig av kjønn, kan være en økt borgelig bekymring for spesielt de ugifte kvinnes stilling. En slik bekymring viser seg i testamentene ikke bare gjennom uttrykk for prinsipp om likedeling, men også gjennom videre forsøk på å forbedre kvinners økonomiske stilling.

Et av de viktigste argumentene for innføringa av "kvinneparagrafene" i håndverk- og handelslovene var at varig ugifte kvinner skulle gis mulighet til å forsørge seg selv. At det eksisterte et forsørgelsesproblem blant kvinner var anerkjent i samtida.⁸⁵ I tillegg til bekymringa for offentlige utlegg til forsørgelse av ugifte kvinner, var embetsmenn og borgere bekymra for sine døtres framtid, og en slik bekymring blant embetseliten kan ha vært en drivkraft i mye av reformarbeidet i perioden.⁸⁶ Et flertall av embetsmannsfamiliene hadde relativt trang økonomi.⁸⁷ Som vi har sett, førte ikke denne bekymringa til at embetsmennene ga sin støtte til lik arv, men bekymringa ga seg andre utslag. Det ble oppretta 13 legater for kvinner i Christiania mellom 1769-1850, de fleste til ugifte eller enker av embets- eller

⁸² Ågren 2000.

⁸³ t. e *Ole Jørgensen Rognstad* (1832), pk. 39.

⁸⁴ Sitat henta fra t. e *Jomfru Karen Hagerup* (1831), pk. 39.

⁸⁵ Hagemann, Gro: "Kvindens relative fattigdom under det bestaaende system." Kjønn og forsørgelse i Kristiania på 1800-tallet", i Sawyer, Birgit og Anita Göransson (red): *Manliga strukturer och kvinnliga strategier*, Göteborg 1987, s. 144.

⁸⁶ Hagemann 1999, s. 192-195.

borgerstand.⁸⁸ Blant annet oppretta tidligere borgermester i Christiania, Nicolay Osterhaus og hans hustru Margarethe, et legat i 1822 for ”sædelige, alderende og trængende Enker eller ugifte Døttre af Embedsmænd eller Borgere i Christiania”.⁸⁹ Osterhaus hadde søkt om handelsbevilling for sine tre fosterdøtre i 1809, og den ene av disse, jomfru Juliane Christine Osterhaus, fordelte seinere i sitt testamente blant annet til ei av søstrene og ei kjøpmannsdatter.⁹⁰ Bakgrunnen for at Juliane valgte å opprette testamente var ”Af Hensyn til dem af mine Slægtninge, som jeg anseer meget trængende til Understøttelse, og for at træffe en saavidt muligt billig Fordeling af mine Efterladenskaber”.⁹¹ Det var kvinnene i hennes nettverk hun anså som de trengende, i tillegg til to barneflokker, der pengene skulle fordeles uavhengig av kjønn.

I den siste delen av perioden var det flere testatorer som hadde denne problematikken i tankene. Kjøpmannen Simon Simonsen, ga 2000 speciedaler til et legat som skulle utbetale renter til fire verdige, trengende piker, enker ”eller Huusarme Familier af Borgerclassen hersteds”.⁹² I testamentet forøvrig var han nøye med å understreke at disposisjonene skulle være ”lige uden Hensyn til Kjønn”.⁹³ Generalauditør Stenersen ønska at hans kapital skulle ”deles allene mellem samtlige mine Sødskende i lovlig Ægteskab fødte, og levende ugifte Pigebørn, som efter Formodning da dertil meest trængende [testators understrekning]”.⁹⁴ Også kvinnelige testatorer var av den oppfatning at kvinner hadde størst behov for arv. Marthe sal. Olsen disponerte 500 speciedaler til fordel for ”min sal. Mands Søsterbørn af Qvindekjønnen”.⁹⁵ Karen sal. Bjørnskov sørger for sin avdøde sønns forlovede og sin søster, og når disse døde, skulle arven delen ”mellem samtlige de levende Døttre af mine Søstre og Brødre”.⁹⁶

Embetsdattera Karen Bolette Hagerup var selv ugift og hadde bevilling til å være myndig under kurator. Hun valgte å bruke testamentet til å opprette et legat, fordi formuen

⁸⁷ Keilhau i Mordt 1993, s. 38.

⁸⁸ Mordt 1993, s. 38. Legatene finnes i Nicolaysen 1858-1894.

⁸⁹ t. e *Justisraad Nicolai Diderich Osterhaus og hustru Margrethe fød Schultz (1832)*, pk. 39. Testamentet finnes også i Nicolaysen 1858-1894, bind 2, s. 424-428.

⁹⁰ t. e *Jomfru Juliane Christine Osterhaus (1848)*, pk. 47.

⁹¹ t. e *Jomfru Juliane Christine Osterhaus (1848)*, pk. 47. Billig = rimelig, rettfærdig.

⁹² t. e *Kjøpmann Simon Simonsen (1848)*, pk. 47. Også i Nicolaysen 1858-1894, bind 3, s. 217-218.

⁹³ Tre ganger understreker han at delinga skal være lik uavhengig av kjønn. t. e *Kjøpmann Simon Simonsen (1848)*, pk. 47.

⁹⁴ I en annen post understreka han også at barn av hans søsken skulle gå like i arv: ”I ethvert Tilfælde, hvor der, [...] opstaaer Spørgsmaal om nogen Slags Arvetagelse[...] skulde de, uden Hensyn til Kjønn, eller til den egentlige Arvetager, de maatte repræsentere, gaae i liige Arv, og saaledes tildeles liige Lodder [testators understrekninger]”. t. e *Generalauditeaur Stenersen (1853)*, pk. 19.

⁹⁵ t. e *Madame Marthe Sal: Olsen (1839)*, pk. 43.

⁹⁶ t. e *Madame Karen Bjørnskov, fød Berg (1848)*, pk. 47.

hennes ellers ville bli spredt og være lite til nytte for den enkelte arving.⁹⁷ I legatet inngikk årlige renter til sine avdøde søstres døtre ”forsaavidt disse maatte være ugifte eller Enker”.⁹⁸ Legatet gjaldt også deres døtre igjen ”forsaavidt disse ere over 30 Aar og leve uforsørgede, enten i ugift eller Enkestand”.⁹⁹ Legatet kunne seinere utvides til å gå utenfor familien, helt eller delvis til ”fremmede agtværdige uforsørgede ugifte Fruentimmer eller Enker”.¹⁰⁰

Testatorene overfor som oppretta slike legater var alle fra Christiania. Legatene målbar en bekymring som fantes i de høyere sjikt i Christiania, en tankegang som nok ble vanligere mot midten av århundret. Men et ønske om at arven skulle gå til dem som trengte det mest, kunne også gi seg utslag i strategisk bruk av testamente til beste for kvinnelige slektninger i bygdemiljøet. Blant annet valgte den ugifte gårdbrukeren Ole Berg fra Nes i 1815 å disponere utelukkende til fordel for yngre kvinnelige slektninger, tross at han forøvrig hadde en forholdsvis stor familie, med fire gifte søsken som hadde både sønner og døtre.¹⁰¹ Gården testamenterte han til brordattera Dorthe, noe han begrunna i sin kjærlighet og omsorg for henne som ”i en lang Række af Aar har været hos mig, og forestaaet min Huusholdning til min Fornøielse”.¹⁰² Han påla Dorthe å gi blant annet ei ku og to sauer til hver av hans fem søsterdøtre, og begrunna begunstigelsen med at disse var ”de meest trængende af min Familie”.¹⁰³

Hvilke hensyn kunne ligge bak fordeling av arv?

Når testatorene fordelte arv, tok de altså i liten grad hensyn til ulikheten mellom kjønnenes andel som var nedfelt i lovverket. Kvinnelige arvinger arva like mye som menn i testamentene, og bruk av begreper som broderlodd og søsterlodd korresponderte heller ikke nødvendigvis med arvingens kjønn. Blant testatorer i høyere sosiale sjikt, spesielt fra Christiania, har vi sett eksempler som antyder at bekymring for ”borgerskapets uforsørgede døtre” kunne gi seg utslag i legater oppretta for kvinner. Hvilke andre hensyn kunne innvirke på fordelinga mellom arvingene?

Maren Kirstine Hertel, som i mer enn 30 år hadde oppholdt seg som ugift i landhandler

⁹⁷ t. e *Jomfru Karen Hagerup (1831)*, pk. 39. Også i Nicolaysen 1858-94, bind 2, s. 481-483.

⁹⁸ t. e *Jomfru Karen Hagerup (1831)*, pk. 39.

⁹⁹ t. e *Jomfru Karen Hagerup (1831)*, pk. 39.

¹⁰⁰ t. e *Jomfru Karen Hagerup (1831)*, pk. 39.

¹⁰¹ Opplysningene om Oles familie er henta fra Hexeberg, Thor (red): *Nes på Romerike. Gardshistorie*, bind III, Nes 1964, s. 25 og 46.

¹⁰² t. e *Ole Aslaksen Bergh paa Fenstad (1815)*, pk. 32. I folketellinga fra 1801 er Dorthe oppført som husholderske, 15 år gammel. Ole er person nr. 148, Dorthe person nr. 149. 1801-telling for 0236 Næss, www.digitalarkivet.no.

Berghs hus på Nes, disponerte i 1849 kun til sin avdøde brors fem døtre.¹⁰⁴ Hun eide en panteobligasjon på 240 speciedaler i gården Bjerk, som hun fordelte på fire av brordøtrene slik at hver av dem fikk like stor verdi, 60 speciedaler. Den femte brordattera, Maren Caroline, fikk dobbel lodd i form av løsøre til en anslått verdi av 120 speciedaler. Betingelsen var at hun skulle få oppsatt en gravstein på graven, samt å betale for konfirmasjonen på testamentet. At en av arvingene fikk ansvar for å fungere som testamentsfullbyrder, kunne altså være et hensyn som tilsa dobbel lodd, ved siden av andre typer avtaler og forpliktelser. Amy L. Erickson fant at flertallet av bobestyrerne var enker, et tungt ansvar som ektemennene tiltrodde sine ektefeller.¹⁰⁵ Det ser ikke ut til at det var noe i veien for at ugifte kvinner ble valgt for å fungere som testamentsfullbyrdere i Norge, i alle fall ikke etter at ugifte kvinner hadde fått myndighet på linje med ”mindreårige” i 1845. Med status som ”mindreårig” måtte en ha samtykke av kurator i juridiske og økonomiske saker, men kunne selv ta initiativ til disse. Maren Caroline utførte den juridiske oppgaven med å sende inn søknad på konfirmasjon på testamentet, ved å sende inn søknaden sammen med lensmannen.¹⁰⁶ Ugifte kvinner ser forresten også ut til å ha fungert som vitterlighetsvitner ved opprettelse av testamenter, i alle fall etter 1845.¹⁰⁷

Andre hensyn som tilsa særbehandling, kunne være at en av arvingene hadde fått bekosta utdanning eller annen gave tidligere. Ida Bull drøfter om slik praksis ble fulgt i arveoppgjørene i handelshusene i Trondheim, og peker på at det ble ført regnskap over kostnadene til sønnes utdanning. Døtrene medgift ble i alle fall regna inn i oppgjøret.¹⁰⁸ Arvelovskomiteen hevda at utgifter til sønnes ”Opdragelse”, dvs. utdanning, var et forskudd på arv fra foreldre som bare sjelden ble trukket fra i arveoppgjøret.¹⁰⁹ Jeg har ikke sett at kostnader til utdanning er nevnt som faktor ved disposisjoner i noen av testamentene, men i noen tilfeller er disposisjonene begrunna med at en av arvingene allerede har fått gave eller lån som ikke er tilbakebetalt. Slike hensyn kan da også ligge bak flere disposisjoner uten at dette kommer klart til uttrykk i dokumentene.

¹⁰³ t. e *Ole Aslaksen Bergh paa Fenstad (1815)*, pk. 32.

¹⁰⁴ t. e *Maren Kirstine Hertel (1849)*, pk. 48.

¹⁰⁵ Erickson 1995, s. 156-161.

¹⁰⁶ t. e *Maren Kirstine Hertel (1849)*, pk. 48, testamente og søknad.

¹⁰⁷ For eksempel ved opprettelsen av testamentet til Karen Hoffeldt Brenech. t. e *Karen Hoffeldt Brenech (1854)*, pk. 19. I følge den retthistoriske gjennomgangen i *Nordisk Retsencylopædi*, var det i motsetning til i Danmark, ikke et krav om at vitnene måtte være menn, selv om det var en utbredt misforståelse. Deuntzer 1878-80, s. 107.

¹⁰⁸ Bull 1998, s. 168-169.

¹⁰⁹ S.F.1851, 5. del, U, punkt V, s. 35.

Det er ellers sannsynlig at arvingenes sivilstand og familieforhold kunne spille inn på arvedisposisjonene. Arvinger med mange barn kunne ha et større behov for økonomisk tilskudd. Forståelsen av at ugifte kvinnelige arvinger, særlig av borgerskapet, hadde færre økonomiske muligheter, ser ut til å ha gjort seg gjeldende, noe som også ga seg utslag i opprettelsen av legater for disse. Men testatorer kunne også begunstige ugifte bygdekvinner med begrunnelse i at de var uforsørget. I 1847 disponerte 22 år gamle Gudbjørg Dorthea Amundsdatter Spenningsby fra Nittedal midler hun tidligere hadde arva, aleine til fordel for søsteren si, Oline Bergithe Amundsdatter.¹¹⁰ Gudbjørgs begrunnelse var at hun hadde blitt pleia av søsteren i løpet av et to år langt sjukeleie. Dessuten var de andre arvingene ”alle [...] vel forsørget, medens hun fremdeles er uforsørget.”¹¹¹ Faren og broren var enige i denne disposisjonen. I dette tilfellet ser vi for det første at hensynet til hvilke arvinger som trengte arven mest, kunne ha betydning for fordeling, og i tillegg ser vi en annen årsak til at noen arvinger kunne bli begunstige i større monn enn andre, nemlig at de har bistått testator på sjukeleie eller i alderdommen. I en svensk undersøkelse viser Christer Winberg til eksempler der et av søsknene var sjukelig eller handikappa og derfor ikke kunne ha nytte av arven, da sammen med bestemmelser om at en eller flere arvinger skulle forplikte seg til å ta seg av denne.¹¹² Lignende avveininger kan tenkes å ha ligget bak testatorenes disposisjoner i min undersøkelse. I neste kapittel vil jeg drøfte hvordan testator kunne bruke testamente familiestrategisk for å oppnå pleie og omsorg i alderdommen. Hensynet til egen og andres trygghet og helse ser nemlig ut til å ha vært svært viktig for testatorene når de fordelte arv i testamentene.

Fantes det et alternativt likedelingsideal?

Henvisninga til folkemeninga i stortingsdebatten og at det fantes et begrep for døtre som arva like mye som sønnene, ”brorgild”, indikerer at lovverkets normer for deling av arv ikke var enerådende. Selv om funnene i min undersøkelse ikke gjelder arv til egne barn og testatorene i undersøkelsen utgjør ei liten gruppe, er disse funnene også en indikasjon på at det fantes alternative normer for eiendomsoverføring. Det kan derfor tenkes at likedeling mellom arvinger av ulikt kjønn også forekom gjennom mer uformelle ordninger, noe som i liten grad har satt spor etter seg.

¹¹⁰ t. e *Gubjør Dorthea Amundsdatter Spenningsbye (1847)*, pk. 47. Jeg har valgt å normalisere navnet hennes i teksten.

¹¹¹ t. e *Gubjør Dorthea Amundsdatter Spenningsbye (1847)*, pk. 47.

Når det gjaldt lovverket, var det også bestemmelser i det gamle lovverket som i større grad pekte i retning av vekt på likedeling. Det het for eksempel i Christian Vs Norske Lov at hvis far ga et av barna noe, måtte andre barn godtgjøres.¹¹³ I lovverket er denne bestemmelsen kjønnsnøytral. Regelen om at alle personer nevnt i et testamente, skulle få like stor lodd hvis ikke annet er nevnt, uavhengig av kjønn, antyder også at en slik tankegang fantes nedfelt selv i lovverket.¹¹⁴ Motstanderne av lik arverett brukte denne lovregelen som begrunnelse for å gå inn for lik arv i alle tilfeller, bortsett fra i første arvegangsklasse. De anerkjente at lovverket i noe grad fremma likhet, og gikk inn for likedeling i slike tilfeller. Slik likedeling var ikke like samfunnsskadelig, fordi den ikke i så stor grad ville medvirke til jordutstyking.¹¹⁵

Erickson har pekt på hvordan et mindre helhetlig lovverk kunne gi økte muligheter for at folk kunne manøvrere seg i forhold til bestemmelsene og tildels i opposisjon til dette. I Norge var imidlertid regelverket når det gjaldt eiendomsoverføring, strengt og klart i forhold til andre land. Reglene for hvordan et skifte skulle foregå gjorde at det var vanskelig å fordele også uformelt. Lovgivninga i en del andre land åpna i større grad for private ordninger og lokal tradisjon for eiendomsoverføring, for eksempel gjaldt ofte et annet og friere regelverk for byer. I Sverige gjaldt for eksempel egen arvelovgivning for byene.

Den nye juridiske systematikken fra 1800-tallet kasta på mange måter et grelt lys over tidligere tiders lovgivning med sine tolkninger, spesielt tolkningene av kvinnens stilling og myndighet. Rettsforståelsen til juristene på 1800-tallet sto i sammenheng med deres borgelige bakgrunn og virkelighetsforståelse. I en drøfting av ektefelles arverett i forbindelse med formuesforholdene i ekteskapet, påviser Inger Dübeck endring i denne forståelsen: Formuesfellesskapet, som opprinnelig var en anerkjennelse av arbeidsfellesskapet mellom ektefellene, ble utover 1700-, og særlig 1800-tallet, i økende grad forstått som at ektemannen hadde forsørgelsesplikt overfor kona, og at han hadde fullstendig råderett over fellesboet.¹¹⁶ Slik juridisk forståelse av kvinners rettslige stilling i tidligere tider, passa inn i et borgelig ideal, men det kan ha stått i motsetning til et mer tradisjonelt syn. På Stortinget målbar

¹¹² Winberg 1981, s. 292.

¹¹³ "Fader, mens hand og Moder lever, maa ej give et sit Barn noget. End giver hand et Barn noget, da bør hand at gjøre de andre Børn Fyldist derimod." Christian Vs Norske Lov: Femte Bog. 4 Cap. 5 Art.

¹¹⁴ Christian Vs Norske Lov: Femte Bog. 4 Cap. 13. Art.

¹¹⁵ Stattholder Løvenskjold og statsrådene Vogt, Stang, Riddervold, Erichsen, Sylow og Brettevilles erklæring om hvorfor de ikke kunne støtte forslaget om lik arv, i S. F. 1851, 5. del, U, "Anhang", s. 200-202.

¹¹⁶ Dübeck 2003, s. 288.

embetsmenn og bonderepresentantene ulike oppfatninger og representerte ulike erfaringsbakgrunner, som kom til syne i spørsmål om økonomiske forhold i familien, i spørsmålet om arv og om formuesfellesskapet i ekteskapet.¹¹⁷ Bonderepresentantene ser ut til å ha oppfatta gjeldende rett dit hen at ektefellene eide en like stor andel av boet. I motsetning til dette tok Schweigaard i sin argumentasjon mot lik arverett utgangspunkt i ”det hos os eksisterende fuldkomne Formuesfælleskab mellem Ægtefæller”, som han mente naturlig måtte lede til ulik arverett.¹¹⁸ Døtrenes arv forsvant jo ut av familien og ble ektemannens eiendom. Han hevdet at man da i alminnelighet heller ønsket å etterlate formuen til sin sønn enn til sin svigersønn, som man ikke kunne stole på i like stor grad.

Fløystad kobler bonderepresentantenes særlige iver for å innføre lik arv til en tanke om at både døtre og sønner var medeiere i jordbruket, i egenskap av å være medprodusenter.¹¹⁹ Sogner og Sandvik har hevdet at den sosiale normen i det norske jordbrukssamfunnet tilsa en aktiv og ansvarsfull kvinneverole, i motsetning til underordninga i lovverket og kirkens lære.¹²⁰ Bonderepresentanter sto gjerne i spissen for reformer som gikk i retning av juridisk og økonomisk likebehandling av kjønnene. Sandvik har for eksempel beskrevet hvordan bondeopposisjonens syn, og lokale rettsoppfatninger, avvek fra embetsmennenes syn i spørsmålet om gifte kvinners myndighet.¹²¹ Bøndernes ønsker om likere juridiske og økonomiske forhold for kjønnene, hang da sammen med tradisjonelle oppfatninger, ikke et ønske om kvinneemansipasjon.¹²²

Det er særlig vanskelig å undersøke arvesedvane i Norge på grunn av det strenge og klare regelverket omkring arv og skifte, noe som gjør det vanskeligere å se eiendomsoverføring i sammenheng med synet på familie og kjønn. Det er som nevnt ikke gjennomført systematiske undersøkelser. I min undersøkelse har jeg kartlagt testatorers holdninger – men en undersøkelse av den faktiske fordelinga og arvingenes bruk av arven har ikke blitt gjort.

Undersøkelser fra Sverige har vist at det til dels fantes store regionale forskjeller i

¹¹⁷ Sandvik 2002, s. 217-255.

¹¹⁸ St. Eft. 1836-1854, 3. bind, s. 632.

¹¹⁹ Fløystad 1990, s. 548-551.

¹²⁰ Sogner og Sandvik 1989, s. 434-462.

¹²¹ Sandvik 2002, s. 217-255.

¹²² Fløystad 1990, s. 555.

arvesedvane.¹²³ Christer Winberg har undersøkt sedvane ved arv i Skaraborgs län i Sverige på 1800-tallet.¹²⁴ Gjennom å sammenholde opplysninger fra ulike kilder, forsøkte han blant annet å svare på om arvelovgivningens bestemmelser om ulik arv til sønner og døtre ble fulgt opp i praksis. Winberg fant at i rundt hver fjerde familie med barn av begge kjønn fikk døtrene en mer sjenerøs del av arven enn det lovverket tilsa.¹²⁵ Det var blant annet likedeling hos familiene som eide de største jordeiendommene i området han undersøkte.¹²⁶ I sju eller åtte av familiene i hans undersøkelse ble barna fullstendig likestilt, uavhengig av kjønn. I øvrige tilfeller ble forskjellene helt eller delvis utjevna ved fordelingen av den lengstlevende forelderens død. Winberg viser også til en tvist omkring et testamente, der det heller ikke kom fram noen prinsipielle innvendinger mot lik arverett; testator hadde fordelt like mye jord til ei datter som til en sønn, men tvisten gjaldt spørsmålet om testators helsemessige tilstand.¹²⁷ Winberg antyder at dette skyldes at slike ordninger var akseptert av sedvane.

Winberg hadde imidlertid ikke opplysninger om løsøre, noe han anerkjenner som et problem.¹²⁸ Ericksons undersøkelse viser jo nettopp hvordan forskjellene mellom kvinnelige og mannlige arvinger ble utjevna ved arv av løsøre, og hun framhever at overføring av løsøret ofte urettmessig har blitt oversett.¹²⁹ Løsøret kunne ha stor verdi før masseproduksjonens tid. Men Winberg har lyktes i å kartlegge arvingene etter arvefallet, og han påviser her en klar kjønnsforskjell når det gjaldt å nytte seg av arven: Døtrene som arva jordeiendom solgte i mye større grad enn sønnene sin andel, da til familiemedlemmer og til under markedspris.¹³⁰

I forbindelse med sin behandling av de juridiske følgene av innføringa av lik arv gjennomgikk Kari Sørdsal skifteprotokoller fra Ringerike fra åra 1855-1864. Hun fant ikke et eneste tilfelle der testamente ble benytta i forbindelse med overgangsbestemmelsene,¹³¹ og konkluderer med at folk brukte andre, mer formfrie, disposisjoner for å fordele arven slik de fant det mest riktig.¹³² Som nevnt i kapittel 2, var ikke bare lovverket, men også manglende

¹²³ Ågren 1999, s. 698-700.

¹²⁴ Winberg 1981, s. 278-309.

¹²⁵ Winberg 1981, s. 292-293 og 308-309.

¹²⁶ Winberg 1981, s. 294.

¹²⁷ Winberg 1981, s. 292-293.

¹²⁸ Winberg 1981, s. 291.

¹²⁹ Erickson 1995, s. 64-67.

¹³⁰ Winberg 1981, s. 297

¹³¹ Den nye arveloven trådte først i kraft i 1860. I perioden 1854-1860 gjaldt derfor fremdeles ulik arv, men likhet kunne bestemmes ved testamente. Etter 1860 kunne ulik arv bestemmes ved testamente, til fordel for mannlige livsarvinger eller livsarvinger av mannlig livsarving, født før 1860.

¹³² Sørdsal 1980, s. 42.

tradisjon, en årsak til at det var få som oppretta testamenter. Sørdsdal viser imidlertid til flere tilfeller på at formfrie disposisjoner gikk i retning av lik arv, blant annet ved at den gjenlevende forelderen valgte å dele boet likt mellom barna. Hun trekker spesielt fram et tilfelle fra Lunder i 1859, der en gjenlevende far henviste til den nye arveloven da han bestemte at hans barn skulle dele likt uavhengig av kjønn.¹³³ Sørdsdal tolker farens henvisning til lovverket som en rettferdiggjøring av at han gikk imot det tradisjonelle, men som vi har sett, var likedeling mellom kjønn heller ikke ukjent tidligere.

Det lille vi veit om denne problematikken, har pekt i retning av at likedeling var et ideal fra bondesamfunnet. Vi veit lite om eiendomsoverføring i bymiljø, for eksempel som pensjonsordning, som jeg drøfter nærmere i neste kapittel. Resultatene fra min undersøkelse tyder på at selv om det var bonderepresentanter som målbar ønsket om lik arv, fantes slik praksis også i byene og blant de bedrestilte testatorene. Dels kan dette forklares med at de hadde flere midler å fordele, og i mindre grad hadde behov for å bruke testamentet for å sørge for sin egen alderdom – selv om dette også forekom i høyere sosiale lag. De bedrestilte testatorene hadde større muligheter til å bruke testamente slik de anså som mest rettferdig. Det fantes kunnskap om hvordan arvelovgivning var, og en forståelse av at kvinner hadde en vanskeligere økonomiske situasjon, kunne føre til at testatorene ønska å tilgodese disse på lik linje. Ytterligere fordeling til fordel for kvinner, i form av et økende innslag av legater og disposisjoner, styrker en slik forklaring.

Testatorenes oppmerksomhet på problemstillingen kan også ha økt som følge av lovforslagene om lik arv, debatten omkring utkastet til sivillov og debatten fram mot vedtaket om innføring av lik arv i 1854. Kanskje førte debattene også til en endring i holdninger.

Flere tilfeller av likedeling fram mot arvelovens innføring?

Winberg drøfter også en eventuell sammenheng mellom debatten om kjønn og eiendom og likedeling av arv. Nesten alle tilfellene Winberg fant av likedeling mellom søsken av ulikt kjønn i Skaraborgs län, forekom i perioden mellom 1809 og 1845, året lik arv ble innført i Sverige.¹³⁴ Et tidligere sivillovsforslag som inneholdt et punkt om lik arverett var kjent og ble diskutert i hans undersøkelsesområde. Likevel er det etter Winbergs mening vanskelig å

¹³³ Sørdsdal 1980, s. 43.

¹³⁴ Winberg 1981, s. 292-293.

konkludere med at arveloven bare var en bekreftelse av etablert sedvanerett. Det er vanskelig å slå fast om fenomenet økte fram mot lovendringa og i tilfeller der boet var uskifta før loven trådte i kraft, ble det fordelt etter de gamle bestemmelsene.¹³⁵

Det er likeledes vanskelig å påvise noen klar utviklingslinje hos testatorene i mitt undersøkelsesmateriale fram mot arvelovens endring i 1854. Det ser ikke ut til å være noen endring i andelen testatorer som fordelte likt mellom arvingene uten å kommentere dette noe nærmere. Når det gjelder eksplisitte utsagn, var det, som vi har sett, kun en testator som direkte henviste til arvedebatten i sitt testamente. Det er imidlertid en svak tendens til at stadig flere testatorer eksplisitt uttrykker ønske om likedeling i sine testamenter i siste del av perioden 1810-1854. Disse testamentene fordeler seg ellers ganske jevnt utover perioden, men det siste tiåret er det nesten en fordobling av slike tilfeller, i forhold til de tidligere tiårsperiodene. Av de 59 testamentene der testator eksplisitt går inn for likedeling, er 20 av disse fra perioden 1844-1854, altså de siste ti åra før lovendringa. Når utvalget er såpass lite, er det likevel vanskelig å hevde at dette nødvendigvis har sammenheng med debatten. I flere av disse testamentene fra den siste delen av perioden, forekommer legater og store disposisjoner til fordel for kvinner, noe som likevel kan antyde en økt oppmerksomhet omkring spørsmålet om kvinner og manglende økonomiske muligheter. Dette kan henge sammen med samfunnsdebatten og det generelle lovreformarbeidet i perioden.

Avslutning

Medlemmene i arvelovskomiteen og stortingsrepresentantene var uenige i hva som var folkets mening om arvespørsmålet. Grupperingene mente å vite at folkets mening i stor grad samsvarte med deres egen mening – motstanderne mente at det i alle fall ikke var noe ”folkekrav”, slik det ble framstilt av tilhengerne.

Selv om testatorene i undersøkelsen ikke er representative for hva den såkalte folkemeninga om arverettsspørsmålet var, så gir de i alle fall en indikasjon på at lovverkets norm om dobbel lodd til menn ikke var noe selvsagt. Testatorene valgte oftest å dele likt der det var flere arvinger som var like nært beslekta, uavhengig av kjønn. Flere av dem understreka eksplisitt at kjønnsforskjellen ikke skulle ha betydning. Få testatorer ga uttrykk for at de ønska at fordelinga skulle skje i forhold til normen i det gjeldende lovverket. Det var imidlertid så mange slags hensyn som kunne tas når et testamente ble oppretta, og å

¹³⁵ Winberg 1981, s. 292-293.

forsøke å få til en fordeling som ble ansett som rettferdig, var bare et av dem. I neste kapittel skal vi se nærmere på hvordan testamentet kunne være å anse som en kontrakt. Arvingenes kjønn var imidlertid av betydning også ved slike ordninger.

I den grad temaet om kvinnes arverett har vært behandlet tidligere, har det blitt pekt på ordninger fra det tradisjonelle bondesamfunnet som fremma større grad av likhet mellom kjønnene – ordninga med å gjøre døtre ”brorgilde” for eksempel. Bonderepresentantenes engasjement i saken og holdninger til spørsmålet om kvinners juridiske og økonomiske rettigheter og myndighet i annet lovarbeid, kan også forklare i et tradisjonelt, ansvarlig kvinneideal i bondesamfunnet. I denne undersøkelsen ser vi imidlertid at testatorer fra høyere sosiale sjikt i byene i stor grad fordeler likt mellom arvingene, og til dels også var av den oppfatninga at kvinner var særlig verdige trengende til arv. Det ser ut til at ønsket om likedeling, særlig blant testatorene som eksplisitt tar stilling til dette, både kunne henge sammen med et tradisjonelt kvinneideal fra bondesamfunnet, men også med økt oppmerksomhet omkring kvinnes manglende juridiske og økonomiske muligheter i samfunnet.

6. Kontrakt for de gamle? Avtalestrategi og betydningen av kjønn og eiendom i bygd og by

I dette kapittelet vil jeg undersøke nærmere hvordan testamentet kunne brukes familiestrategisk for å trygge den eldre generasjonen. Forsøkte testatorene å forplikte sine arvinger mot løfte om arv? Kunne arv forplikte som en ”kontrakt”?

I sin artikkel *Contracts for the Old or Gifts for the Young? On the Use of Wills in Early Modern Sweden*, framhever Maria Ågren viktigheten å skille mellom tre ulike typer kontrakter: Den reine salgskontrakten, den reine gaven, og en type kontrakt som faller mellom de andre kategoriene, kontrakten der eiendom blir overført uten at det blir betalt penger for det, men der det skal bli gitt tjenester i retur.¹ Ågren hevder at testamentet ligger nærmest opp til den siste typen kontrakt fordi det ble knytta vilkår til testamentsarv. Hun anser at eiendomsoverføring ved testamente lå nært opptil bondesamfunnets ordninger for eldreomsorg, slik som føderåd. Det er altså misvisende å se testamentsarv som en gave.² Testamenter var i større grad ”Contracts for the Old” enn ”Gifts for the Young”. Kjeld Helland-Hansen ser det også slik, i det han drøfter testamentet i sammenheng med føderådsordninga i Norge:

Testamentet forpliktet til motgave like fullt som enhver annen gave. Testamentet var en gave ikke bare med døden, men også med livet for øyet: Testator skulle underholdes livet ut av testamentarvingen. Dette er kanskje ikke god jus, men slik var det norske bonderettslige synet.³

Helland-Hansen understreker at det ikke er noen motsigelse i det at man knytter vilkår til gaver. Han viser til at det er slik det har vært fra gammelt av: Det finnes ingen ”virkelige” gaver. Alle gaver krever gjengave.⁴ Helland-Hansen ser altså omsorgstjenestene og eiendomsoverføringa som generalisert resiprositet; det var ikke nødvendig at krav om gjenytelser ble uttalt, for denne forståelsen var klar for alle. Funnene fra min undersøkelse antyder også at en slik forståelse var utbredt, noe jeg vil forsøke å vise i dette kapittelet.

Teorien om resiprositet som grunnlag for sosial integrasjon, forbindes med en av sosialantropologiens ”fedre”, Marcel Mauss.⁵ Mauss selv knytta først og fremst gavens

¹ Ågren 2000, s. 199.

² Ågren 2000, s. 199.

³ Helland-Hansen 1997, s. 425.

⁴ Helland-Hansen 1997, s. 424.

⁵ Se Mauss, Marcel: *Gaven. Utneslingens form og årsak i arkaiske samfunn*, Oslo 1995.

betydning i sosial integrasjon til ”primitive” og desentraliserte samfunn uten statsmakt. Teorien har blitt gitt mer allmenn gyldighet av seinere teoretikere, som anerkjenner at resiprositet har en viktig plass også i andre typer samfunn enn de ”primitive”.⁶ Hva gjelder omsorgsoppgaver, kan man si at statsmakten var forholdsvis fraværende i Christiania og Østlandet forøvrig tidlig på 1800-tallet og at desentralisert resiprositet således var en nødvendighet på dette området, til tross for at samfunnet ellers var sentralisert og til dels markedsstyrt. Familie og omsorg lå utenfor ”pengesfæren” og implisitte forventninger forplikta. Særlig interessant er det derfor å se at det tross slike underliggende forventninger for en del virker å ha blitt sett som en nødvendighet å feste vilkårene til arv på papiret. Sier dette mest om testatorene og arvingene eller om en utbredt interesse for lov og rett?⁷ Dette paradokset vil jeg komme tilbake til seinere i kapittelet.

For at testamenter skal kunne ses som ”kontrakter”, kan det synes nødvendig at arvingene har blitt gjort oppmerksom på at de vil bli gjort til arvinger og at det eksisterer et testamente, noe jeg kun i få tilfeller kan påvise at de har visst. Imidlertid vil jeg argumentere for at en slik åpenhet rundt selve dokumentet ikke var en nødvendig forutsetning, nettopp fordi det eksisterte en allmenn forståelse av at det å ta seg av eldre, barnløse folk på en tilfredsstillende måte burde innebære en form for kompensasjon. Denne forståelsen kommer til syne i rettsvesenet, gjennom likheter med andre ordninger som føderådsavtaler og i testamentene.

Ågren fant at egennyttetanken var årsaken til at testatorene i hennes undersøkelse kun i få tilfeller brukte testamentet for å utjevne forskjellene mellom sønner og døtres arv.⁸ Testamentets funksjon var i hovedsak å sikre den eldre generasjon, derfor var det ingen grunn til at testatorene skulle interessere seg for å motvirke forfordeling mellom arvingene på bakgrunn av kjønn. I materialet jeg har gjennomgått, finnes det mange eksempler på testamenter jeg har tolket som ”kontrakter” mer enn som ”gavebrev”, men jeg vil vise på hvilken måte kjønn hadde betydning, også i disse tilfellene der den primære hensikten hos testatorene var å sørge for seg selv.

I kapittelet vil jeg forsøke å klargjøre årsakene til at slike avtaler ble til, omfanget av

⁶ Se f. eks Eriksen, Thomas Hylland: *Små steder- store spørsmål. Innføring i sosialantropologi*, Oslo 1998, s. 231ff om dette temaet.

⁷ Fet framhever at det fantes en utbredt interesse for lov og rett fra gammelt av i det norske bondesamfunnet. Fet 1995, s. 268-270.

⁸ Ågren 2000, s. 207.

slike avtaler, hvordan forhandlinger om pleie foregikk og hvordan kjønn kunne være en faktor ved slike avtaleinngåelser. Jeg vil vise hvordan slike avtaler eksisterte både i Christiania og i distriktene rundt, men at forskjeller i sosialt nettverk og type eiendom førte til at avtalene fikk ulik form.

Barnløse og omsorg i bygd og by

Det nordvesteuropeiske giftermålsmønsteret var karakterisert av høy alder ved inngåelse av første ekteskap, etter en periode i tjeneste. Rundt ti prosent av kvinnene ble varig ugifte. Georg Alter har studert innvirkningen av det nordvesteuropeiske giftermålsmønsteret på den eldre delen av befolkninga. Han anser giftermålsmønsteret både som en løsning og et problem i forhold til eldreomsorg: En stor andel gamle hadde nemlig med dette mønsteret ugifte barn som kunne ta seg av dem. Gifte barn kunne også spille en viktig rolle i eldreomsorgen ved at de gamle kunne velge å flytte inn i deres hushold, men foreldrene valgte helst alternativet med å ha et ugift barn eller flere boende hos seg.⁹ Imidlertid betydde dette også at en stor andel mennesker aldri gifta seg og aldri fikk barn som kunne ta seg av dem. Andelen av befolkninga som aldri gifta seg eller fikk barn, økte i løpet av 1800-tallet, og da spesielt i Christiania, der bare 41 prosent av voksne menn og kvinner var gift i 1835.¹⁰ Hvordan klarte barnløse seg da i dette samfunnet – hvor hovedansvaret for omsorg fremdeles lå på barna?

Amund Hendrichsens testamente kan ses som et uttrykk for utrygghetsfølelsen gamle barnløse folk kunne føle når de ble ramma av sykdom og er likeledes et godt eksempel på avtale om arv som strategi for å trygge seg.¹¹ Amund erklærte i testamentet at ”Forsynet nu har behaget at underkaste mig en haard Sygdom, hvorpaa kand synderligen heraf vil følge min dødelige Afgang, og min kjære hustrue, Berthe Gulbrandsdatter, desverre i flere Aar har fristet samme tunge Skjæbne, og dette endog i saa meget [...] Grad, som hendes Svaghed omfatter baade Sjæls og Legemes Kræfter”.¹² Han ønska å testamentere alt til kona, men trodde ikke hun i sin tilstand var i stand til å styre over boet selv. Amund bekymra seg for

⁹ Alter i Högman 1999, s. 19.

¹⁰ Hagemann 1999, s. 171.

¹¹ t. e *Amund Hendrichsen Semmerud (og hustru Berthe Gulbrandsdatter) (1829)*, pk. 38. Godkjent med moderat gebyr. Berthe sendte inn søknaden, der hun erklærte at ”bland de flere haarde Stød, hvorfor jeg af en ublid Skjæbne jevneligen i mit Liv har været udsat, er jeg endeligen i disse sidste Dage været af det allerhaardeste, i det Døden den 26de i denne Maaned berøvede mig min kjærlige [...] Ægtefælle...”

¹² Samme sted.

hvordan det skulle gå med kona etter hans død: ”[Jeg] tør [ikke] love mig at hun hos Fremmede vil nyde den kjærlige Medfart og Pleje, som baade hun og jeg begge under kraftløs Alderdom og Svagelighed, nu i flere Aar er bleven vist af et Par Ægtefolk i vor Tjeneste.”¹³ Ekteparet Christen Svendsen og Mari Thorersdatter hadde overbevist Amund om sin ærlighet og trofasthet, og de skulle derfor bestyre gården hans, Semmerud, etter hans død, mot å få opphold, mat og klær til seg selv og til deres barn. Helt stolte kanskje ikke Amund på at dette var nok; han disponerte i tillegg 200 speciedaler til ekteparet som de skulle få hvis de var i tjenesten til Berthes død. Som barnløse måtte Amund og Berthe se etter alternativer for å trygge seg når alder og sykdom inntraff, men med gårdsforpaktning å tilby, sto de godt rustet til å knytte til seg en ønska familie.

For distriktene har føderådsordninger og andre lignende ordninger blitt undersøkt, men det finnes lite forskning på de eldres kår i byene. Finn-Einar Eliassen har undersøkt livsvilkår for eldre og inngåelse av kåravtaler i Mandal på slutten av 1700-tallet, der eiendomsoverføringa gjerne omhandla hus framfor gårder.¹⁴ Hvorvidt urbanisering, og det urbane mønsteret blant annet i Christiania med mange ugifte, virka inn på strategier for pleie i alderdommen, må imidlertid sies å være et ubesvart spørsmål. Blant annet er spørsmålet om ordningene fra bygdemiljøet ble overført til Christiania lite undersøkt. Ann-Kristin Högmans svenske studie av eldres livssituasjon i et urbant miljø (Sundsvall), mellom 1830-1930, har imidlertid interessante funn, også når det gjelder ugifte eldres strategier. Hun fant at blant ugifte kvinner og menn født mellom 1755-1770 bodde omlag halvparten av kvinnene med søsken på sine eldre dager, om enn ikke i hele perioden for undersøkelsen.¹⁵ Ellers var det vanlig at eldre ugifte kvinner bodde som tjenestefolk hos arbeidsgivere, men noen av disse endte opp aleine eller på fattighuset, antagelig når de ikke lenger kunne arbeide. Utvalget av ugifte menn i kohorten med fødselsår mellom 1755 og 1770, er svært lav i Högmans studie.

Kildematerialet som ligger til grunn for denne undersøkelsen, inneholder testamenter både fra bymiljø, hovedsaklig i Christiania, og fra bygdene i Akershus amt. Noe fullstendig svar på hvordan gamle, barnløse mennesker ordna seg omsorg i byen kontra på landet, kan naturlig nok ikke gis her, men funnene tyder i alle fall på at et mulig alternativ var å ikke bo aleine, men å flytte sammen med yngre slektninger med familie, eller andre i sitt sosiale

¹³ Samme sted.

¹⁴ Eliassen, Finn-Einar: *Mandals bys historie. Den førindustrielle byen ca. 1500-1850*, Bind I, Mandal 1995, s. 465-473.

¹⁵ Högman 1999, s. 135-136. Funnene hennes er kartlagt på bakgrunn av informasjon fra registre i perioden 1803-1892.

nettverk, som ble gjort til arvinger. Undersøkelsen viser at forsøk på å forplikte arvinger gjennom testamente forekom både blant bønder og byfolk. Imidlertid kom dette til dels til uttrykk på ulikt vis. På landet kunne testamentene fungere som et dokument for føderådsordninger. Tendensen i kildematerialet er at avtaleformen sto sterkest i tilfeller der det var landeiendom involvert, noe som antagelig har sammenheng med at føderådsavtaler var et utbredt fenomen; det har blitt hevdet at føderådsinstitusjonen var i vekst utover 1800-tallet.¹⁶ Generelt er det da også flere testamenter som passer innunder en ”arv som kontrakt”-tankegang fra distriktene enn fra Christiania.¹⁷ For testamentene fra Christiania var en takknemlighetsform mer vanlig, og antagelig var ikke forhandlingene fullført ved testamentets opprettelse. Testamentet fungerte som et kort på hånda for barnløse i en mer kontinuerlig forhandlingsprosess. En slik forhandlingsprosess ble sett på som helt legitim, og den gamles middel for å oppnå tilfredsstillende omsorg, var å kunne true med å flytte videre og ta testamentet med seg, slik vi kan se det presentert i testamenter, søknader om konfirmasjon på testamentene og rettsapparatet.

I *Føderådsordningens historie i Norge*, viser Helland-Hansen til at ordet testament ofte feilaktig har blitt tatt i bruk i føderådsdokumenter, da i betydningen ”fullbyrdelse av gaven først etter døden”.¹⁸ I testamentsutvalget er det seks eksempler på klare avtaler, det vil si testamenter med vilkår for arv og hva arven inneholder, som er underskrevet av to parter. Disse ville imidlertid neppe vært sendt inn til godkjennelse til Revisjonsdepartementet og blitt godkjent av denne instansen hvis de ikke faktisk ble oppfattet som testamenter av testator (eller innsender) og saksbehandler, men det kan tyde på en slik glidende overgang mellom de ulike avtaletypene og oppfatningen av disse. Dette styrker argumentet om at også testamentene uten et så klart ”avtalepreg”, kan tolkes som en form for avtaler. Den alminnelige oppfatningen kan ha vært at et testamente bandt arvingen til testatoren. I eldre norske og svenske lover finnes det eksempler på at barn eller alternative arvinger illegges forsørgelsesplikt, men med kompensasjon i form av arv.¹⁹ Argumentet blir videre underbygd av eksempler på at sjølve testamentet ikke røper noe om en avtale, men at for eksempel

¹⁶ Helland-Hansen 1997.

¹⁷ Det er ti flere tilfeller fra landet enn fra Christiania, 98 mot 88 tilfeller.

¹⁸ Helland-Hansen 1997, s. 424.

¹⁹ Om middelalderlovgivning i Norge, f. eks. Gulatingsloven, se ”Trekk av rettsutviklingen”, Innst. fra arvelovskomiteen 1962, s. 9. For Sverige (Stockholm), Magnus Erikssons bylov, se Odén, Birgitta: ”Planering inför ålderdomen i senmedeltidens Stockholm”, i Sawyer og Göransson (red): *Mannliga strukturer och kvinnliga strategier*, Göteborg 1987, s. 95.

innholdet i søknaden vitner om at en avtale har eksistert eller at avtalen åpenbares gjennom rettssak.²⁰

Kontraktsmessige testamenter

I kapittel 4 presenterte jeg de ulike uttrykkene for forsøk på å forplikte arvinger i testamentene. I hovedsak har jeg valgt å skille mellom de nokså klare avtalene og testamentene som først og fremst uttrykker takknemlighet og forventninger. En del av testamentene må altså sies å uttrykke sterke og svakere forpliktelser mellom testator og arving. Graden av forpliktelse kan synes å variere fra dokumentene der arvingen har underskrevet, til testamentene der det først og fremst takkes for utførte tjenester, men dette er min tolkning; en forpliktelse kan ha føltes sterk uten at dette kommer like sterkt til uttrykk skriftlig. Det testatorene forsøkte å oppnå gjennom å forplikte arvingene, var pleie og omsorg for seg selv eller for andre, å sørge for gårds- og forretningsdrift, å gjøre opp boet og sørge for begravelse eller en kombinasjon av disse.

Testamentene som ligger tettest opp mot rene avtaler, er i hovedsak av fire typer. For det første har vi testamentene som er underskrevet av to parter. For det andre testamenter som er ledsaget av søknader eller lignende dokumenter som bevitner at det har vært en overenskomst mellom testator og arving. Den tredje typen er den vanligste typen, som har form av å være en slags ensidig avtale. Til slutt har vi tilfellene der arvingen ifølge testamentet er spesielt utvalgt for å sørge for testator. Nedenfor vil jeg gjennomgå disse ulike formene som jeg har sett som uttrykk for sterke forpliktelser og omfanget av dem i kildene.

Enighet mellom testator og arving om avtalen

I seks tilfeller er avtaleformen svært klar fordi det er underskrevet av to parter. Et eksempel på dette er enke Anne Marie Larsdatters testamente. Den 24. november 1828 dro notarius publicus Poul Frederik Heltzen til Bærums Jernverk for å motta og skrive ned enken Anne Marie Larsdatters muntlige testamente.²¹ Anne Marie hadde vært gift med tollbetjent Hans Hermansen og bodd i Smalgangen på Grønland, men erklærte

²⁰ ”Guul Hendriksen mod Finansdepartementet paa Statscassen”, N. Rt 1846, s. 281-289. Denne rettsaken, om arven etter Elen Mathea Børresdatter, blir drøfta senere i dette kapittelet.

²¹ t. e *Enken Anne Marie Larsdatter (1830)*, pk. 39.

at da hun nu er 75 Aar gammel og ei har Børn som kan gaae hende tilhaande og ei heller Nærbeslægtedes i Nærheden af Grønland, saa har hun forent sig med sin Søstersøn Børre Christophersen her paa Bærum Jernværk om, at han skal forsyne hende til hendes Dødsdag med Kost, Logie, Klæder og alle andre Fornødenheder, vise hende en venskabelig og god Omgang, kort sagt, sørge for hende i alle væsentelige henseende, som om hun var hans Moder, mod, at han og kone nyde efter hendes Død alt hvad hun efterlader sig [...] dog skal Børre Christophersen, saalænge Comparentinden lever, ei være berettiget til at disponere over hendes Eiendomme, som nu bestaaer i noget Løsøre, og den i hendes forrige Gaard No 82 i Smalgangen staaende Capital, hvilket Alt skal blive staaende urørt indtil Comparentinden dør.²²

Erklæringa ble skrevet ned av Heltzen og undertegna, med påholden penn, av både Anne Marie og Børre, vitnene og Anne Maries verge. I dokumentet står det at både Anne Marie og Børre erklærte at dette var Anne Maries vilje. Her har vi altså en avtale som begge var forlikte om, og denne avtalen ble i all offentlighet satt opp i form av et testamente. Børre måtte sørge for underhold, ganske likt det som kunne være vilkår i en kåravtale, mot å overta hennes (by)eiendom. Først etter tantas død ble han fullstendig eier av eiendommen, men alt mens hun levde fikk han ”bruksretten”, han fikk råderett over rentene av hennes formue.²³ Vi ser altså her eksempel på en avtale som på mange måter ligner på en føderådskontrakt der bruksretten gjelder byeieendom. At Børre ikke fikk fullstendig råderett over leiegården, kan ha fungert som en trygghet for Anne Marie fordi det derfor var i ekteparets interesse å sørge godt for henne. De samme vilkårene gjaldt for Børres kone, hvis Børre døde (kona blir ikke nevnt ved navn i testamentet). Børre skal ta seg av Anne Marie som om hun var hans *mor*, står det i erklæringa.²⁴ Slik gir erklæringa et inntrykk av mer allmenne forventninger og normer; barn skal ta seg av sine foreldre, men barna skal få kompensasjon for dette. En mulig strategi for å få trygghet og omsorg for barnløse eldre var å knytte til seg yngre slektninger eller andre yngre personer. At testamentet fikk denne avtalemessige formen, kan skyldes at Anne Marie følte ekstra behov for sikkerhet fordi Børre ikke var sønnen hennes, men også mellom foreldre og barn kunne det figurere tvil om hvorvidt normen om å ta seg av sin familie var nok.²⁵ Som i Amund Hendrichsens tilfelle ser vi at Anne Marie velger å ”testamentere seg inn” hos et ektepar. At Børres kone ikke blir nevnt med navn i testamentet, bør ikke forlede oss til å tro at hun var uten betydning for at Anne Marie valgte denne løsningen; tendensene i materialet viser at testatorene foretrakk å knytte seg til et ektepar

²² Samme sted.

²³ Samme sted.

²⁴ Samme sted.

²⁵ Ågren fant eksempler på at foreldre ønska å frata egne barn arveretten fordi de ikke stolte på at de ville gi dem god nok omsorg. Ågren 2000, s. 202.

eller en familie. Et "helt" hushold var en ekstra forsikring for testatoren om at dennes behov ville bli dekket, og Børres kones pleie- og omsorgsfunksjon må ikke undervurderes.

Ågren fant i sin undersøkelse flere eksempler på at testamenter uten avtalepreg etter rettsvister viste seg å ha vært forstått som avtale.²⁶ I materialet jeg har gjennomgått, har eksistensen av denne typen avtaler kommet fram gjennom konfirmasjonssøknadene i sju tilfeller uten å ha vært nevnt i selve testamentet. For eksempel testamenterte Ole Pedersen Stubberud alt til brordattera og hennes ektemann, som i søknaden om konfirmasjon, med vitner erklærte at det hadde eksistert en muntlig avtale om at Ole skulle overlate det lille han eide mot å bli forsørget.²⁷ Ole hadde bodd hos dem i atten år og vært svært sjuk de siste seks, så det fantes ikke lenger midler etter ham.²⁸ Som i flertallet av "avtaletestamentene", ser vi at testator har ønsket å inngå en slik avtale med et par. Tilfellene viser at forståelsen av at arven var en forpliktelse kan ha stått sterkt, uavhengig av om dette kom fram av testamentet. Jomfru Johanne Catharine Lobeck fra Strømsø, arving etter jomfru Catharina Elisabeth Sverdrup, understreker *plikten* i sin søknad fra 1811.²⁹ Heller ikke hun fikk noe særlig utbytte av sin innsats.³⁰

Testamentet som ensidig, skriftlig avtale med vilkår for arv og utvalgte arvinger

Den tredje typen "avtale" er den mest vanlige formen; at testamentet har form av en slags ensidig skriftlig avtale. Det er knytta bestemte vilkår til arven som forplikter arvingen. Oppfyller ikke arvingen vilkårene, skal arven i prinsippet nektes henne. Amund Wiegh satte makt bak vilkårene i sitt testamente, ved å få to bekjente fra Drøbak, en kaptein og en tollbetjent, til å påse at arvingen Ole Olsen Bye pleide ham på en anstendig måte i hans "sygelige og sidste Livsdage".³¹ Hvis betingelsene ble brutt, skulle testamentet kjennes ugyldig. I 49 tilfeller er slike vilkår for arv erklært gjennom testamentet, og antagelig var det også her tale om en stilltiende aksept av avtalen fra arvingens side, eller en muntlig erklæring

²⁶ Ågren 2000, s. 217.

²⁷ t. e *Ole Pedersen Stubberud (1843)*, pk. 45. Testamente og søknad.

²⁸ Samme sted. Testamentet ble konfirmert uten gebyr. Brordatteras ektemann skriver i søknaden at "han har været hos mig fra 1824 til 1842. da han ved Døden afgik, og de sidste 6 Aar været meget sygelig som kan bevidnes, og da jeg i bemeldte Tid drog Byrden med ham efter givet Løfte. At det Lidet han havde overdrog han til mig imod at forsørge ham til sin Død."

²⁹ t. e *Catharina Elisabet Sverdrup (1811)*, pk. 31. Søknad og testamente.

³⁰ Samme sted. Johanne Lobeck skriver at arven i hennes høye alder kan "blive mig mere til Byrde end Fordeel naar ieg hendes Levetiid efter Ønske og Pligt skal drage kierlig Omsorg for hendes Nødtørft og Pleye". I testamentet kommer det fram at arven bare består av et lite hus og noe innbo.

³¹ t. e *Oberstløjnant Amund Wiegh (1846)*, pk. 46.

som ikke er nedfelt i noe dokument. I en del av testamentene er det imidlertid referert til at arvingen har avgitt et løfte.³²

I en stor overvekt av tilfellene er avtalene inngått på landet eller gjelder overdragelse av jordeiendom,³³ og testamentene har da også vilkår som knytter dem tett opp til føderådskontrakter. I noen av testamentene blir det nevnt at det i tillegg eksisterer en føderådssavtale, eller testamentet pålegger arvingen å gi føderåd til tredjeperson. Andre typer overenskomster omtales også. I husmannsfolka Jens Bergersen og Marthe Olsdatters testamente heter det for eksempel at søsterdattera Inger i følge ”lovlig Contract” skal ha omsorg for dem.³⁴ I brorparten av tilfellene³⁵ er avtalen knytta mellom testator og et par, slik vi så i det første eksemplet i kapittelet, der Amund Henrichsen ønsket at et ektepar, tjenestefolka Christen Svendsen og Mari Thorersdatter, skulle pleie ham og kona i bytte mot arv. De vanligste betingelsene som kreves oppfylt, er forsørgelse til testators død og pleie, spesielt ved sykdom, og nærmest uten unntak – å besørge begravelsen.

Ved den siste typen kontraktmessige testamenter, har arvingen flytta inn til testatoren og testatoren erklærer at arvingen er utvalgt med tanke på alderdommen. I disse åtte tilfellene ser det ut til at hensikten bak, at arvingen skal hjelpe testator i bytte mot arv, har vært klar både for arving og testator. Enka Dorthe Hendrichsdatter fra en husmannsplass i Ullensaker hadde for eksempel fått sin søsterdatter til å flytte fra tjenesten for å komme og hjelpe henne i alderdommen.³⁶

Mindre klare avtaler: Takknemlighet, belønning og forventninger i testamentene

Fenomener knytta til familie er ofte åpne for ulike tolkninger fordi strategier innad i familien befinner seg i et uklart landskap av forventninger, forpliktelser og ulike interesser. Mens en del av testamentene nokså klart uttrykker at det har eksistert en avtale mellom testator og arving, gir mange testamentene uttrykk for slike uklare forventninger, ved siden av takknemlighet og belønning for forventet eller ikke-forventet innsats. Tilfellene der det åpenbarer seg en avtale gjennom konfirmasjonssøknadene eller rettssak, og den alminnelige

³² F.eks. i t. e *Else Cathrine Taraldsen (1841)*, pk. 44. Alt hun eide, skulle tilfalle stesønnen og hans familie, ”i det haab ieg gjør mig, og det sikkre Løfte han har givet mig, at jeg hos ham indtil min Død skal nyde [...] Opphold, kjærlig Tilsyn og ømme Forhold...”

³³ I 39 av de 49 tilfellene av ”ensidig, skriftlig avtale”.

³⁴ t. e *Jens Bergersen og Marthe Olsdatter, Gromsrud i Urskoug (1825)*, pk. 37. Det er ikke opplyst om Inger er søsterdatter av Jens eller Marthe.

³⁵ I 27 av de 49 tilfellene av ”ensidig, skriftlig avtale”.

³⁶ t. e *Dorthe Hendrichsdatter (1813)*, pk. 31

forståelsen av at å motta arv forplikta til forsørgelse, gjør at også disse testamentene kan tolkes som uttrykk for forsøk på å forplikte arvingen. I 34 tilfeller blir arvingen takka og belønna for å ha utført ”betydelige Tjenester”³⁷ for testator eller testatorens nærmeste, uten at boligsituasjonen blir nevnt. Spesielt i tilfellene fra Christiania gjelder det at arving og testator var ubeslektede, og neppe har bodd sammen – i motsatt fall ville dette antagelig blitt nevnt. Testamentet etter skipperenka Sørine Blom fra Christiania er et godt eksempel på denne typen testamenter. Hun var uten livsarvinger, men ble ”sønlig” hjulpet og understøtta av skipperen Peder Kielsen, antagelig en bekjent av hennes avdøde mann, noe hun belønna ham for i sitt testamente fra 1822.³⁸

I 24 tilfeller får arvingen på lignende måte takk og belønning, men det blir i tillegg opplyst at arvingen har bodd hos testator. Brorparten av disse tilfellene er fra landet. I 18 tilfeller takker testatoren arvingen for tjenester og for bolig i arvingens hus. Her er brorparten fra byene. I flere av disse er partene antagelig ubeslektede, det er ikke opplyst om slektskap.

Tendensen i materialet er altså at arvingen i større grad takkes for utførte tjenester uten at opplysninger om bolig gis eller at testatoren har bodd i arvingens hus i testamentene oppretta i bymiljø. Derimot blir arvingene i større grad belønna for å ha flytta inn til testator og vært til hjelp der, i testamentene fra bygdene. Arven er da ofte også annerledes – i testamentene fra landområdene består den oftere av fast eiendom: gårder, løkker, skog eller annen type arv knytta til jordbruk.³⁹ Sammenholdt med at testamentene med klare vilkår knytta til arv som oftest er knytta til bygdemiljø eller landeiendom, ser det ut til at typen eiendom og påvirkninga fra føderådsavtalene ga andre typer ordninger på landet enn i byene. I føderådsavtalene sto overdragelsen av bruksretten til en gård sentralt, og gården var den sentrale enheten fordi rettighetene i føderådsavtalen fulgte gården uavhengig av eierne. Selv der arven besto av annen type eiendom enn en gård, kan fast eiendom ha påvirket typen ordninger mellom testator og arving. I byene besto arven oftere av løsøre og annen flyttbar eiendom, noe som antagelig gjorde det mer aktuelt for testator å flytte inn til arvingen. At testamentene fra Christiania oftere har en form der arvingen belønnes for utførte tjenester, kan tyde på at testatorene i byene hadde andre typer nettverk eller svakere sosiale nettverk.

³⁷ t. e *Enke Marthe Olsdatter (1813)*, pk. 31. Om søsterdatterdatter Anne Christine Johannesdatter.

³⁸ t. e *Sørine Blom (1822)*, pk. 35.

³⁹ Christopher Sørensen fra Sinsen i Aker testamenterte for eksempel noen husbygninger og korn, potet- og høyavlinger, til sammen av en verdi av 226 speciedaler til enka Kari Guttormsdatter. Husa skulle imidlertid flyttes fra tomte. t. e *Christopher Sørensen (1821)*, pk. 35.

Spesielt kan vi tenke oss at dette gjaldt nyinnflyttede uten slektninger på stedet.

Generelt gjelder det for testamentene fra Christiania at testator og arvinger oftere ser ut til å være ubeslektede. I testamentene blir det som hovedregel redegjort detaljert for forbindelsene selv til fjernere slektninger, og ved siden av brordøtre og søstersønner, blir arvinger gjerne også omtalt som stedattersønner eller halvbrordøtre. Mer upresise omtaler av arvinger som ”i slekta” forekommer også.⁴⁰ Der det ikke er gjort rede for slektstilknytning, dreier det seg sannsynligvis om ubeslektede arvinger. Selv om en bare ser på den typen testamenter som er omtalt i dette kapittelet og opererer med et svært vidt familiebegrep, gjelder det for testamentene fra Christiania at det i brorparten av tilfellene ikke er opplyst om noen form for familietilknytning mellom testator og arving.⁴¹ Hvis de som hjalp til var ubeslektede, følte testatorene kanskje en større plikt til å erstatte dem. Også i tilfellene fra Christiania der testator har bodd hos arvingen, er det ofte ubeslektede arvinger testatoren har bodd hos. Else Andersdatter hadde i mange år levd i kjøpmannen Andreas Andersen og kona Anne Olsdatters hus, og gjennom å testamentere alt hun eide til dem ønska hun å takke dem for ”Møje og Bryderier” og deres ”god Venskabelig og kjerlig Omgang”.⁴² Else Andersdatter erklærte at det ikke hadde ”staaet i min Magt paa Nogen Maade at vederlægge dem”,⁴³ og losji uten betaling nevnes også i andre av disse testamentene, og det etterlates et inntrykk av at det egentlig var meninga at testator skulle betale for seg. I tillegg disponerte flere testatorer til fordel for tjenestefolk i Christiania.

I kontrast til dette, er det i testamentene oppretta i landområdene en klar overvekt av tilfeller der det er redegjort for ”familie”tilknytning mellom testator og arving.⁴⁴ Ubeslektede arvinger finnes naturligvis også i bygdene, og i tråd med at arvingen oftere flytter inn hos testator, synes arvingene generelt å ha vært unge. I en del tilfeller er det snakk om arvinger omtalt som fosterbarn eller andre, ubeslekta, yngre personer som arver verdifull fast eiendom

⁴⁰ Marie Andersdatter testamenterte f. eks til sin stedattersønn. t. e *Marie Andersdatter (1854)*, pk. 21. Hans Jacob Larsen Sørum og Kari Hansdatter erklærte at de hadde ”for 12 Aar siden allerede utkaaret os een af vor Slægt...”, Hans Jensen. t. e *Hans Jacob Larsen Sørum og Kari Hansdatter (1811)*, pk. 31.

⁴¹ I 38 tilfeller er det ikke opplyst om noen ”familie”forbindelse mellom testator og arving i Christiania. I tillegg kommer flere tilfeller der tjenestefolk er arvinger, og blir takka for trofast tjeneste. I 20 tilfeller er testator og arving i ”familie” i vid forstand – med for eksempel stebarn, ektefolk, forlovede, svigerdøtre og andre av ektefelles slektninger som ”familie”. Fosterbarn og pleiebarn har jeg da definert som ikke-familie, men det dreier seg kun om tre tilfeller.

⁴² t. e *Else Andersdatter (1813)*, pk. 31.

⁴³ t. e *Else Andersdatter (1813)*, pk. 31.

⁴⁴ Ved å bruke det samme familiebegrepet som i tilfellet med Christiania og se på tilfeller av samme type, er det i 67 tilfeller snakk om beslektede og i 27 tilfeller tale om ubeslektede arvinger i Akershus.

som gårder.⁴⁵

På landet kan det se ut til at forståelsen av at forsørgelsen skulle dekkes av arvingen var mer utbredt, men det at partene oftere var ubeslektede i byen kan ha skapt et behov for å uttrykke seg med takknemlighet i testamentene framfor å sette vilkår. Realitetene bak testamentet, uavhengig av om man takka for tjenester (i byen) eller avtalte tjenester (på bygda), ser ut til å kunne ha vært det samme. Det ser ut til at en forståelse av at arv forplikta til forsørgelse også fantes i Christiania, noe jeg blant annet vil komme tilbake til i omtalen av høyesterettssaken om arven etter Elen Mathea Børresdatter. Imidlertid kan det at arven besto av løsøre og ble disponert til ubeslektede, ha åpna for større fleksibilitet i strategier for eldreomsorg i byen. Det er derfor mulig å se for seg en mer kontinuerlig forhandlingsprosess. Det som for testatorene med en del verdier kunne bety en ønska fleksibilitet, kunne antagelig for dem nesten uten eiendom bety utrygghet.

Eliassen antyder at forhandlinger om kåravtaler i bymiljø kunne være en langvarig prosess.⁴⁶ Han peker på at det var vanlig at det eksisterte en muntlig overenskomst først, som ofte ble nedskrevet etter noen år på den gamles initiativ, noe han kobler til at den gamle kunne bli engstelig for framtida og for hva som ville skje når omsorgsoppgavene ble tyngre. Helland-Hansen mener at slike kåravtaler har vært uvanlig i de norske byene fordi føderådsordninga var knytta så tett opp til gården og fordi avtalene oftest gjaldt naturalytelser.⁴⁷ Högman anser det derimot som sannsynlig at nyinnflyttede til byene tok med seg bondesamfunnets oppfatninger og familiestrategier, og at tradisjonelle eldreomsorgsordninger derfor øvde innflytelse også i bymiljøene.⁴⁸

Spørsmålet om familiestrategiene varierte mellom by og bygd har vist seg å være et interessant moment også i denne undersøkelsen, til tross for at kjernen i overenskomstene i testamentene synes å være mer uklar enn i kåravtaler. Testamentene i denne undersøkelsen tilsvarer ikke én fast, tradisjonell "ordning" på linje med føderådsordninga, men gir like fullt uttrykk for en utbredt tankegang om at løfte om arv kunne brukes for å sørge for pleie og

⁴⁵ Disse fosterbarna kan naturligvis godt ha vært i slekt med testatorene, selv om de bare er benevnt som "fosterbarn". Eksempler på fosterbarn som arva jordeiendom finnes i t. e *Berthel Knudsen og Sara Iversdatter (1817)*, pk. 33, som testamenterte gården til fosterdattera Berthe Gulbrandsdatter, t. e *Hans Larsen og Anne Andersdatter (1826)*, pk. 37, til fosterdattera Johanne Pedersdatter med ektemann, og t. e *Jørgen Jørgensen Holm og hustru Helene Samuelsdatter (1842)*, pk. 44, til fostersønnen Johannes Torkildsen Oddestad.

⁴⁶ Eliassen 1995, s. 467-468.

⁴⁷ Helland-Hansen 1997, s. 5.

⁴⁸ Högman 1999, s. 20

omsorg. Denne tankegangen fantes både i Christiania og i distriktene rundt. Formen for og graden av forpliktelse varierte, og det var sjelden snakk om materielle ytelser utover å betale for begravelsen, men om tjenester: pleie, tilsyn, omsorg eller gode råd. Tendensene i denne undersøkelsen peker like fullt i retning av at overenskomstene mellom testator og arving på bygdene i større grad hadde likheter med føderådsordninga enn forholdene mellom testator og arving i Christiania, på den måten at avtalene syntes fastere og at testator oftere ble boende. Hovedårsaken til ulikhetene i de gjensidige forpliktelsene mellom arving og testator i Christiania og på bygdene, ser ikke ut til å henge sammen med om det ble gitt naturalytelser eller med ulik forståelse av arv, men med hva slags type eiendom arven besto i.

Hva slags forventninger hadde testatorene?

Testamenter der det gis uttrykk for at forventningene har blitt brutt, kan si noe om normene og hva som var normale forventninger til slektninger. I sin undersøkelse fant Ågren eksempler på foreldre som ønska å ta fra sine egne barn arv fordi de ikke stolte på at barna ville oppfylle forventningene om å ta seg av sine foreldre i deres alderdom. Fordi foreldrene ikke stolte på at normer som å beholde eiendom i slekta eller å hedre sin far og mor, var sterke nok til at barna ville følge dem, foretrakk de å testamentere til fosterbarn eller nieser og nevøer som de hadde større tiltro til. På slutten av 1600-tallet ble endringer i den svenske arvelovgivninga debattert i Sverige. Skulle foreldrene kunne gjøre sine egne barn arveløse? Erik Lovisin i lovkommisjonen, oppretta i 1686, var forkjemper for at foreldrene skulle ha rett til å ta fra barna arv, barna skulle måtte strebe for å oppnå sine foreldres gunst. Lovisin vektla her den reinte ytre oppførselen til barna – at de skulle strebe etter å oppfylle foreldrenes forventninger, mer enn faktisk kjærlighet og omsorg for foreldrene.⁴⁹

Lovkyndige menn mente altså at foreldre ikke kunne stole på at normene var nok; foreldrene kunne ha bruk for et ris bak speilet. Hvis ikke engang foreldre kunne stole på at deres egne barn ville ta seg av dem, hvordan kunne da mennesker uten livsarvinger stole på at noen ville trygge dem i alderdommen? I kildematerialet som danner grunnlaget for denne undersøkelsen, er dette aktuelt i forhold til at testatorene nettopp var barnløse. Vi finner eksempler på at testatorene mistrodd at arvingene ville oppfylle forventningene. Et eksempel på det er enka Maren Brevig fra Christiania, som ikke lenger stolte på sin utvalgte arving, kontorist Samuel Christian Prøys, og valgte å opprette et nytt testamente til fordel for

en gammel bekjent, vognmann Adolph Riis og hans familie, som ”i mange Aar har været mig til Hygge” og som hadde lovt å sørge for hennes begravelse.⁵⁰ I det nye testamentet fikk Samuel halvparten av det han hadde fått i det gamle. Ole Svendsen fra Høland, som var ”i en høi Alderdom og tilmed nu meget Syg”, retta en pekefinger mot sine slektninger, i det han erklærte at han valgte å opprette et testamente for å hindre at hans ”ubetydelige Efterladne Formue, ei skal falde uverdige Arvinger i Haande (saadanne af, min Sødster og Broder børn, der aldrig her i Livet har understøttet mig [...]).”⁵¹ Ole ønska å påpeke hva han anså som riktig oppførsel i sin begrunnelse for at søstersønnen Brynild Andersen Brynildsen med kone skulle arve ham:

...og bemærke: at Aarsagen hvorfor jeg finder bemeldte min Sødstersøn ene værdig til at beholde min Formue, er denne: at jeg bestandig i hans Huus og under han og hans havende snille Kones Varetægt, altid har nød en blid og god Omgang, med en umægenlig Opvartning og Pleie, og som har lovet mig en Anstendig Begravelse.⁵²

Forventningene besto i at slektningene skulle sørge for de gamles pleie og for deres begravelse, ellers var de ikke verdige sin arv. Denne tankegangen finnes det også eksempler på i formularbøkene. I et testamentsformular lyder begrunnelsen for å testamentere arven til andre enn slektningene slik: ”Efterdi mine rette Arvinger ikke nogen Tiid haver gjort mig nogen Tieneste og søgt at vinde min Yndest, men andre derimod haver gjort mig de Tienester, som forbinder mig til at betænke dem med de faa Midler, som Gud have givet mig.”⁵³ Dette formularet representerer en lignende tankegang som hos den svenske rettstenkeren Erik Lovisin. Den ytre oppførselen blir vektlagt, og arvingene skal strebe etter å oppnå testatorens gunst. Deler av dette formularet er registrert brukt i testamentene, om ikke akkurat dette utdraget.

Arven var et middel de gamle kunne bruke for å forsøke å kontrollere slektningenes oppførsel og testamentet et verktøy i en strategi for å sikre seg i alderdommen. At arvingene skulle sørge for begravelsen, var tydelig normalt regnet som et selvfølgerlig krav; disse påtegnelsene, oftest like til ordnivå, står nederst på nær sagt alle testamentene.⁵⁴ I Maren Brevigs tilfelle ser det likevel ut til at hun betvilte Samuel Christian Prøys intensjoner om

⁴⁹ Ågren 2000, s. 203-206.

⁵⁰ t. e *Maren sal. Brevig, født Halvorsen (1849)*, pk. 47.

⁵¹ t. e *Ole Svendsen Næs i Høland (1838)*, pk. 42.

⁵² t. e *Ole Svendsen Næs i Høland (1838)*, pk. 42.

⁵³ Forfatter ukjent: *Formularer til Kontrakter osv.*, København 1775, s. 67.

⁵⁴ Hovdhaugen nevner også at en sømmelig begravelse er en betingelse i nesten alle føderådskontrakter, i tillegg til stell og tilsyn i alderdommen. Hovdhaugen, Einar: *På kår. Den gamle føderådsskipnaden*, Oslo 1984, s. 96.

dette, noe som førte til at hun valgte å forandre testamentet. Og Ole Svendsen fikk Brynild Andersen Brynildsen og kona til å love å sørge for hans begravelse.

Det var ikke bare forventninger den eldre generasjon hadde til yngre slektninger som kunne bli brutt. Barn hadde naturligvis også forventninger til sine foreldre. Den 23-årige brystsvake Gulbrand Simensen, opprinnelig fra Trøgstad, klaget over farens svik i sitt testamente: han mente han

i Nødens Tid burde kunne gjøre Regning paa Faderlig Leje, Tilflugt og Hengivenhed, men desvære, jeg maa med Undrelse og veedmodsfult Hjerte beklage, strax Gud paalagde mig Korset, var al faderlig Hjælp forsvunden og hans Dør lukket for mig, og om jeg end tiltaler han som en Lasarus, er hans Hjerte Steenhaardt og ubevægeligt, derimod, saa længe jeg var frisk og arbeidsfær til hans Tjeneste og Gaardsdrift, var jeg paa en hykkels Maade som Søn antaget i hans Huus, og neppe fik for min aarlige Tjeneste de fornødne Klæder at skjule mit Legeme udi.⁵⁵

Gulbrand hadde derimot blitt tatt imot av sin søster og hennes mann, og han ville godtgjøre deres utgifter, til pleie, mat og husly, gjennom arven. Til tross for Gulbrands ”Pligt af Sønlig Lydighed”, fant han ikke at faren burde nyte godt av noen av hans midler, som besto av arv etter mora og penger han selv hadde tjent.⁵⁶ Slik brukte Gulbrand testamentet for å straffe faren og belønne søstera og ektemannen for deres omsorg.

Testators ulike forventninger til kvinnelige og mannlige arvinger

Det ble forventet at yngre slektninger skulle ta seg av sine eldre, spesielt når de ble tatt inn i et hushold, men det ble på den annen side også forventet en form for kompensasjon.

Forventningene var imidlertid andre for kvinnelige slektninger enn for mannlige. Birgitta Odén fant i en undersøkelse av eldreomsorgsstrategier i Stockholm i seinmiddelalderen, at det vanligste var at eiendom ble overlatt til en kvinnelig slektning og dennes ektefelle fordi det var kvinnene som ga omsorg for eldre. Det var derfor naturlig for gamle og syke mennesker å søke hjelp på spinnesida. Spesielt var det mange eldre kvinner som valgte å overlate arven til en enkeltperson mot å få pleie.⁵⁷ Hun hevder således at ”kvinnorollens djupa vårdtraditioner återspeglas här indirekt i planeringens kvinnodominerade mönster”.⁵⁸ Pleie og omsorg var også kvinneoppgaver på 1800-tallet.

De ulike forventningene til kvinner og menn gir seg spesielt til uttrykk der arvingen blir takka for hittil utført hjelp og tjenester, samtidig som det uttrykkes forventninger om at

⁵⁵ t. e *Gulbrand Simensen (1823)*, pk. 36.

⁵⁶ t. e *Gulbrand Simensen (1823)*, pk. 36.

⁵⁷ Odén 1987, s. 101.

ordninga skal fortsette inntil testators død i bytte mot arv. Kvinner blir gjerne takka for pleie i testamentene og får belønning for dette. Flere av dem blir takka for å ha pleid testator. For eksempel valgte slaktermester Ole Green fra Grønland å testamentere alt til sin yngste søster Maren Kirstine Green, som hadde pleia ham i hans sykdom,⁵⁹ mens Margrethe Elisabeth Stuart Herfordt fra Sørumsund testamenterte løsøre til jomfru Maren Kjeldsen, fordi hun hadde pleia henne i 26 år.⁶⁰ Andre belønnes av testatoren for å ha gitt pleie til andre. For eksempel testamenterte Jacob Jensen fra Christiania 300 speciedaler til søsterdattera Gunild for å ha pleid sin mor med sjelden og kjærlig omtanke.⁶¹ Utover å få takk for pleie, blir en rekke kvinner belønna for sin innsats som husholdersker. Simon Aslachsen fra Ås testamenterte i 1818 alt han eide til Karen Hansdatter som ”med en skjelden Oconomie og Orden har bestyret min Huusholdning, siden jeg blev Enkemand”.⁶² I flertallet av tilfellene blir det imidlertid ikke i denne grad konkretisert hva de kvinnelige arvingene har bidratt med. Enka Marthe Olsdatters begrunnelse for at søsterdatterdattera Anne Christine Johannesdatter skal arve henne er i så måte typisk: ”[Hun] har vist, og viiser mig i min høie Alderdom betydelige Tjenester.”⁶³

Mannlige arvinger blir i stor grad belønt med arv for hjelp og bidrag ut fra mer målbare økonomiske kriterier. De blir gjerne takka for mer konkrete ting; for gode råd som laugsverge, for veiledning, for tidligere pengelån eller for å ha hjulpet til i gårdsdrift, håndverksdrift eller i handel. Enka Jørgine Kristine Lundevold fra Fredrikstad belønna således garversvennen Sandberg som hadde drevet garveriet for henne, med halve boet, ved siden av ei ku, ei seng med to par lakener og putevar, skjenken og skatollet.⁶⁴ *Manglende lønn* inngår ofte i begrunnelsen for hvorfor mannlige arvinger skal arve, for eksempel begrunna Arne Andersen fra Nes sin disposisjon til stesønnen Niels Olsen med at han ikke hadde blitt lønna for arbeidet mens han hadde bodd hos ham.⁶⁵ Lønnsaspektet dras ofte inn i tilfeller med mannlige arvinger mens det ikke blir nevnt i tilfellene med kvinnelige arvinger, kanskje fordi det i større grad ble forventet at kvinnene skulle bidra. Da enkemannen Andreas

⁵⁸ Odén 1987, s. 104.

⁵⁹ t. e *Ole Green* (1837), pk. 42.

⁶⁰ t. e *Enkefru Margrethe Elisabeth Stuart Herford, født Toxværdt* (1839), pk. 43.

⁶¹ t. e *Jacob Jensen* (1838), pk. 42.

⁶² t. e *Karene Hansdatter* (1818), pk. 34. Testamentet er, tross benevnings i regnskapsoversikten, oppretta av Simon Aslachsen.

⁶³ t. e *Enke Marthe Olsdatter, Vestby* (1813), pk. 31. Anne Christine og ektemannen Ole arva 3 fe og 3 sauer, litt penger og noe husgeråd, ifølge attester lagt ved søknaden.

⁶⁴ t. e *Enke Jørgine Kristine Lundvold* (1815), pk. 32.

Sørensen fra Drøbak døde i 1824 etter å ha testamentert alt til brordattera Chatrine Tønnessen og hennes ektemann smeden Johan Anders Johannessen, var det Johans ulønnede innsats gjennom fem år som ble vektlagt i prestens attest.⁶⁶ Det er likevel grunn til å anta at pleien og forsørgelsen i stor grad ble besørget av Chatrine, som Andreas' brordatter og kona i husholdet. Konkretiseringen av hvorfor de mannlige arvingene har blitt belønna etterlater også inntrykket av at de i større grad enn de kvinnelige arvingene har gjort mer enn det som egentlig har blitt forventet av dem, og at det således kan sies å ha blitt stilt større implisitte forventninger til kvinnelige slektninger i slike sammenhenger. Likefullt blir kvinner i stor grad pekt ut som arvinger, det er flere kvinner som arver enn menn.

Den optimale løsningen – det komplette husholdet

Ågren anser at egennyttetanken var årsak til at testatorene i hennes undersøkelse kun i få tilfeller brukte testamentet for å utjevne forskjellene mellom sønner og døtres arv.

Testamentets funksjon var i hovedsak å sikre den eldre generasjonen, derfor ble det å jevnstille kvinnelige og mannlige arvinger prioritert lavere. Men bruken av testamentet som sikkerhetsnett i alderdommen, påvirket likevel hvem det var som ble arvingene. Hun mener *paret* var mest attraktivt å testamentere til fordi de best var i stand til å tilby forsørgelse og pleie.⁶⁷ I testamentsmaterialet fra Christiania og Akershus finnes det blant arvingene 58 tilfeller av par som er benevnt som par. Antagelig var også flere av de øvrige arvingene gifte, noe som kan ha blitt tillagt vekt for testatoren, uten at det kommer til uttrykk i testamentet. Overfor har vi sett flere eksempler på testatorer som ønsket å forplikte par. På grunn av kjønnetenes ulike funksjoner i husholdet, var kona interessant som omsorgsperson, mens eiendom stort sett ble forvalta av menn. En del type arv føltes det mest naturlig for testator å overlate til menn. Vi så i forrige kapittel at mens løsøre i størst grad ble disponert til kvinner, ble fast eiendom i hovedsak menn til del. Ideologisk og økonomisk var ekteparet grunnsteinen i samfunnet. Eksempler på at testatorer har disponert penger til enda ukjente arvinger for at disse skulle forsørge deres kjære, gamle foreldre eller svakelige søsken, viser også hva testatorene så på som den beste løsningen. Enka Frederikke Sophie Petersen ønsket

⁶⁵ t. e Arne Andersen (1819), pk. 34. Konfirmert gratis.

⁶⁶ t. e Andreas Sørensen (1824), pk. 36.

⁶⁷ Ågren 2000, s. 218.

å disponere en årlig godtgjørelse til ”en Familie paa Landet” som samvittighetsfullt skulle sørge for hennes sinnsyke søstersønn.⁶⁸

Uttrykk for paret og familiens viktige betydning for en eldre person som søkte avtale, kommer ofte til syne gjennom omtalen i testamentene og gjennom disposisjonene, blant annet i tilfeller der testatoren har disponert til *familien* til en slektning han har flytta inn hos. Dette vitner om et ønske om å anerkjenne hele husholdets rolle gjennom testamentet.⁶⁹ Det er også flere eksempler på at testator har vist sin takknemlighet overfor en familie ved å testamentere til et av barna.⁷⁰ Å flytte inn hos en familie ser ut til å ha blitt ansett av testatorene som det optimale. Et komplett hushold kunne fungere som en erstatning for egen manglende familie. Trivsel og hygge, med flere familiemedlemmer og liv, kan ha vært ønskelig, men den viktigste årsaken til at dette ble foretrukket, var nok testators trygghetsbehov. En familie var mer sannsynlig i stand til å oppfylle testators behov. Et velfungerende hushold besto av medlemmer som kunne ivareta ulike arbeidsoppgaver, det hadde et dugelig ektepar i spissen, barn og tjenere som alle hadde sin funksjon å fylle. En testator kunne føle seg tryggere på å få tilstrekkelig pleie i en familie der det fantes flere hender. Testatoren kunne kanskje også, tross sin alder, være nyttig ved for eksempel å utføre fysisk lettere arbeid eller å ha ansvar for barna. I litteraturen om føderåd er småreparasjoner og vedhogging nevnt som vanlig arbeid for eldre menn, mens veving, klesstell og spesielt barnepass er nevnt som typiske ansvarsområder for de eldre kvinnene.⁷¹

Det nest beste alternativet. Enslige arvingers kjønn og testators kjønn

Om idealløsninga kan sies å ha vært å testamentere seg inn hos et par, var nok ikke det alltid så enkelt å få til. Det var, som vi har sett, langt fra alltid slik at arvingen tjente noe særlig på en overenskomst om arv; testatoren skulle forsørges til sin død på en skikkelig måte, noe av arven skulle kanskje utbetales til andre og arvingen hadde ansvaret for å betale for begravelsen og dekke eventuell gjeld på boet. Hvis testator hadde få ressurser til rådighet, var

⁶⁸ t. e *Enke Fredrikke Sophie Wium, født Petersen (1840)*, pk. 43.

⁶⁹ Skoleholder Edvard Clausen Wold er et eksempel. Han hadde opplevd at både kona og barna hadde dødd fra ham, og erklærte i sitt testamente at han hadde overlatt seg til fetteren Jokum Larsen Aabye, som hadde påtatt seg å forsyne og forsørge ham resten av hans levetid. Edvard valgte imidlertid ikke å disponere til fordel for Jokum sjøl, men testamenterte alt til Jokums kone, Berthe Eliasdatter, og deres felles barn. t. e *Skoleholder Edvard Clausen Wold (1816)*, pk. 33.

⁷⁰ Alet Christine Schmidt ønska å takke familien Schilling, der hun hadde bodd i mange år og fått vennskapelig behandling, ved å testamentere til familiens eldste datter. t. e *Alet Christine Schmidt (1828)*, pk. 42.

⁷¹ F. eks i Hovdhaugen 1984, s. 99ff.

det kanskje ikke mulig for en familie å ta på seg forsørgeransvaret for en eldre, pleietrengende person.

Odén henviser til at kvinner, i kraft av å ha hovedansvar for pleie og omsorgsoppgaver, kunne være attraktive som arvinger.⁷² Funnene fra Christiania stemmer overens med en slik teori. Både kvinner og menn herfra disponerte i større grad til kvinnelige arvinger enn til mannlige, noe som gjaldt både om arvingene var beslekta med testator eller ubeslekta. Det var flest kvinnelige testatorer som ordna seg på denne måten. Det mest optimale for testator ville kanskje også i disse tilfellene ha vært å få denne pleien og omsorgen av en familie, men hvem testator ordna seg med, ser ut til å avhenge av en kombinasjon av hvilke ressurser testator disponerte over og hvilken type eiendom arven besto av. Testatorene i Christiania hadde færre utendørsoppgaver som skulle skjøttes, og dermed var det de typiske kvinnelige omsorgsoppgavene det var bruk for. I Christiania besto arv ofte i løsøre, og i mange tilfeller var ikke arven særlig stor.

I bygdene utenfor besto testatorenes eiendom ofte for en stor del av jordeiendom, eller testatorene var bosatt slik at det var en god del utendørs oppgaver som måtte utføres. Det ble i stor grad disponert til par, eventuelt til mannlige eller kvinnelige arvinger med familie. På grunn av kjønnsarbeidsdelinga ser det ut til at det i større grad enn i Christiania ble ansett som viktig å ha et par eller en familie som hjelp. Men i tilfellene der testatorene har disponert til fordel for en enslig arving, er mannlige arvinger i flertall. De tradisjonelt mannlige oppgavene utendørs ble prioritert på landet, og ikke bare i tilfeller der testatorene eide en gård. Vilårene for arv kunne også dreie seg om at arvingen skulle hjelpe til med driften av en husmannsplass.⁷³ I begrunnelsene for disposisjoner til fordel for en mannlig arving, ble det gjerne vist til innsats i jordbruk. Niels Enersen fra Ås testamenterte alt til broren Thorer, som ”i mange Aar har arbeydet med mig, og troeligen gaaet mig tilhaande med Jorde-Bruget”.⁷⁴ Mannlige arvinger ble prioritert framfor kvinnelige arvinger, når arven besto av jordeiendom, både på grunn av driften før testatorens død og på grunn av den videre driften etter testatorens død.

Högmans undersøkelse av de demografiske, sosioøkonomiske og ideologiske

⁷² Odén 1987, s. 104.

⁷³ Slik som i t. e *Peder Olsen Aaslien og hustru Marthe Gundersdatter*(1821), pk. 35. Fostersønnen Christen Jensen skulle arve imot å bruke plassen Aaslien under Bjørnholt i Rælingen, eller eventuelt betale for driften, avgifta og forsørgelse for de gamle.

⁷⁴ t. e *Thorer Enersen Hage og broder Niels Enersen* (1827), pk. 38. Til tross for at regnskapsoversikten antyder det, dreier

endringene i livssituasjonen til gamle før og etter industrialiseringa i svensk bymiljø, antyder at *testators kjønn* kunne ha betydning i slike ordninger med ”pleiefamilier”. Hun fant at ugifte oftest ble institusjonalisert i alderdommen, men at eldre kvinner i mindre grad endte opp på fattighus eller lignende enn menn, noe hun mener kan skyldes at de hadde andre viktige sosiale nettverk eller rett og slett var mer i stand til å klare seg aleine enn menn.⁷⁵ I denne sammenhengen henviser hun til Carl Gustaf Stenkula og Charles Booths studier. Stenkula fant i sin studie av eldre mennesker i Lund på begynnelsen av 1900-tallet at myndighetene i sine tiltak gikk ut fra tanken om at eldre kvinner i større grad klarte seg selv, og at disse også faktisk i større grad enn eldre menn motsatte seg å flytte på fattighuset.⁷⁶ Booth, som seint på 1800-tallet undersøkte eldre i England og Wales, hevdet at enslige menn hadde lettere for å finne seg til rette på institusjoner fordi de syntes det var vanskelig å klare seg på egenhånd.⁷⁷ En annen faktor var at slektningene var mindre villige til å ta dem inn – de eldre kvinnene ble ansett for å være mer nyttige i husholdet. Kildene jeg har sett på, gir ikke denne typen opplysninger som kunne egne seg til å se nærmere på dette spørsmålet. At kombinasjonen av kjønnsarbeidsdeling og bosted (land eller by) ser ut til å ha vært en viktig faktor når det gjaldt arvinger, kan imidlertid også antyde at det kan ha spilt en rolle når det gjaldt testator eller eldre generelt. Slik sett kan det tenkes at eldre kvinner kan ha hatt lettere for å få forsørgelse i byen, der de kunne bidra med barnepass, klesstell og noe matstell, mens eldre menn kan ha hatt mindre å bidra med i byen og følgelig ha hatt vanskeligere for å finne bosted på sine eldre dager.

Forhandlinger. Arven etter enken Elen Mathea Børresdatter

Vi har sett at testamentet kunne bli brukt for å dekke noe av det samme behovet som føderådsavtaler gjorde i bygdemiljøer. Ringerikesuttrykket ”å testamentere seg inn” på en gård betyr en form for kjøpekår, en strategi gamle folk uten slektninger kunne benytte seg av.⁷⁸ I bymiljøene kan vi tenke oss at mennesker uten livsarvinger forsøke å sikre seg gjennom å åpent bruke arv som et forhandlingsmiddel. Testamentene er ofte knappe og det kan være vanskelig å slå fast om det skjuler seg en avtale bak det enkelte testamentet og om

det seg ikke om et gjensidig testamente. Et annet godt eksempel er t. e *Hans Iversen Revstadhagen (1850)*, pk. 48.

⁷⁵ Högman 1999, s. 137, 182-183, 195.

⁷⁶ Stenkula 1983 i Högman 1999, s. 182.

⁷⁷ Booth 1960/1894 i Högman 1999, s. 182-183.

⁷⁸ Helland-Hansen 1997, s. 427.

denne var kjent for arvingen. Fordi testamentet er en normativ tekst veit vi heller ikke om vilkårene for arv ble oppfylt. Høyesterettsdommen om arven etter Elen Mathea Børresdatter illustrerer hvordan arv i praksis kunne brukes til å forhandle fram eldreomsorg. Saken viser også at de bevarte, skriftlige kildene, i dette tilfellet testamentene, ikke alltid gir hele bildet av forhandlingsprosesser som fant sted i bymiljøene der arven ikke besto av overdragelse av gårdeiendom, men av flyttbar kapital.

Enken Elen Mathea Børresdatter døde i 1841 i høker Guul Hendriksens hus i Christiania, der hun hadde bodd de siste åra av sitt liv.⁷⁹ I arkivet etter Revisjonsdepartementet finnes bare et knapt testamente, oppretta i juni 1834, der hun kort og uten noen begrunnelse erklærer at hun ønsker å testamentere 100 speciedaler til Josephine Oline Amalia Jacobsen, datter av høker Peder Jacobsen.⁸⁰ Dokumentet er underskrevet av henne, med påholden penn fordi hun ikke var skrivekyktig, sammen med Guul Hendriksen som laugsverge og to vitner.⁸¹ Hendriksen påsto, på bakgrunn av vitneprov, å være universalarving etter Elen og han hadde i juli 1841 fått konfirmasjon på at hun hadde oppretta et muntlig testamente til fordel for ham, en godkjennelse jeg ikke har funnet. Hendriksen la fram denne godkjennelsen i skifteretten, men møtte motbør fra statskaptein Farver Stolt, som trodde at det var han som var universalarving! Han mente testamentet ikke kunne være gyldig. Hendriksen svarte til dette at hvis testamentet ikke var gyldig, ville det bli statskassa som arva henne, da Elen ikke hadde etterlatt seg noen arvinger. Statskassa gjorde krav på arven etter Elen, som var på 1700 speciedaler. Farver Stolt trakk tilbake påstanden om at han var arving, og tvisten fortsatte mellom Statskassa og Hendriksen, som i Høyesterett ble fradømt å være arving etter Elen Mathea Børresdatter.⁸²

Både Statskassa og Hendriksen førte vitner i saken. Spørsmålet gjaldt om vitneerklæringene Hendriksen hadde skaffa til veie for å få konfirmasjon på testamentet holdt som bevis for at han faktisk var innsatt som universalarving. Av mer intellektuell

⁷⁹ Omtalen av dommen i N. Rt 1846. "Nogle Høiesteretssager, angaaende Spørgsmaale om Testamenters Gyldighed", "Guul Hendriksen mod Finansdepartementet paa Statscassen", s. 281-289.

⁸⁰ Ut fra opplysninger fra rettssaken er det mulig at hun selv mente at hun hadde disponert over det som var hennes egne midler, og at resten av boet besto i arv etter ektemannen og hans familie. Hun skulle i følge vitner i rettsaken ha uttalt at "alt hvad hun var i Besiddelse af var Fremmedes Eiendom, da hun havde diponeret over det som hendes var", N. Rt 1846, s. 285. Det kan forøvrig være at hun er den samme Elen Mathea Børresdatter som Mordt nevner som en av kvinnene i 1812 fikk bevilling til å være selgekone av magistraten. Mordt 1993, s. 166.

⁸¹ t. e *Elen Mathea Børresdatter (1841)*, pk. 44. Testamentet ble etter hennes død, sendt inn av Josephines mor, enka Karen Jacobsen, på vegne av sin umyndige datter. Jeg veit ikke om hun fikk utbetalt pengene, men det kommer fram i dommen at verdier er trukket fra boet til "legater". Pengene til Josephine kan ha vært medregna her.

⁸² Dom av 22. mai 1845. N. Rt 1846, s. 282-283.

interesse var spørsmålet om konfirmasjonsvesenet fungerte tilfredsstillende.⁸³ I denne sammenhengen skal vi imidlertid konsentrere oss om vitneprovene, som gir et interessant innblikk i hvordan en barnløs kvinne forsøkte å bruke et testamente som et løfte, lokkemiddel eller kanskje også pressmiddel for å oppnå trygghet i alderdommen. To av vitnene som ble innkalt var Madame Dahlgreen og Johanne Johannesdatter. Elen hadde fire-fem år før sin død bodd hos ekteparet Dahlgreen. Madame Dahlgreen og Johanne Johannesdatter forklarte at de flere ganger hadde hørt Elen erklære at ”hendes Eiendom skulde ved hendes Død tilfalde den, i hvis Huus hun ved Døden afgik”.⁸⁴ Først forklarte Madame Dahlgreen at hun hadde tolka dette utsagnet slik at Elen hadde ment henne selv og mannen, siden hun bodde i deres hus da. Seinere trakk imidlertid Madame Dahlgreen denne forklaringen tilbake og sa at det hele hadde vært en misforståelse. Allerede på denne tida da Elen hadde kommet med disse utsagnene, hadde hun nemlig begynt å vanke hos høker Hendriksen, ”hos hvem hun da ønskede at komme i Huset, idet hun uden Tvivl ikke havde tænkt paa at blive hos Vidnet til sin Dødsdag”.⁸⁵ To andre vitner fortalte at allerede før Elen hadde flytta inn hos ekteparet Hendriksen hadde forholdet mellom dem nesten vært som mellom ”Forældre og Børn”, og det ene vitnet hadde hørt henne si at ”den, som pleier mig tilsidst, skal have hvad jeg efterlader mig, og det bliver Moer Hendriksen”.⁸⁶ Vitnet Kirsti Sandvigen hadde hørt at Elen for et halvt år siden hadde sagt at hun ønska at verdienne etter henne skulle tilhøre dem hun bodde hos når hun døde, og dette sa Elen etter at hun hadde flytta inn hos Hendriksen.

Farver Stolt som først hadde påstått at han var arvingen etter Elen, forklarte at han hadde vært hennes verge og derfor hadde sett mye til henne, og hun hadde gitt ham inntrykk av at forholdet til Hendriksen i den siste tida ikke hadde vært godt. Elen hadde vært misfornøyd med losji og pleie, og hadde flere ganger sagt at Hendriksen ikke skulle arve henne. Hun ønska å ”unde Den sine Efterladenskaber, som pleiede hende bedst, i hvilken henseende hun henvendte sig til Vidnet [Farver Stolt] for at komme i hans Huus”.⁸⁷ Farver

⁸³ Rettssaken belyste hvorvidt domstolenes beviskrav var strengere enn konfirmasjonsvesenets beviskrav. Det ble pekt på at det var et problem at en godkjenning (konfirmasjon) ble sett på som endelig, og holdt andre arvinger fra å protestere. Hensikten ved denne godkjenningen var nemlig ikke at det skulle fungere som en endelig ”dom”. Se N. Rt 1846, s. 283, 285-289, der blant annet dansk praksis blir drøfta. Juridisk kommentarlitteratur viser til denne dommen i drøfting omkring skjerpelsen av formkrav, i rettspraksis og i lovendringene til arveloven av 1854. Hallager 1862, s. 94.

⁸⁴ N. Rt 1846, s. 283.

⁸⁵ N. Rt 1846, s. 283

⁸⁶ N. Rt 1846, s. 284

⁸⁷ N. Rt 1846, s. 284.

Stolt hadde imidlertid ikke vært interessert i en slik avtale.

Elen forsøkte som enslig aldrende enke, å dra nytte av de materielle ressursene hun hadde for å oppnå pleie og trygghet. Fordi hun faktisk eide en del verdier, stilte hun sterkere som part enn det gamle fattigfolk gjorde. Hun kunne stille krav til god pleie og losji, og hun kunne gå ut fra at trusler om å flytte og gjøre vertene arveløse kunne ha virkning. Allerede mens hun bodde hos ekteparet Dahlgreen, hadde hun kunnet pleie god kontakt med ekteparet Hendriksen og hun var blitt godt kjent med dem før hun bestemte seg for å flytte inn. Forholdet dem imellom ble beskrevet som mellom foreldre og barn. Hun kan ha tenkt på dem som ansvarsfulle, gode foreldre eller som barna hun aldri selv hadde fått, som kunne pleie henne, slik barn skulle pleie sine gamle foreldre. Elen selv trekker først og fremst fram rollen til Hendriksens kone, ”Moer Hendriksen”, i tråd med hvem vi kan anta hadde hovedansvaret for den daglige pleien. Hun brukte pengene sine, som nettverket hennes hadde god kjennskap til at hun hadde, i en strategi for å sikre seg i sine siste år, og hun undersøkte ulike alternative ”pleiefamilier”. Da Elen ikke lenger var fornøyd med forholdene Hendriksen kunne tilby henne, vurderte hun å flytte videre.

Å bo hos Farver Stolt var bare et av alternativene Elen vurderte. Jomfru Rude og Madame Eriksen ble også innkalt som vitner, og de var overbeviste om at det ikke kunne være Elens vilje at Hendriksen skulle arve henne. Elen hadde nemlig flere ganger ytret ønske om å flytte enten til Stolt eller til ekteparet Eriksen. Elen hadde ment at Hendriksen hadde fått nok. Den som behandla henne best, skulle arve henne. I løpet av en slik samtale hadde Madame Eriksen spurt Elen, om hun ville arve henne, hvis Elen fikk flytte inn hos henne. Til dette hadde Elen sagt ”ja, dersom hun blev fornøiet”.⁸⁸ Nå ble det ikke til at Elen flytta verken til Farver Stolt eller familien Eriksen, men Elen brukte altså den mulige arven etter henne som et forhandlingsmiddel. I Madame Eriksens vitneforklaring ser vi at hun også anser denne formen for forhandlinger som en legitim framgangsmåte. Hun aksepterer at Elen bruker dette middelet, og vurderer å tilby hjelp under forutsetning av at hun skal arve. Å bruke testamentet som et virkemiddel i familiestrategi forutsatte åpenhet om de materielle ressursene. Det gis forøvrig også inntrykk av åpenhet omkring arvens størrelse og arvefølgen i andre rettssaker.⁸⁹

⁸⁸ N. Rt 1846, s. 285.

⁸⁹ Se f. eks ”Anders Zahls Slægtninger mod Madame Zahls Arvinger”, N. Rt 1848, s. 325.

Rettsaken viser hvilken plass arv kunne ha i forhandlinger om eldreomsorg. I rettsaken kom det fram at Elen Mathea Børresdatter hadde hatt et vanskelig humør; det var spørsmål om hun på grunn av alderdomssvekkelse var utilregnelig i perioden da hun dreiv disse forhandlingene. Hennes utsagn fra denne perioden ble imidlertid lagt til grunn for dommen, samtidig som Hendriksens påstand om at konfirmasjonen på det muntlige testamentet stadfesta ham som universalarving, ble kjent ugyldig.⁹⁰ Regjeringsadvokaten og rettsapparatet stilte nok strengere krav til hva som kunne være bindende muntlige utsagn rundt arv enn det nettverket rundt Elen forestilte seg. Saken illustrerer hvordan en kan tenke seg at en forhandlingsprosess mellom barnløse testatorer og mulige arvinger kunne foregå og hvordan testamentet kunne brukes som virkemiddel i familiestrategi. Slike forhandlinger ble oppfatta som legitime og normale, og forsørgelse i alderdommen ble sett som en selvfølgelig motytelse for arv.

Også i andre saker der det oppsto usikkerhet omkring arven, ble det vist til sammenhengen mellom arv og forpliktelsen til underhold. I en rettssak fra 1848 måtte Høyesterett understreke at et testamente skulle gjelde, til tross for at testator hadde levd i ”kjærlig Omgang” hos noen andre enn arvingene i testamentet.⁹¹ I saker der det oppsto usikkerhet om arven, kunne det bli vist til at testator hadde uttrykt ønske om å flytte og da underforstått ta arven med, for å knytte andre arvinger til seg.⁹²

Planlegging og hasardspill

I Elen Mathea Børresdatters tilfelle så vi på hvilken måte løfte om arv kunne bli brukt for å forsøke å forplikte til aldersomsorg. Fordi hun hadde en del midler, fungerte imidlertid avtalen nokså fleksibelt for henne. Hun kunne flytte videre dersom hun ikke lenger var fornøyd. I et bymiljø, der testator flytta inn til arvingen og arven besto av løsøre, kunne nok denne ordninga fungere tilfredsstillende for velbemidlede testatorer selv om de måtte avtale med ubeslektede. På landet, der slike avtaler i større grad ligna føderådsordninger, der bruksretten til en gård ble overdratt mens den eldre generasjonen enda levde og eiendomsretten seinere, kan vi tenke oss at avtaletyper som testamentet fungerte mindre

⁹⁰ Hendriksen oppfatta det tydelig slik at all tvil om arven ble feid til side idet han mottok konfirmasjonen. Men konfirmasjonen var kun ment å oppheve andre mangler ved dokumentet, ikke fungere som et ugjenkallelig bevis på at testamentet inneholdt testators siste vilje. N. Rt 1846, s. 286.

⁹¹ I ”Anders Zahls Slægtninger mod Madame Zahls Arvinger”, N. Rt 1848, s. 327.

⁹² Et eksempel på slik argumentasjon fra justiskomiteen finnes i ”Angaaende Underfoged Olsens og Jomfru Jensine Petrine Abildgaards Andragende om at bevilges afdøde Enkemadame Karen Brydes Efterladenskaber”, S. F 1854, 1. del, nr. 103, s.

fleksibelt. Ulempen med slike avtaler var ellers at de fikk preg av det Helland-Hansen betegner som hasardspill: Det var vanskelig å se hvem som kom til å tjene på avtalen, og om en eventuell gevinst vil stå i forhold til innsatsen.⁹³ En del testamenter er oppretta kort tid før testators død. Gulbrand Thoresen Kappelsrud-Eie sendte inn søknad om konfirmasjon på Marte Christophersdatters testamente i 1845, der hun hadde tilgodesett ham og hans familie.⁹⁴ Av søknaden går det fram at betingelsene Marte hadde knytta til arven, var oppfylt i det Gulbrand og familien hadde styrt hennes husholdning og pleiet henne de siste 2 ½ månedene av hennes liv.⁹⁵ Arven etter henne var kun på 47 speciedaler, men forpliktelsene var i dette tilfellet ikke langvarige for arvingene.

Det finnes imidlertid mange eksempler på at dokumentet er skrevet og avtalen fatta flere år før det har blitt sendt inn til godkjenning. At det i mange tilfeller nok ikke var tenkt at det skulle gå så lang tid, kan illustreres ved et eksempel fra Rustad i Nannestad. I april 1812 erklærte Anders Andersen Grøndahl at hans siste vilje var at hans brors stesønn Ole Christophersen Rustad og hans kone Marie Amundsdatter skulle arve ham hvis de ”i deres huus forsyner mig med saadan Kost og Underholdning, som er passende for en gammel Mand og hvormed han kan befinde sig vel, forskaffer mig god Opvartning, i sær i Sygdoms Tilfælde, og efter min Død forskaffer mig en hæderlig Begravelse”.⁹⁶ Sognepresten attesterte i september 1825 at Ole med sin første kone Marie, og seinere med kona Marthe Michaelsdatter, hadde tatt seg av Anders i alle disse åra: ”aldeles uden Betaling og Godtgjørelse nydt huuslye, Underholdning, Pleie og Tilsyn i [...] deres huus”. I tillegg hadde ekteparet begravet Anders på en meget anstendig måte.⁹⁷ ”Den 13de aarige Forsorg for den 79 Aarige Olding, samt hans Jordefærds Bekostning vil, saavidt skjønnes, ikkelangt fra stige op til hvad den Afdøde vitterlig efterlader seg”, tilføyer presten, og anbefaler at paret bør få godkjenningen gratis. Anders levde altså gratis hos brorens stesønn Ole i 13 år, og overlevde blant annet Oles første kone Marie. Ole fikk altså merke at en slik avtale kunne føre til langvarige forpliktelser, og resultatet var at gevinsten ble minimal, om han i det hele tatt

555-557.

⁹³ Helland-Hansen 1997, s. 423ff.

⁹⁴ t.e *Enke Marthe Christophersdatter Nøklebyeie (1845)*, pk. 46. Testamente og søknad. Konfirmert gratis.

⁹⁵ Samme sted. Gulbrand skriver at betingelsene var å ”besørge hendes Huusvæsen og have Tilsyn med hendes Pleie under hendes Alderdom, samt bestride Omkostningene ved hendes Begravelse”. Hun var syk og sengeliggende de siste 6 månedene hun levde, og Gulbrand med familien måtte sørge for henne de siste 2 ½ månedene.

⁹⁶ t.e *Anders Andersen Grøndahl (1825)*, pk. 37.

⁹⁷ At arvingen skal betale begravellesomkostningene og gjøre opp evt. gjeld er et typisk vilkår for arv også i testamenter jeg ikke har kategorisert som ”avtaletestamenter”.

tjente på avtalen. Selv om slike avtaler kunne få et hasardspillpreg og balansen mellom testator og arving kunne forrykkes, var nok utgangspunktet oftest at det skulle være en rimelig avtale for begge parter.

Testatorene som forsøkte å knytte til seg arvinger med løfte om arv, kom fra ulike sosiale sjikt. I flere tilfeller ble testamentet konfirmert gratis fordi arven hadde blitt brukt opp for å forsørge den gamle. Niels Marcussen fra Krogstad sendte selv inn sitt testamente til konfirmasjon, og erklærte at han uten svogeren Jahns hjelp ville ha vært fattiglem og ”Sognet til Byrde.”⁹⁸ Testatorene kunne altså klare å ordne seg omsorg i alderdommen selv med få midler. Følelsen av familieforpliktelse kunne virke sammen med løftet om arv. Niels Marcussen erklærte imidlertid at ingen andre slektninger hadde sagt seg villig til å ta seg av ham.⁹⁹ En annen viktig faktor var nok at arvingen ofte selv kom fra samme sosiale lag og oftest var yngre enn testatoren. Om gevinsten ved arv var liten, kunne en slik avtale være interessant nok for den som selv eide lite. Det kan også tenkes at testator kunne forsøke å gi inntrykk av at avtalen var mer gunstig for arvingen enn det den faktisk var. Maria Wilhelmsdatter sendte inn et testamente til konfirmasjon i 1831, etter at ektemannen Ole Gundersen var død.¹⁰⁰ I det gjensidige testamentet hadde Svend Jørgensen Stamperud fra Nes blitt innsatt som eneste arving. Naboene som foretok skiftet, bemerkte at Ole ikke hadde vært selveier som det ble påstått i testamentet, men innerst, før ekteparet flytta fra Odalen til Nes der de ”indbegivet sig” hos Svend.¹⁰¹

Spesielt kan det se ut som om slike avtaler kunne være interessante for yngre kvinnelige slektninger. Yngre, ugifte kvinner med få midler kunne være interessert i å stille for eldre slektninger mot arv, men det kan også rett og slett ha vært forventninger og plikt, uten tanke på eventuell fortjeneste, som gjorde at de gikk inn i disse relasjonene.

Normer og forpliktelser, interesse og individualitet

Aller først i kapittelet pekte jeg på paradokset med at det på den ene side fantes underforståtte normer om å ta seg av eldre og forståelse av gjensidig forpliktelse mellom testator og arving, samtidig som det på den annen side finnes flere eksempler på at det har blitt sett som nødvendig å feste en avtale på papir eller å gi et tydelig muntlig løfte. Blant

⁹⁸ t. e *Niels Marcussen Løchen* (1817), pk. 33.

⁹⁹ t. e *Niels Marcussen Løchen* (1817), pk. 33

¹⁰⁰ t. e *Ole Gundersen og Marie Wilhelmsdatter* (1831), pk. 39.

¹⁰¹ t. e *Ole Gundersen og Marie Wilhelmsdatter* (1831), pk. 39.

eksemplene er testamentene som er skrevet under av to parter eller replikkvekslinga mellom Madame Eriksen og Elen Mathea Børresdatter¹⁰² – ved siden av eksemplene på at eksistensen av muntlige løfter framgikk av søknadene om konfirmasjon. Mistroen til om normene ville være nok og behovet for å forsikre seg om anerkjennelsen av forpliktelsene, kan naturligvis knyttes til at testatorene var barnløse og arvingene deres således var fjernere slektninger, eller i mange tilfeller, spesielt i Christiania, ubeslektede. Men Ågren henviser, som vi har sett, også til eksempler på at foreldre ikke stolte på sine barn. Føderådskontrakter, som var vanligere enn testamenter, innebar også overføring av eiendom mot vilkår, og gjaldt ofte relasjonen foreldre og barn, selv om forpliktelsene hvilte på *gården*, mer enn de konkrete eierne. Nå var det norske samfunnet på 1800-tallet, som henvisninga til føderådsinstitusjonen antyder, et samfunn der kjennskap til og interesse for juridiske forhold sto sterkt og der mange avtaler ble nedskrevet. Ågren og Erickson peker på paradokset i at de mange kårkontraktene i Norden har blitt tolka som et symbol på familieband og solidaritet, mens pensjonskontrakter i England har blitt tolka som symbol på samfunnets individualistiske karakter.¹⁰³ En forskjell mellom disse fenomenene er riktignok at partene i føderådssavtaler ideelt sett først og fremst skulle sette gårdens interesser først. Men behovet for å kontraktfeste eller i det minste sette ord på vilkårene i et juridisk dokument, slik som i mange av testamentene, stiller spørsmålsteget ved forholdet mellom normene og virkeligheten.

Ågren beskriver hvordan seinere generasjoner brøt med de gamle normene da de dro til Amerika istedenfor å arbeide uselvvisk på slektsgården, og hvordan samtida så disse som en ny type egoistiske unge mennesker. Hun belyser gjennom dette noe av samspillet mellom egeninteresse og faktiske muligheter. Tidligere generasjoner ”were self-sacrificing because they were under strong pressure to behave that way, and because they had few other options.”¹⁰⁴ Testatorene ble påvirket av handlingsrommet, som barnløse sto de fritt til å ordne seg slik de ville ved å disponere ved testamente, noe som kanskje var en positiv mulighet for dem som hadde en del midler, men som ga negativ utrygghetsfølelse for dem som eide lite. Som Eliassen påpeker, var det forskjell på folk også i alderdommen, gamle som hadde

¹⁰² “[...]ligesom hun til Vidnet Eriksen, der spurgte, om Vidnet kom til at arve hende hvis hun flyttede til Vidnets Huus, yttrede: ja, dersom hun blev fornøiet med Vidnet”, N. Rt 1846, s. 285. Gjengitt på s. 108.

¹⁰³ Erickson, Amy L.: “The marital economy in comparative perspective”, s. 5 og Ågren, Maria: “Individualism or self-sacrifice? Decision-making and retirement within the early modern marital economy in Sweden”, begge i Ågren og Erickson (red): *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400-1900*, Aldershot/Ashgate 2005, s. 5 og 221.

midler kunne sikre seg bedre levekår og kreve god pleie.¹⁰⁵ Arvingenes egeninteresse og faktiske muligheter var antagelig en viktig faktor hva gjaldt å forplikte seg til å gi pleie og omsorg. Særlig for ugifte kvinner kan kombinasjonen av forventningene og færre faktiske økonomiske muligheter ha gjort det mer interessant å inngå i slike ordninger. Normene og egeninteressen kunne gå hånd-i-hånd, men en del av testatorene fant det tydeligvis tryggest å satse på det siste.

Avslutning

Det mest attraktive for en testator som forsøkte å forplikte arvinger til pleie og omsorg, ser ut til å ha vært å forhandle fram en avtale med et par eller en familie. Både enslige kvinner og menn kunne også være interessante som arvinger, men det ser ut til at de var interessante av ulike årsaker. Vi ser imidlertid at kvinner er i overvekt blant arvingene uavhengig av sivilstand. Det fantes ingen konflikt mellom egeninteresse og en testators ønske om å begunstige kvinner. Dette følger av kvinners sentrale omsorgsfunksjon. Testators ressurser, type eiendom og nettverk, ga ulike ordninger, og planlegginga for alderdommen ser også til en viss grad ut til å ha vært ulik i Christiania i forhold til distriktene utenfor.

¹⁰⁴ Ågren 2005, s. 234.

¹⁰⁵ Eliassen 1995, s. 471.

7. Konklusjon og avslutning

Amy L. Ericksons undersøkelse fra England viste at det var utbredt at vanlige folk tok i bruk ulike juridiske dokumenter i familiestrategisk hensikt. De juridiske restriksjonene i forhold til kvinner og økonomi gikk kanskje imot folks rettsfølelse, men nok i hovedsak imot det praktiske dagliglivets erfaringer, behov og prioriteringer. Folk flest var imidlertid i stand til å orientere seg i og å ta i bruk rettssystemet til egen fordel. Å bruke juridiske muligheter til å opprette testamenter og ektepakter, kombinert med de ulike rettsinstitusjonene, ble løsninga på praktiske problemer: "Ordinary people saw multiple and overlapping legal structures and chose those elements of each which suited them".¹

I det norske lovverket og rettssystemet på 1800-tallet lå ikke slike muligheter til å manøvrere i forhold til hva man fant mest rettferdig eller praktisk. Å disponere fritt over sine midler ved testamente var det bare dem uten livsarvinger som hadde mulighet til. Det var heller ingen særlig tradisjon for å benytte seg av en slik mulighet dersom man hadde den. Sedvanepraksis som ikke er nedfelt i dokumenter, kan ha eksistert, men er naturligvis vanskelig å undersøke.

De som faktisk oppretta testamente, tilhører ei lita og dermed lite representativ gruppe. Denne undersøkelsen har imidlertid vist at det i denne gruppa var flere som oppretta testamente i familiestrategisk øyemed. Disse testamentene er uttrykk for interessene hos folk som sto fristilt fra regelverket, og viser hvilke hensyn som ble prioritert i denne frie valgsituasjonen. Ut fra disse kildene har jeg forsøkt å si noe om mer allmenne holdninger. Undersøkelsen viser at lovverkets norm om ulik deling av arv ikke ble sett som selvsagt, testatorene valgte ofte å likedele mellom kvinner og menn. Kildematerialet viser også hvordan det fantes ulike holdninger til kjønn og økonomi og ulike måter å tenke kjønn på. Jeg vil hevde at holdningene til kjønn og økonomi i testamentene dels gjenspeiler praktiske hensyn og konkret rettferdighet, dels et nytt syn på kjønn.

¹ Erickson 1995, s. 235.

Trygging av de gamle

Undersøkelsen viser hvordan testamenter ble brukt familiestrategisk på to måter – som et virkemiddel i forhandlinger for å trygge alderdommen, og for å fordele midlene likt mellom kvinnelige og mannlige arvinger.

Testamenter og legater ble også brukt for ytterligere å formidle ressurser til kvinner. Testamentet kunne fungere som en avtale om aldersomsorg for barnløse. Den tradisjonelle ordninga for eldreomsorg var føderåd, der overdragelse av gård sto sentralt. Ordninger med testamentsarv fungerte både i bygde- og bymiljøer. Arven kunne bestå av bare løsøre. Felles for føderådsordninga og denne typen avtale var en forståelse av at arv forplikta til underhold av den gamle, og motsatt at de unge hadde ansvar for pleie av de gamle – men de skulle ha arv som kompensasjon. Denne forståelsen ser ut til å ha eksistert i Christiania som i bygdene, men formen ordningene fikk var ulik. Påvirkning fra føderådsavtaler var antagelig årsaken til at testamenter der fast eiendom inngikk, fikk et sterkere preg av å være en avtale. Ved arv i bygdene gjorde husholdets sterke posisjon og arbeidsdelinga mellom menn og kvinner at det ble sett som ønskelig å knytte til seg et par, selv der arven ikke besto av en gård. Arv av jordeiendom betydde imidlertid også at menn ofte ble foretrukket som arvinger i bygdene. I Christiania ble enslige kvinner foretrukket framfor enslige menn, fordi det først og fremst var omsorgstjenestene det var behov for. Christiania skiller seg forøvrig ut fra det øvrige området ved at det her var flere testatorer som inngikk avtaler med arvinger de ikke var i slekt med. Det kan ha vært et utbredt fenomen at barnløse forsøkte å få i stand lignende ordninger, men at avtalene i liten grad ble skrevet ned.

Jeg anser det som sannsynlig at slike avtaler i utgangspunktet var tenkt å være gunstig for begge parter. Den innsatsen arvingene gjorde for å skaffe testator en god avslutning på livet, skulle belønnes med arv. Virkeligheten var ikke alltid så harmonisk. Ei misfornøyd enke som eide en del midler, kunne flytte videre, slik vi så i eksempelet med Elen Mathea Børresdatter i forrige kapittel. Den fattige enka kunne måtte gå flere steder før hun fant noen som var villig til å gi henne opphold i bytte mot sine eiendeler. Arvingene kunne etter testators død oppdage at de ikke hadde arva mer enn det som trengtes til begravelsen. En inngått avtale om økonomiske overføringer i bytte mot underhold, var ikke nødvendigvis et endepunkt eller en kontrakt som bandt partene. Det er mulig å se for seg testamentet som et virkemiddel i en mer eller mindre kontinuerlig forhandlingsprosess.

Fordeling mellom arvinger av ulikt kjønn

Om kvinnene ble forfordelt i lovverket, ble de sjelden forfordelt av testatorene. En god del kvinner nøt godt av testamentariske disposisjoner, og kvinner ble oftere tilgodesett enn menn.

Mange av testatorene ga eksplisitt uttrykk for at de ønska likedeling mellom likebeslektede arvinger uavhengig av kjønn. Testator kan ha valgt å dele likt på bakgrunn av personlige bånd til arvingene. Jeg vil likevel hevde at likedeling i testamentene generelt var uttrykk for en bevisst holdning til spørsmålet om kvinner og arv, fordi slik likedeling ofte ble uttrykt som et prinsipp i testamentene. Den språklige utforminga var ofte i form av et prinsipp. Videre omfatta slike bestemmelser ofte sekundærarvinger og ufødte barn. Testatorene gikk i disse tilfellene prinsipielt inn for lik deling uten å ha kunnskap om hvilket kjønn arvingen hadde.

En stor andel av testatorene som ga klart uttrykk for at arven skulle fordeles likt, var testatorer som hadde bo av høy verdi. Årsaken til dette var nok først og fremst at disse testatorene hadde økonomisk mulighet til å disponere til flere arvinger. De måtte derfor i større grad ta stilling til problematikken. Disse hadde også råd til å prioritere slike hensyn framfor, eller i tillegg til, å forsøke å få i stand en avtale om eldreomsorg. Det var flere testatorer i byen enn på landet som eksplisitt ga uttrykk for at de ønska at verdiene skulle likedeles. Videre fordeling av arv spesielt til kvinner, noen ganger i form av legater, ga uttrykk for en bevissthet om at kvinner hadde færre muligheter til å klare seg selv økonomisk og at de derfor i større grad hadde behov for arv enn de mannlige arvingene. Denne tankegangen var mest aktuell og utbredt i byen, noe jeg antar at både ønsket om likedeling og videre fordeling til kvinner kan ha vært uttrykk for.

Likedeling var også utbredt i testamentariske disposisjoner der testator ikke eksplisitt tok stilling til spørsmålet. Der det ble disponert til fordel for likebeslektede arvinger ble verdiene stort sett delt likt, også i tilfellene der testatorene hadde få midler. Gjensidige testamenter var særlig utbredt blant de økonomisk dårligst stilte testatorene. De gjensidige testamentene etterlater inntrykket av ekteparet og husholdet som grunnsteinen i samfunnet. Sammen med de mange testamentene oppretta av ektemenn til fordel for kona, gir de inntrykk av stor grad av anerkjennelse av konas økonomiske rolle. Den gjensidige økonomiske avhengigheten både mann og kone hadde av et fullt hushold, gjenspeiler seg også i at det ikke gis uttrykk for negative holdninger til gjengifte i testamentene.

Det ser ut til å ha blitt ansett som mest rettferdig at for eksempel søsken skulle dele

likt, uavhengig av kjønn. I tilfeller der det ikke ble delt likt mellom arvinger ser til at det var andre hensyn som var utslagsgivende – for eksempel hensynet til hvem som hadde hjulpet testator.

Hvilke hensyn var de viktigste for testatorene?

Det var flere testatorer som ga uttrykk for hensynet til å trygge egen alderdom i testamentet, enn som eksplisitt ga uttrykk for ønske om likedeling. Spesielt var trygging av alderdommen viktig for testatorene som var dårlig stilt økonomisk, men testamentene kunne bli oppretta for å tilgodese fosterbarn og stebarn som ikke ellers ville ha fått arv. Hensynet til den yngre generasjonen veide tyngst der det fantes ressurser å fordele mellom flere arvinger. Disse testatorene kunne ta seg råd til å opprette testamente slik at midlene ble til gagn for den enkelte arving. Det kunne oppnås ved at midlene ikke ble spredt utover altfor mange arvinger og ved at lovverkets normer for deling mellom kjønn ble fraveket. I disse testamentene sto det testator anså som mest riktig og rettferdig fordeling sentralt, og dette innebar oftest likedeling mellom arvinger som var like nært beslekta. En del av disse testamentene ser ut til å ha blitt oppretta for at arvinger av ulikt kjønn skulle få en like stor del av arven, og en del ble oppretta for at kvinnelige arvinger skulle få mer. Arvingenes kjønn var imidlertid av stor betydning ved begge familiestrategiene som er analysert i oppgaven.

Endringstid – betydninga av kjønn og økonomi

Også for testatorene som primært hadde planlegginga av egen alderdom for øye, var arvingens kjønn viktig. Arvingens kjønn var av stor betydning for hva testator kunne forvente ved å inngå en avtale. Kvinne og mann fylte ulike funksjoner i husholdet, og avtalen fikk derfor ulikt praktisk innhold, avhengig av om den ble inngått med en enslig kvinnelig arving eller en enslig mannlig arving. Det beste var å inngå avtale med et par. Et komplett hushold med et ektepar i spissen ville best være i stand til å tilfredsstille testators behov. Testatorene var altså bevisste på kjønn, men de tenkte først og fremst på kjønnes funksjon i relasjon til et hushold, noe som tilsvarte den tradisjonelle måten å tenke kjønn på. Testatorene som ønska å planlegge alderdommen tok utgangspunkt i tradisjonelle ordninger fra bondesamfunnet, også om de bodde i byen. Deres primære ønske var å bli del av et hushold. Til tross for at oppfatningene av kjønn i embetsstanden og borgerstanden var i ferd med å endres, var husholdssystemet i hovedsak fortsatt uendra, og testatorene tenkte tradisjonelt om kjønn.

Jeg vil hevde at det er denne tradisjonelle tankegangen omkring kjønn som kommer til

uttrykk i brorgildavtaler og også i testamentene der det ble fordelt likt mellom kvinnelige og mannlige arvinger, men uten at dette er utforma som prinsipp. Fløystad mener at årsaken til at bonderepresentantene var pådrivere for lik arv var at kvinner og menn tradisjonelt hadde like viktige funksjoner i jordbruket.² Tankegangen var at likebeslektede arvinger hadde like stor rett til arv, i kraft av deres funksjon som medeiere og medprodusenter på lik linje. I disse testamentene ble det ikke tatt stilling til kjønnsproblematikken i lovverket, og jeg anser at dette først og fremst var uttrykk for konkret rettferdighet og tradisjon..

Testatorene som eksplisitt tok stilling til spørsmålet om kjønn og fordeling av arv i testamentene, så derimot i denne sammenhengen på kjønn som en kategori, ikke som funksjon. De tok stilling til lovverkets kjønnskategorier og antagelig også til den aktuelle debatten. At de kvinnelige arvingene skulle få en like stor andel av arven, ble uttrykt som et prinsipp. Å prinsipielt gå inn for likedeling mellom kvinner og menn var et utslag av å se kjønn som to kategorier. Den nye borgelige ideologien, som den nye middelklassen ble bærer av, bidro til at nye kvinneidealer ble formulert, selv om disse ikke ble allmenne idealer. Dette innebar en forestilling om at det fantes en særskilt kjønnskarakter.³ Både motstanderne og en del av tilhengerne av lik arverett henviste til kjønnes forskjellighet – mannens ”Evne og Kraft”⁴ til å benytte seg av arven til samfunnets beste, i motsetning til kvinnen, som ”af Naturen selv er henvist til en engere Virksomhed”.⁵ Reformarbeidet utover århundret viser at kjønn gradvis ble sett som en selvstendig faktor. Mens håndverksloven (1839) ga rettigheter til visse grupper av kvinner etter søknad, og var en kodifisering av tidligere bevillingspraksis, gjaldt handelsloven (1842) en rettighet til alle enslige kvinner over 25 år. Med arveloven i 1854 fikk alle kvinner rett til arv, uavhengig av sivilstand og alder. Kjønn ble regna som en egen kategori.

Embetsmennene, som var motstandere av lik arv, målbar slike nye holdninger til kjønn. De stilte seg i utgangspunktet positive til reformer som gjorde det mulig for enslige kvinner å forsørge seg selv, slik som handelsparagrafene. Selv om spørsmålet om kvinners forsørgelse også ble drøfta i lovreformene om arv og myndighet, handla kvinners rett til lik arv og seinere myndighet, først og fremst om maktforhold og eiendomsforhold innad i familien.

² Fløystad 1990, s. 548-551.

³ Hagemann 1999, s. 168.

⁴ S. F 1851, 5. del, U, ”Anhang”, erklæring fra Løvenskiold, Vogt m. fl. om hvorfor de gikk imot lik arverett, s. 201.

⁵ S. F 1851, 5. del, U, pkt V., s. 37. Innst. fra juristene i arvelovskomiteen som utreda spørsmålet.

Mens bonderepresentantene mente det naturlige var likestilling i familien, argumenterte motstanderne ut fra en særstillingstanke. Kvinner og menn hadde ulike posisjoner i både familie og samfunn, og deres ulike oppgaver var igjen begrunna i ulik kjønnskarakter.

Både debatten om lik arv og annen debatt om kvinners økonomiske og rettslige stilling, kan være komponenter for å forklare testatorenes holdning til spørsmålet i sine testamenter. Testatorene som slo fast likedeling som et prinsipp, tok utgangspunkt i kjønn som kategori, men mente ikke at ulikt kjønn skulle bety ulik arv.

Sjöberg hevder at først med likeverdig råderett over formuen i ekteskapet, kan eiendomsretten sies å fullt ut ha blitt en *individuell* rettighet.⁶ I Norge var det først ektefelleloven av 1927 som slo fast formell likestilling når det gjaldt råderetten over formue i ekteskapet. Hver av ektefellene skulle råde over det de hadde brakt med seg inn i ekteskapet.⁷ Tidligere synes eiendomsretten i større grad å ha vært kollektivt orientert, der den enkelte måtte stå tilbake i forhold til slektas rettigheter. Utover 1800-tallet ble eiendomsretten individualisert og presisert, noe som gjerne har blitt knytta til kapitalismens framvekst.⁸

Jeg synes det er interessant hvordan denne utviklinga gjenspeiles i de økonomiske overføringene ved arv. Ågren tolker rettstvister om gjensidige testamenter fra 1700-tallet som utslag av kollektiv forståelse av eiendom. Denne forståelsen kunne stå i veien for individuell disponering av arv.⁹ Den inngiftede ektefellen fikk etter de andre arvingenes syn urettmessig hånd om verdier som tilhørte slekta. Slektsarvegangen som norm sto også sterkt i Norge. Platou antok at den var årsaken til at gjenlevende ektefelle etter lovverket ikke fikk arve hele formuen etter et barnløst ekteskap.¹⁰ I testamentene jeg har undersøkt, blir det ofte understreka at testatorene ikke har noen slektninger og derfor ikke ved testamentarisk disposisjon vil frata noen det de rettmessig har krav på. Først når det ikke fantes slektninger, eller slektningene kunne mistenkes å svikte, kunne testamentet bli tatt i bruk av dem som hadde muligheten til det, som et virkemiddel for å sikre alderdommen. Den kollektivt orienterte eiendomsretten kom til syne i den svenske testasjonsrettens skille mellom arvejord og selververva jord, slik den også viste seg i norsk odels- og åsetesrett – den individuelle

⁶ Sjöberg, Maria: "Släkt, kön och egendom. Kring det äldre samhällets egendomsrättsliga villkor", i Liljewall, Niskanen og Sjöberg (red): *Kvinner och jord. Arbete och ägande från medeltid till nutid*, Stockholm 2001.

⁷ Melby, Kari: *Kjønnsforholdets politikk. Ekteskapsloven av 1918 og Ektefelleloven 1927*, Trondheim 1995, s. 9.

⁸ Sjöberg 2001, s. 115.

⁹ Ågren 2004, s. 51.

eieren var bare midlertidig forvalter av arvejorda, slekta var den egentlige eieren.

Bonderepresentantenes syn på kvinnelig arverett kan som nevnt tolkes som uttrykk for at døtrene ble sett som likeverdige medprodusenter i jordbruket, og dermed også som medeiere på lik linje med sønnene.¹¹ Denne tolkninga kan kobles mot tankegangen rundt det kollektive eierskapet. Døtrene og sønnene hadde kollektiv rett til eiendom, i kraft av arbeidsinnsats, og i kraft av å være likeverdige medlemmer av samme arbeidsfelleskap og familie. Motstanderne av arveloven argumenterte ut fra at eiendomsretten var en individuell rettighet – men da en mannlig rettighet. I det borgelige familieidealet var eiendomsrett og mannlighet tett knytta sammen. Eiendomsretten var noe av det som konstituerte mannlighet. Jeg synes derfor det er viktig å understreke hvordan det borgelige familieidealet i stor grad nettopp handla om et *mannsideal*. Sandvik har vist hvordan bøndene i debattene omkring formuesforholdene i ekteskapet argumenterte ut fra at mannen kunne være den økonomisk lettsindige og at det derfor burde være et krav om konas samtykke i eiendomssaker.¹² Representantene fra embetsstand og borgerskap tenkte annerledes om forholdene mellom ektefellene. Mannen var den økonomisk ansvarlige, kona den uansvarlige – vimsete og inkompetent i økonomiske anliggender. Mannens kontroll over boet var nødvendig for hans kredittverdighet og deltakelse i byens næringsliv. Ut fra dette tankesettet var eiendomsretten i høyeste grad individuell – men individuell mannlig.

Testamentene speiler både tradisjonell tankegang om kollektiv eiendomsrett, og et nyere syn på eiendom som en individuell rettighet. I utgangspunktet var det slektningene som hadde rett til arven, men det fantes en tosidig forpliktelse mellom den eldre og den yngre generasjonen. Arven skulle være kompensasjon for eldreomsorg, men kunne fratas slektningene hvis de ikke oppfylte sine forpliktelser. Avtaletestamentene er uttrykk for denne tradisjonelle måten å tenke omkring eiendom, der eiendom tilhører slekta – i vid forstand, såfremt forpliktelsene overfor den eldre generasjon blir overholdt. En del testamenter gir inntrykk av den mer individuelle innstillinga til eiendomsrett. I testamentene der det disponeres til fordel for kvinner, tas det selvstendige og individuelle grep. Slik testamentene speiler ulike tendenser til tenkning omkring kjønn i ei endringstid, ser vi også tendenser til ulik tankegang omkring eiendom.

¹⁰ Platou 1910, s. 58.

¹¹ Fløystad 1990, s. 548-551.

¹² Sandvik 2002, s. 243.

Avsluttende kommentarer om fordeling av arv og kvinners myndighet

Denne undersøkelsen har omhandla arv ved testamente, som var en sjelden form for eiendomsoverføring i Norge. Svenske undersøkelser har vist at det fantes ulike lokale tradisjoner for arv, blant annet for fordeling mellom arvinger av ulikt kjønn. Fantet det ulik lokal sedvane for slike praksiser ved intestatarv i Norge? Tveite har gjennom undersøkelser av skifter påvist bruk av brorgildavtaler i Vennesla.¹³ Slike ordninger for arv burde undersøkes nærmere gjennom dybdestudier. Et eksempel på en slik studie er Winbergs undersøkelse der han kartla arvesedvane i tre svenske sogn mellom 1810-1870 gjennom å undersøke blant annet skifter og kjøpekontrakter.¹⁴ Videre undersøkte han om det forekom transaksjoner mellom slektninger etter arvefallet og hva som skjedde med arvingene seinere. Det er imidlertid grunn til å anta at det norske regelverket for hvordan skifter skulle foregå gjorde at det var vanskelig å overføre eiendom på en måte som sto i motsetning til lovverket.¹⁵

Mens min undersøkelse viser at kvinner i stor grad ble tilgodesett med arv av testatorene, har jeg ikke undersøkt hva som skjedde etter arvefallet. Fikk kvinnelige arvinger råderett over sin arv? Hvordan benytta de seg av den? Underveis i undersøkelsen har jeg sett flere eksempler på hvordan arv til ugifte kvinner ble etterfulgt av søknad om bevilling om å få være myndig under kurator. Da Anna Lose fra Christiania i desember 1830 sendte inn søknad om konfirmasjon på testamentet kjæresten Enoch Jacobsen hadde oppretta til fordel for henne, søkte hun også om bevilling til å være myndig for bedre å kunne bestyre gjelda på boet.¹⁶ Å få midler ved arv ser ut til å ha aktualisert behovet for myndighet. Da kvinner fikk arverett på lik linje med menn, ble det brukt i argumentasjonen for myndighet. Myndighet for ugifte kvinner ble vedtatt i 1863 og for gifte kvinner i 1888. Sammenhengene mellom arv, råderett over arvede midler og argumentasjon for myndighet er lite undersøkt i norsk forskning, og burde belyses nærmere.

Denne undersøkelsen har vist at testasjonspraksis kunne avvike fra lovverkets norm om kjønnsulikhet. Testasjon var lite utbredt, men kanskje vil seinere forskning på sedvane vise at lovverket ble fraveket ytterligere. Sjöberg minner oss imidlertid om noe viktig i det hun

¹³ Tveite 1986, s. 89-90.

¹⁴ Winberg 1981, s. 281-287.

¹⁵ Szende og Eliassen 2005, s. 151-155.

¹⁶ t. e *Enoch Jacobsen (1831)*, pk. 39. Søknad og attester.

påpeker forskjellen på å eie og på å kunne disponere.¹⁷ Uansett hvor mye kvinner arva, var lovendring som ga dem myndighet nødvendig for at de kunne forvalte sin eiendom på lik linje med menn.

¹⁷ Sjöberg 2001, s. 112-130.

Kilder og litteratur

Forkortelser brukt i oppgaven:

S. F. = Storthings-Forhandlinger

N. Rt = Norsk Rettstidende

S. Eft. = Storthings-Efterretninger

t. e = testamente etter

For testamentene er det konsekvent oppgitt *godkjenningsår* i parentes i fotnotene. Som oftest ble testamentene oppretta forholdsvis kort tid før testators død, og sendt inn i forbindelse med skiftet. I tilfeller med forholdsvis stort avvik mellom opprettelsesår og godkjennelsesår, vil dette framgå av teksten, hvis det er relevant.

Kilder ved Riksarkivet i Oslo:

Testamenter:

Revisjonsdepartementet 1. kontor, vedlegg til bevillingsregnskapene, Akershus stift og amt:
Katalog: Revisjonsdepartementet II, nr. 1257/11.

1810-1813, pakke 31

1813-1815, pakke 32

1816-1817, pakke 33

1818-1819, pakke 34

1820-1822, pakke 35

1823-1824, pakke 36

1825-1826, pakke 37

1827-1829, pakke 38

1830-1832, pakke 39

1833-1834, pakke 40

1835-1836, pakke 41

1837-1838, pakke 42

1839-1840, pakke 43

1841-1842, pakke 44

1843-1844, pakke 45

Bevillingsregnskaper for Christiania stift og Akershus amt:

1845-1846, pakke 46

1847-1848, pakke 47

Christiania stift 1849, pakke 47

Akershus amt 1849-1850, pakke 48

Christiania stift 1850, pakke 48

Bevillingsregnskaper Kristiania stift:

1851-1858, pakke 19

Bevillingsregnskaper Akershus amt:

1851-1870, pakke 21

Søknader om å sitte i uskifta bo:

Revisjonsdepartementet 1. kontor, vedlegg til bevillingsregnskapene, Akershus stift og amt:

1810, pakke 31

1811-1813, pakke 31

1827-1829, pakke 38

Bevillingsregnskaper for Christiania stift og Akershus amt:

1845-1846, pakke 46

Kilder tilgjengelig på internett:

Folketellinga av 1801, Digitalarkivet, <http://www.digitalarkivet.no>

Christian Vs Norske Lov 1687, <http://www.uio.no/PNH/chr5web/chr5home.html>

Oppslagsverk:

Bull, Krogvig og Gran (red): *Norsk biografisk leksikon*, Oslo 1923-1983.

Imsen, Steinar og Harald Winge: *Norsk historisk leksikon*, Oslo 1999

Lødrup, Peter: *Arverett*, Oslo 1992

Litteratur og trykte kilder:

”Anders Zahls Slægtninger mod Madame Zahls Arvinger” (L. nr. 165, 1. sesjon 1848) i *Norsk Retstidende* 1848

”Angaaende Underfoged Olsens og Jomfru Jensine Petrine Abildgaards Andragende om at bevilges afdøde Enkemadame Karen Brydes Efterladenskaber” i Stortings Forhandlinger 1854, innstillinger til Stortinget, 1.del, nr. 103

”Guul Hendriksen mod Finansdepartementet paa Statscassen” (L. nr. 291, 1. sesjon 1845) i *Norsk Retstidende* 1846

”Trek av rettsutviklingen” i Innstilling fra Arvelovskomiteen, Bergen/Orkanger 1962, i Forarbeid til lovene 1972, Bind I, Forarbeid til grunnlovsbestemmelser, traktater og lover nr. 1-22, Justisdepartementet Oslo 1972.

Andersson, Gudrun og Maria Ågren: ”Kvinnor och egendom under tidligmodern tid-forskningsläge och forskningsstrategier”, *Scandia* bind 62:1, 1996

Brandt, F: *Repertorium for praktisk Lovkyndighed*, Kristiania 1855-1886

Bull, Ida: *De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*, Trondheim 1998

Bärens, J.H: *Formularer til Kontrakter, Skjøder, Vexel- og andre Obligationer, Vexler, Opsigelser, Samfrænde-Skiftebreve, Afkald, Testamenter, Reverser, Leje- og Lære-Kontrakter, Stævnemaal, Skudsmaal, Fæstebreve, Attester, Proklamara, Søde- og Handels-Dokumenter, Certepartier og Bodmeribreve, samt adskillige Ansøgninger; tilligemed Underretning om Det praktiske Forhold ved slige Dokumenter m.v, og Register over Indholdet*, Kjøbenhavn 1793

Collett, P. J: *Forelæsninger over familieretten efter den norske lovgivning*, Christiania 1885.

Davidoff, Leonore og Catherine Hall: *Family Fortunes. Men and Women of the English Middle Class 1780-1850*, London/New York 2002

Deuntzer, I. H: ”Den Nordiske Familie- og Arveret”, i Aschehoug, Berg og Krieger (red): *Nordisk Retsencklopædi*, Kjøbenhavn 1880

Dübeck, Inger: *Kvinder, familie og formue*, København 2003

Eliassen, Finn-Einar: *Mandal bys historie. Den før-industrielle byen ca. 1500-1850*, bind 1, Mandal 1995

Eliot, George: *Middlemarch*, Trident Press International 2001

Erickson, Amy L.: ”The marital economy in comparative perspective” i Ågren, Maria og Amy L. Erickson (red): *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400-1900*, Aldershot/Ashgate 2005

Erickson, Amy L.: *Women and Property in Early Modern England*, London/New York 1995

Eriksen, Thomas Hylland: *Små steder – store spørsmål. Innføring i sosialantropologi*, Oslo 1998

Fet, Jostein: *Lesande bønder*, Oslo 1995

Fiebranz, Rosemarie: "Mitt bördehemman' eller 'vårt ärvda skattehemman'? Genusanknutna strategier vid överlåtelser av skattejord mellan generationer, Bjuråker 1750-1850" i Ågren (red): *Hans och Hennes. Genus och egendom i Sverige från vikingatid til nutid*, Uppsala 2003

Fløystad, Ingeborg: "Innføring av lik arv for kvinner og menn. Lov av 31/7 1854", *Historisk Tidsskrift* nr. 4, 1990

Fløystad, Ingeborg: "Kvinnehistorie i Norge 1970-1990, noen linjer", *Historisk Tidsskrift* nr. 4, 1990

Formularbog for Menigmand, Christiania 1845

Formularer til Kontrakter, Skiøder, Obligationer, Vexel-Obligationer, Vexler, Opsigelser, Samfrende-Skifte-Breve, Afkald, Testamenter, Reverser, Lene-Kontrakter, Lære-Kontrakter, Borgerskabs-Breve, og Bodmerie-Breve, adskillige Ansøgninger m.v tilligemed Underretning ved hvert Documents Omgangsmaade i henseende til de praktiske Forhold efter de juridiske Regler, item Raisonnements ved en Deel af disse Formularer af hvis han møde og have mødt med videre, samt Formularer til Bryllupsbreve, Fadderbreve, Sørgebreve, tilligemed et Tillægg af andre forskjellige Formularer, Kiøbenhavn 1775

Goody, Jack: "Inheritance, property and women: some comparative considerations", i Goody, Thrisk og Thompson (red): *Family and Inheritance. Rural Society in Western Europe 1200-1800*, Cambridge 1976

Hagemann, Gro: "De stummes leir? 1800-1900" i Blom, Ida og Sølvi Sogner (red): *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Oslo 1999

Hagemann, Gro: "Kvindens relative fattigdom under det bestaaende system.' Kjønn og forsørgelse i Kristiania på 1800-tallet", i Sawyer, Birgit og Anita Göransson (red): *Mannliga strukturer och kvinnliga strategier*, Göteborg 1987

Hagemann, Gro: "Kvinnehistorie- faglig blindspor eller fruktbar disiplin?", *Historisk Tidsskrift* nr. 3, 1986.

Hallager, Fr.: *Den norske Arveret*, Christiania 1862

Helland-Hansen, Kjeld: *Føderådsordningens historie i Norge*, Riksarkivaren (skriftserie 3) Oslo 1997

Hexeberg, Thor (red): *Nes på Romerike. Gardshistorie*, bind III, Nes 1964.

Holmlund, Sofia: "Arvejord och äktenskap på den upplandska landsbygden under 1800-tallet" i Ågren, Maria (red): *Hans och Hennes. Genus og egendom i Sverige från vikingatid till nutid*, Uppsala 2003

Hommerstad, Marthe: "Mand af Mand gaaer før Qvinde af Mand". *Farbrorretten og odelsjenter på slutten av 1700-tallet og frem til Odelsloven av 1821*, Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo 2003

Hovdhaugen, Einar: *På kår. Den gamle føderådsskipnaden*, Oslo 1984

Högman, Ann-Kristin: *Ageing in a Changing Society. Elderly Men and Women in urban Sweden 1830-1930*, Umeå 1999.

Ighe, Ann: "Manliga förmyndares medborgeliga rättigheter och skyldigheter. Något om genus som kvalifikation till offentligheten, omkring 1800-1850", i Florin, Christina og Lars Kvarnström (red): *Kvinnor på gränsen till medborgarskap*, Stockholm 2001

- Mauss, Marcel: *Gaven. Utvekslingens form og årsak i arkaiske samfunn*, Oslo 1995
- Melby, Kari: *Kjønnsforholdets politikk. Ekteskapsloven av 1918 og Ektefelleloven 1927*, Trondheim 1995.
- Mordt, Gerd: *Kvinner og næringsrett. Kvinneparagrafene i håndverksloven av 1839 og handelsloven av 1842*, Oslo 1993
- Morgenstierne, Lange, Vogt, Hielm: *Juridisk Repertorium*, Christiania 1818-1823
- Morgenstierne, Lasson, Winter, Hielm: *Juridiske samlinger – Udvalg af Domme med summarisk Indhold og Anmærkninger, Anmeldte Forelæsninger og Examen ved Det jur. Facultet*, Christiania 1827-1830
- Nicolaysen, N.: *Norske Stiftelser: Samling av Fundatser, Testamenter og Gavebreve, samt historisk-statistiske Efterretninger, vedkommende milde Stiftelser i Kongeriget Norge, Christiania 1858-94*, 5 bind
- Odén, Birgitta: "Planering inför ålderdomen i senmedeltidens Stockholm" i Sawyer, Birgit og Anita Göransson (red): *Mannliga strukturer och kvinnliga strategier*, Göteborg 1987
- Platou, Oscar: *Forelæsninger over Norsk Arveret*, Christiania 1910
- Qvist, Gunnar: *Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846. Studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgeliga yrkena*, Göteborg 1960
- Rolfsen, O.H: *Almindelig Huusret eller Haandbog i Den norske Lovkyndighed til Brug for alle Stænder*, Christiania 1841
- Rolfsen, O.H: *Formularbog, indeholdende Regler og Formularer for de forskjellige Kontrakter, Dokumenter, Ansøgninger m.v.*, Christiania 1839
- Sandvik, Hilde: *"Umyndige" kvinner i handel og håndverk. Kvinner i bynæringer i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet*, Oslo 1992
- Sandvik, Hilde: "Tidlig moderne tid i Norge. 1500-1800" i Blom, Ida og Sølvi Sogner (red): *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Oslo 1999
- Sandvik, Hilde: *Kvinneres rettslige handleevne på 1600- og 1700-tallet, med linjer fram til gifte kvinners myndighet i 1888*, Oslo 2002
- Sjöberg, Maria: "Släkt, kön och egendom. Kring det äldre samhällets egendomsrättsliga villkor", i Liljewall, Niskanen og Sjöberg (red): *Kvinnor och jord. Arbeta och ägande från medeltid till nutid*, Stockholm 2001
- Sjöberg, Maria: "Kvinnans sociala underordning- en problematisk historia. Om makt, arv och giftermål i det äldre samhället", *Scandia*, bind 63:2, 1997
- Sogner, Sølvi og Hilde Sandvik: "Ulik i lov og lære; lik i virke og verd? Kvinner i norsk økonomi i by og på land ca 1500-1800", *Historisk Tidsskrift* nr. 4 1989
- Stearns, Peter N.: *Consumerism in World History. The Global Transformation of Desire*, London 2001.
- Storthings Forhandlinger 1845*, 5. del, kongelige proposisjoner og meddelelser, nr. 61-98, nr. 89.
- Storthings Forhandlinger 1851*, 5. del, kongelige proposisjoner til Odelstinget, ltr. U

- Storthings Forhandlinger 1851*, 8. del, Odelstinget og Lagtingets innstillinger og beslutninger, B4
- Storthings Forhandlinger 1854*, 2. del, Odelstinget og Lagtingets innstillinger og beslutninger, innstill. O, nr. 15.
- Storthings Forhandlinger 1854*, 4. del, kongelige proposisjoner og meddelelser, No. 4.
- Storthings Forhandlinger 1862-63*, 8. del, Dokumenter udgivne af Storthinget, lovforslag dok. 7a og 7b.
- Storthings-Efterretninger 1814-1833*, Christiania 1872-82, 3 bind
- Storthings-Efterretninger 1836-1854*, Christiania 1888-1911, 4 bind
- Szende, Katalin og Finn-Einar Eliassen: "The Urban Transmission. Family Cycles and Inheritance Customs in Medieval Hungarian and Early Modern Norwegian Towns", i Berglund, Mats (red): *Sakta vi gå genom stan*, Stockholm 2005
- Sørsdal, Kari: *Fra broderlodd til "billig Taxt" (1854-1863). Om innføringen av lik arverett mellom kjønnene og den etterfølgende endring i åseteslovgivningen*, Oslo 1980
- Tilly, Louise A. og Joan Scott: *Women, Work & Family*, London/New York 1987
- Tranberg, Anna og Hilde Sandvik: "Lover og forordninger ca 1500-1850", i Tranberg og Winge (red): *Kvinnekår i det gamle samfunn ca 1500-1800*, Oslo 1994
- Tveite, Stein: "Kvinner i bondesamfunn og bondenæring" i *Jord og Gjærning* 1988, Årbok for Norsk Landbruksmuseum, Oslo 1988
- Tveite, Stein: *Vennesla. Bygda og folket*, Vennesla 1986
- Werfel, J: *Juridiske Haandbog for Kjøbmænd og handlende, indeholdende Udtog af de vigtigste Love og Forordninger, der ere udkomne, saavel handelen i Dannemark og Norge, som paa Ostindien, China, Vestindien, Grønland, Færøerne, Island og handelen i Almindelighed angaaende; saa og Udtog af de vigtigste Handelsoctroier, Conventioner, Tractater og Laugsarticer; tilligemed Efterretning om Vexelretten, Bodmerie, Assurance, Fragtslutninger, Børsen, Mæglere og flere andre Indretninger*, Kjøbenhavn 1804
- Winberg, Christer: "Familj och jord i tre västgötasocknar. Generationsskiften bland självägande bönder ca 1810-1870", *Historisk Tidsskrift* (sv.) 101. 1981
- Ørsted, Anders Sandøe: *Formularbog, indeholdende Formularer til de vigtigste, i det borgelige Liv, forefaldende Kontrakter, og andre Dokumenter, tilligemed udførlige Anvisninger til de Rets- og Forsigtigheds-Regler, som ved slige Dokumenters Affatning bør iagttages*, Kjøbenhavn 1817
- Ørsted, Anders Sandøe: *Nye Danske Formularbog, indeholdende Formularer til de vigtigste, i det borgelige Liv, forefaldende Kontrakter, og andre Dokumenter*, Kjøbenhavn 1811
- Ågren, Maria: "Contracts for the Old or Gifts for the Young? On the Use of Wills in Early Modern Sweden", *Scandinavian Journal of History* 25, 2000
- Ågren, Maria: "Fadern, system och brodern. Makt-og rättsforskjutningar genom 1800-talets egendomsreformer", *Historisk Tidsskrift* (sv.) nr. 4, 1999.
- Ågren, Maria: "Caring for the widowed spouse: the use of wills in northern Sweden during the eighteenth and nineteenth centuries", *Continuity and Change* nr. 19, 2004

Ågren, Maria: "Individualism or self-sacrifice? Decision-making and retirement within the early modern marital economy in Sweden", i Ågren, Maria og Amy L. Erickson (red): *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400-1900*, Aldershot/Ashgate 2005